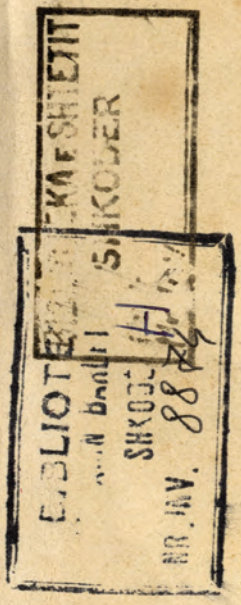
ALBANIJA

I

MACEDONIJA

NAPISAO

JAKOV SLIŠKOVIĆ.

Cijena 1 Kruna 60 h.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

SARAJEVO.
VLASTITA NAKLADA.
1904.

SVA PRAVA PRIDRŽANA.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

Tiskarna „Bosanske Pošte“ u Sarajevu.

Presvijetlom gospodinu

BOHUMILU PÁRI,

c. kr. konsulu za Albaniju u Skoplju

i vitezu or. želj. kr. III., vit. or. F. J., posj. komt. reda Sv. Grgura sa zvijezdom, posj. or. komt. ital. kr., posjed. otom. or. Osmanije III. red., otom. or. M. III. red. i briljant. or. Šefekata, bugar. r. za zasluge, V. K. grč. reda Spasiteljevog itd. itd.

U znak dubokog štovanja

Posvećuje ovo djelo

P. S. A. C.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

Predgovor.

Želeći bar koliko udovoljiti svojoj dužnosti, prvo kao član ljudske zajednice, a onda kao očevidac i višegodišnji posmatralac običaja i prilika Albanije, odlučih se na ovaj dosta mučni i neugodni posao; — osobito, kada se pomisli na težinu, zamašitost i zamršenost predmeta. I tim, kako rekoh, usudih se ovom knjižicom stupiti pred čitalačku publiku, nastojeći i ako slabim silama doprinijeti koji sitan kamičak onoj silnoj zgradi, kojoj je najveća zapreka nepoznavanje stvari, t. j. polja na kojem se čin zbiva i samoga čina, koji se na tom polju zbiva, pa ako megjutim ne udovoljim potpuno svojoj zadaći, tješim se onom: „In magnis et voluisse sat est". Pri sastavljanju ove moje radnje, osobito pri sakupljanju istoričnih momenata, od domaćih literata poslužio sam se slijedećim: Donat Fabijanić: „Il presente é il passato di Bosnia, Erzegovina e Albanija;" Dr. I. Hoić: „Slike iz općeg zemljopisa;" J. T. Smičiklas: „Hrvatska povjest I. dio," Klaić: „Povjest Bosne za kraljevstva i njene propasti;" profesor Šime Ljubić: „Numizmatička zbirka novaca," onda djelom pod naslovom: „Cittavecchla e non Lesina" i t. d.

Od stranih, osim starih pisaca služio sam se još i ovim: Hahn: „Albanesische Studien;" Ami Boué: „Turquie d'Europe;" Griesebach: „Reise durch Romelien und nach Brussa II., § 344;" Tomaschek: „Zur Kunde der Hämus-Halbinsel;" C. Cantu: „Storia Universale;" Farlatti: „Illyricum sacrum;" Lago: „Memorie sulla Dalmazia;" Edouard Schneider: „Les Pélasges et leurs descendants".

Napokon izmegju ostaloga mogu reći, da je veći dio bilježaka moje vlastito iskustvo, koje sam ne samo

BIBLIOTEKA PUBLIKE
SHKODER (2018)
MARIN BARLETI

čuo, nego vidio i doživio; ne načuo ili zavirio, kako to često biva.

Na pošljetku molim uljudno sve štovane čitatelje ove knjige, da bi izvoljeli što prije upozoriti me na sve moguće pogrješke, da tako uzmognem okoristiti se njihovim opaskama, koje će mi sasma dobro doći, osobito izdavajući II. dio, koji je već spravljen za tisak.

U SARAJEVU,

dne 20. siječnja, na sv. Fabijana i Sebastijana 1904.

Pisac.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

Prvi dio.

ἀληθείη δὲ παρέστω
Σοὶ καὶ ἐμοί, πάντων χρῆμα δικαιότατον.
Menand. ap. Stob.

Izmegju raznih razgrana evropskog kontinenta imala je jedna kako je poznato svoju osobitu istoričnu važnost, koju je kao što se čini, sve do danas sačuvala, a to je tako zvani „Balkanski poluotok“. Nije sad zadaća naša ispitivati u koliko je ispravan sam ovaj naziv, u kojem se već prvi kritični istraživatelj ovog poluotoka Ami Bouè još godine 1840. izrazio, da je neopravdan, jer gora Balkan (u starom vijeku Haemus, Αἷμος, u Slavena „Stara planina“, a u Turaka „Hodža-Balkan“ t. j. glavno gorje) zahvata samo sjevero-istočni dio cijelog poluotoka, a ne ide kao što se prije uopće mislilo od Crnog do Jadranskog mora: „Denn die westöstliche Zentralkette, welche in lückenfreiem Zuge von der Adria bis zum schwarzen Meere laufen soll, ist bekanntlich ein geographischer Mythus (Hahn)“; nije na dalje još sada naša zadaća ispitivati, da li se mora poprimiti za ovaj poluotok naziv opredijeljen mu od Hahna, c. kr. konzula na istoku, koji predlaže da se nazove „Južno-istočnim evropskim poluotokom“. Zvao se ma kako, niko, komu je i malo poznata povijest, ne može zanijekati, njegovu veliku važnost u prošlosti, a i u sadašnjosti. Predaleko bi nas vodilo dokazivanje ovih činjenica, koje u ostalom svaki kulturan čovjek na prvi pogled može a i mora shvatiti.

Nekoliko riječi bačenih letimičnom brzinom biće dosta da svakoga i najopornijega protivnika predobiju.

Dosta nam je spomenuti, da najsjajnija ljepota, što ju je stari vijek upalio na oltaru znanosti, bio je Balkanski poluotok, odnosno njegov najslavniji dio, stara Helada. Progledamo li stranice stare povijesti, uvjerićemo se, da su tri četvrtine stranica ispisane helenskom rukom. Tečevine helenskog uma i tvorine helenske mašte jesu kvasac, kojim je umiješena latinska kultura, koja je sa visokih Apenina dva puta rasvijetlila cijelu Evropu. Spomenemo li samo imena Herodota, Tukidida, Ksenefonta, Homera, Hesioda, Pindara, Simonida, Eshila, Sofokla, Euripida; Sokrata, Platona i

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

Aristotela; Eshina, Demostena, Protagoru dostatno je, da pokažemo svakom naobraženom čovjeku vrijednost starodrevne Grčke, dijela Balkanskog poluotoka.

Pridodamo li tomu one povjesne stranice, što nam ih je istočno-rimsko carstvo naslikalo, spomenemo li kako je Konstantin Veliki prenio centar svijeta s vječnog Rima u svoj Constantinopolis, sjetimo se, kako je iz Carigrada prvi pravi rimski monarha Dioklecijan tresao svijetom? Predočimo li si onaj čarobni i veličajni sjaj bizantinskog dvora kroz toliko vjekova, dozovemo li u pamet prvog kodifikatora one velebne pravne zgrade, koju su latinski geniji kroz toliko vjekova stvorili u moći istočnoga carstva u vrijeme Emanuela Velikog: Rekli smo i suviše, da dokažemo opravdanost naše tvrdnje. Ko bi sə našao da niječe važnost pada Garigrada 1453. u ruke Turaka? Za Evropu imalo je to pozitivnih a i negativnih posljedica. Bijeg učenjaka grčkih, koji su još jedini držali živu tradiciju grčke slave i sjajne njene prošlosti, koji su jedini bili sačuvali tečevine grčkog genija, iz Carigrada u Italiju, bilo je dobro sjeme posijano na plodnom tlu, koje je urodilo preporodom (renaissance-om). S druge strane pobjeda Turaka bila je kobna po sve susjedne zemlje, koje su redomice padale silom jatagana u turske ruke.

Sama je valjda providnost opredijelila sjajnu zadaću Hrvatskoj, da bude silan zid, kojeg harajuća bujica probiti nije mogla. I dok su tvrdi bedemi dobro utvrgjenog Carigrada za kratko vrijeme podlegli osmanlijskoj sili, kroz četiri vijeka odoljevali su toj istoj sili naši slabi čardaci, ali branjeni brabrom hrvatskom desnicom.

Vjekovita borba našega naroda, toga „antemuralis Christianitatis« bila je uzrokom, da nije mogao na prosvijetnom polju dosegnuti onu metu, koju bi jamačno dosegnuo bio u drugim okolnostima. Hvalevrijedno je za naš narod, što je znao:

Kadšto usred bojne buke
Pograbiti pero još u ruke,
Njime čustva ocrtati vrela
Smjele misli maštu plamen živi,

Stvorit ona sjajna djela
Kojim i sad cio sv'jet se di

Balkan bio je središte staroga svijeta, bio je most istoka i zapada, preko kojega je udaljeni istok prenašao u Evropu svoje tečevine; bio je tvornica, koja je priregjivala istočne sirovine i prikazivala ih svijetu u novom obliku; bio je pozorište svakovrsnih dogagjaja, kojim dobrim djelom ispunjuju stranice svijetske povjesnice.

A sada?

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

Nije li još Ahilova peta evropske diplomacije, u koju je teško dirnuti? Nije li podloga, nije li polje toli razvikanog i zapletenog istočnog pitanja? Nije li ovo ona Gladstonova „Vražja tačka nemirnih vihora"; ona otvorena rana na oslabljenom već evropskom tijelu? To je palestra, na koju se utrkuju toliki hrvači, željni dostignuti metu. Na toj palestri vigjamo silovitu borbu toli razrožnih elemenata pohlepnih prisvojiti sebi..... Ova borba i ako je pogubna za ekonomski, socijalni i kulturni mirni razvitak, ipak svraća pozornost cijeloga svijeta, koji žudno i nestrpljivo čeka raspletaj toga Gordijskog čvora, riješenje one stoljetne evolucije, u kojoj se uzaludno troše tolike korisne sile.

Carigrade, Carigrade, ti biser resu, zlaćena jabuko istoka bajnog; odavno li se i nad tobom željno željena željo bacaju kocke udesa tvoga, pojednako kao i nad haljinom Golgotskog Mučenika, jer zavist, zloba i druge beskrajne strasti zablijestiše oči onima, koji u evropskom koncertu igraju glavnu ulogu. Moguće kažem, da bi i nad tobom zasjalo sunce boljeg dana, da evangjeoska sloga, ljubav i mir vladaju onima, koji su pozvani, da vrše poziv općeg zvanja. Ali doći će dan, kad će zavagjena braća zaboraviti na megjusobne zadjevice i složnim silama pregnuti stazi neumornog rada i reda.

Što brže riješenje ovoga spora, što brže osvanuće onog sretnog dana, dana slobode i preporoda, mora ležati na srcu svakom naobraženom čovjeku i to s razloga, da nadvlada svijetlo nad tminom, da prestanu bratoubojne borbe, da se izmire davno zavagjena braća, da se božica Ljubavi, Sloge, Rada i Reda mogu slobodno šetati zelenim livadama, cvijetnim poljanama i vrletnim gorama, — voziti se uz srebro-pjene rijeke i po lazurnim jezerima.

U postojećim okolnostima čini se, da je zadaća naša nanizati samo glavnije bilješke ovih krajeva, koji su kako mislim široj publici i onako slabo poznati.

Kakvu ulogu igra Balkan danas, to je našim čitateljima i onako poznato i za to ne ću da se tim potanje bavim, tim više, što se bojim, da mi se ne bi s koje strane predbacilo e sam pristran sudija o balkanskim prilikama, kakove su upravo danas. Nadam se, da ću svojim čitateljima mnogo više ugoditi, ako mjesto refleksijâ o balkanskim prilikama, prijegjem odmah na samu stvar. Prije svega priznati moram, da moje sile dosti slabašne, pa s toga neću ni da poduzmem potanko opisivati cjelovitu i potpunu sliku Albanije, već samo nanizati nekoje bilješke o geografskom i etnografskom stanju, o istoriskom razvitku kao i o sadanjim činjenicama i njenim prilikama. Prema tome moja će se radnja sastojati od dva dijela, od kojih u prvom će se rasprav-

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

ljati o geografskom i etnografskom stanju, opredijeliv najprije prirodne megje, označivši najglavnije orografične izbočine, nanizavši polja, opisavši znamenitije rijeke, jezera. Nakon ovoga slijedi, da progledam razdiobu Albanije u širem smislu prije i sada, na ime da se opišu pojedine pokrajine s njihovim znamenitijim gradovima, — nabrojivši stanovnike njezina opsega kao što i njihovo vjersko stanje, podneblje i kulturni razvitak od prilike ovijem redom: 1. Život i običaji. 2. Razdioba i karakteristika pojedinih plemena. 3. Vjersko socijalno stanje. 4. Podneblje i trgovačke prilike. 5. Kulturni razvitak i školstvo uopće (Pogled na škole turske, bugarske, srpske i katoličke).

Drugi pak dio prikazaće stanje Albanije u starom vijeku i to u odnošaju na pram Rimljanima za vrijeme republike i carstva.

Ne samo geografski položaj izmegju Evrope i Azije, već i njegov oro- i hidrografski sustav mnogo su utjecali, da je Balkan bio znamenitim posrednikom istoka i zapada. Sama ga je narav rek bi u tu svrhu stvorila, jer je većinu rijeka uputila k sjeveru: Savi i Dunavu, da ovim prirodnim putem može lako Istok prodrijeti do srca Evrope. Uz rijeke nalazimo plodnih i znamenitih nizina, na kojim porastoše sela, varoši i gradovi. Kad pomislimo na ove činjenice, ne ćemo se čuditi, kako su lako i brzo prodirale turske vojske s istoka na zapad, kako se Turčin mogao posve lako pojaviti pod zidinama istoga Beča. Kad listamo povijest zadnjih vjekova, čudom se čudimo brzom napretku turske moći, koja se, — mora se priznati — munjevnom brzinom širila. Ista narav Balkanskog poluotoka pokazivala im je put, koji vodi srcu Evrope, pa je zato jasno, da je naravnim putem mnogo lakše bilo probiti. O tom putu veli Hoić: „Pravac Biograd—Carigrad, kojim danas juri željeznička pruga, rastaje se na niškoj ravni od pravca Morava—Vardar, te ide Nišavom do Sofijske kotline, a odavle u Maričinu kotlinu. Ova udolina visoka je na razvogju izmegju Nišave i Iskre, megju Dragomanom i Slivnicom samo 726 *m*, kod Vekarela na razvogju Iskre i Marice 745 *m*. Na ovom prirodnom od Rimljana sagragjenom drumu tekao je od najstarijih vremena saobraćaj izmegju središnje Evrope i Istoka. Ovim živahnim drumom kretale su se rimske, bizantinske i turske vojske prema sjevero-zapadu, a križari, pa austrijske, ugarsko-hrvatske, bosanske, srpske i bugarske prema jugo-istoku: ovuda prodiru, otkad su izgragjene željeznice, evropske obrtnine i evropska uljudba na Balkanski poluotok, na istom drumu leže najznamenitija povjesnička mjesta. Još u 16. stoljeću putovalo se ovuda po starom rimskom pločniku, kojeg su Turci za svoga velikog Sulejmana II. popravili.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SKHODER (2018)

Kao što su Rimljani utvrdama učvršćivali taj drum i nastojali osigurat ga naseljenjem isluženih vojnika, tako su radili i Turci. Po tom je naš poluotok tim još većim prohodištem sa jugo-istoka prema sjevero-zapadu, budući da se spomenuti prometni putevi zgodno nastavljaju na svojim krajevima u Ugarskoj i Maloj Aziji."

Ne samo, da je posrednik Istoka i Zapada, nego što Balkanski poluotok ima i drugih znamenitosti: on je daleko porinuo u Sredozemno more, osobito južnim svojim dijelom, te njegovim otočjem zaposjeo veliki dio toga mora, sastavlja sa svojim ograncima most do najstarije kulturne države Egipta, veže s Italijom. Mnogobrojnim i plovnim svojim rijekama, raznovrsnim gorama i brežuljcima, osobitom klimom, različitim rašćem, rastavlja se on u više dijelova, etnografski rastavljenih, koji opet pripadaju različitim državama, ali koji dijelovi svi skupa prave idealnu cijelinu, koju nazivljemo Balkanskim poluotokom.

Baš ove česte izmjene u pogledu gora, rijeka, bilina, rašća i narodnosti tumače nam različitost pojedinih odjela toga poluotoka. One su uzrokom, da opis jednog dijela ne pristaje uz drugi, da odnošaji u jednom ne mogu se prilagoditi zgodno onom u drugom dijelu, što je opet daljni razlog općenito slabom poznavanju Balkanskog potuotoka. Naći općenita pravila za cijeli poluotok vrlo je neprilično, tim više, što su više manje neispitani pojedini dijelovi. Naravno, da bi se tekar onda polučila neka svrha, kada bi se Balkanski poluotok predstavio u cijelom svom opsegu, a do toga doći, trebalo bi da se opišu svi pojedini dijelovi, od kojih onda da se sastavi neka sastavna cjelina, a ta bi mogla biti jedino ona, koja bi sastavljena bila jedino od prirodnih elemenata, te nema sumnje, da nam ovi nebi predočili u svem potpunu sliku. Ma kako i koliko napredovala znanost — ipak ne ćemo se dati opsjenuti njenim sjajem, — znajući, da se je spram ovog poluotoka pokazala neharnom. Možemo reći, da je on njoj više služio, no i jedan drugi kraj Evrope, dosta je taknuti samo glas stare Helade, koja je kulturni kvasac cijeloga svijeta, pa ipak kraj svega toga on je u mnogom neispitan, slabo opisan i još manje prikazan. Ne smije se zanijekati, da se ne će naći tačnih opisa pojedinih krajeva, krasnih slika pojedinih prizora i događaja, ali na žalost, da se to ne može reći o većem dijelu Balkanskog poluotoka. Dapače ne ćemo biti nepravedni, ako protivno ustvrdimo.

Brojevi za površje našega poluotoka nisu konačno ispravni, a još manje točni brojevi o žiteljstvu (neli Hoće!)

Ako se o kojem dijelu Balkana može kazati, da je slabo ispitan, to se za stalno može o Albaniji. Ko nam je pružio cjelovitu sliku njene povjesti? Ko nam je još dokazao, ko su praoci

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

današnjih Arbanasa ili Škipetara? Ko nam je opet dokazao, kojoj familiji jezika pripada jezik arbanaški? O svemu tome imamo raznih hipoteza, ali stalnih, neoborivih dokaza o svim tim velevažnim pitanjima moramo tek čekati: Valjda najbolja knjiga o Albaniji bez sumnje biće ona od c. kr. konsula na istoku Hahna: Albanesische Studien. Ali ni on, koji je silnim marom i velikom učenošću sakupio velik broj dragocjenih podataka, nije potpuno zadovoljio. On sam ispovjeda, da nije moguće podati cjelovite slike. Uzrok tome jest sjedne strane zamašitost samog predmeta, a s druge opet prilike u kojima se nahodi ta zemlja, a to najviše u tome, što nijedan učenjak nije slobodan u svom istraživanju, jer je izvržen pogibelji života. Ali to ne smije zaustavljati pravog prijatelja znanosti i napretka, već naprotiv treba odlučno i neustrašivo raditi, da se po mogućnosti uspne na onu visoku i vrletnu goru, na kojoj je hram božice Istine.

Posjed Turske carevine u Evropi zaprema 160,000 m^2 sa 6,000.000 žitelja, a sastoji se od Rumelije (t. j. stare Tracije i Macedonije) Epira, Albanije, Stare Srbije i Novog pazara. Granice pojedinih pokrajina vrlo su neuregjene i neopredjeljene, te ih razni pisci na različiti način odregjuju.

Nas pobliže zanima onaj dio turskog posjeda, koji ne samo da nas prirodno veže, no još k tome da smo s ovim još od vajkada u najtjesnijem odnošaju bili. Pa je stoga i posve naravno, da smo za ishodnu tačku ovoga razmatranja odabrali uprav najbliži dio, a to je Novi pazar. Tim više, što se još i danas čita i nahodi gotovo u svim turskim katastralnim knjigama, da je novopazarski sandžak već od vremena bio i ostao kao nerazdjeljivi dio Bosne. — Kao sporedna tačka našega stanovišta jest nezaboravna 1377., ili po nekojim 1376. godina, kad no se Tvrtko slavni u Mileševu, mjestu novopazarskog sandžakata, okruni dvogubim vjencem i proglasi kraljem Bosne i Rascije, koje pravo zadržaše uključivo i svi ostali bosanski vladari sve do njene propasti.

Pri ovome baveći se razmatranjem Novog pazara ne smijemo zaboraviti ni Albaniju sa njezinih 1,800.000 žitelja, tim više, što su tim istim putem prolazile slikovite i bogato natovarene istočne karavane, a osobito drumovima: Skadar—Prizren—Mostar—Sarajevo, a onda Solun—Skoplje kroz Novi pazar do srce Bosne ponosne.

Osim toga sa Albanijom veže nas još od vremena u više prigoda zasvjedočena prijateljska naklonjenost, vjerska uzajamnost kao i susjedna snosljivost, a navlastito zbliženje to ćutili su jedni kao i drugi za onovremene samostalnosti jedne i druge

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

države, poimence za junačkoga Skanderbega, a prije toga Tvrtka Velikoga.

Ovo nam posve vjerno potvrgjuje i Donat Fabijanić u svojim studijama: „Il presente è il passato di Bosnia, Erzegovina e Albania“, koji izrično ovako veli: Bosanci i Hercegovci ujedno sa narodima Prevalitanske države imali su sa našim gradovima (Rimske Dalmacije) kopnenim, a i pomorskim zajedničke zakone, umjeće i kulturu i uzajamno jedni druge pripomagajući, usčuvaše diljem više stoljeća neporočnu ljubav tvrdog bratstva i prijateljstva, koji amanet predadoše još i dalnjem potomstvu. Pa nas za to mora najviše i zanimati baš ovaj dio, koji je sa Bosnom još od negda tako usko spojen bio, da mu i mnogi zaslužni istoričari ne mogoše oprovrći, izmegju kojih Prokopij, a izričito znani Lucić, pag. 95.—96. koji navodi, da predjel desno od Drima i Šare planine sve do utoka Neretve Bosnom se je zvao.

A da se ovo tiče i naše slavne monarhije, posve je naravno, koje pravo niko joj poreći ne će, jer ga činjenicama od davnine kaže, a izmegju ovih navešćemo samo slijedeće i to god. 1689. kao i ono značajno ime vojskovogje slavnog Piccolomina na Kosovu ravnom, a onda za sve kršćanstvo na istom polju kobnu godinu 1780.—90. za vladanja Josipa II., kad no Turci nakon zadobivene pobjede, u gradu Skoplju pretvoriše prvostolnu katoličku crkvu u svoju džamiju, a pučanstvo se kud kamo razbježe.

Ovo pak ističući uzeti se ima u užem i širem smislu, a posljedica smisla protezati bi se imala ne samo na pravu Albaniju, nego i na sve ostale dijelove.

Prirodne granice Albanije na zapadnoj strani jesu: Jadransko i Jonsko more i teku od crnogorske megje uz more sve do Avlonske drage [40° 30' sjever. šir.) i do bližnjeg rta Glosse (stari Akre-keraunski rt) i ove prikazuju se vrlo jednolične. Tako u duljini od 270 *km* ne nalazimo nikakovih dobrih luka, jer je obala plosna i slabo razgranjena, koje je uprav radi, da su naplavi rijeka napravile mnogobrojne nasipine. To je dokaz, da se ova obala uvijek mijenjala, a i sad se još mijenja (n. pr. Bojane, Drima, Fondije, Arçeni, Skumbije, Devola, Semeni, Vojuše, Kalani, Lure i t. d.). Iz ove obale izdiru plosti rtovi: Rodoni, Pali i Logi). Primjer tome daje nam grad Lješ (Alessio), koji je nekoć ležao baš na moru i kod kojeg je utjecao Drim u more, a danas je udaljen od mora 3·6 kilometra, a od ušća Drimova dvostruko toliko. Takogjer uz ovu obalu nalazimo vrlo malo gradova, izmegju kojih mogao bi biti Drač (Dyrrachium), koji, kad bi se s

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

Carigradom i Solunom spojio željeznicom, mogao bi divno procvasti kao izvozna tačka turskog dijela Balkana prema Italiji. Obala Glosse do Arte zaljeva (stari Ambrakija zaljev) jest vrletna, osobito napram Krfu.

Uz obalu se proteže do 2000 metara visoko Čika-gorje, kao naravan zid, te izgleda kao kakov nasip, koji se diže smjelo iz mora. To je razlog, da je ova obala nepristupačna, a poradi toga slabo napučena. Ovdje kao najznamenitija tačka jest svakako grad Prevesa, na ulazu u Artu-zaljev, a na suprot starom Aktiumu. Prevesa je važna kao stovarište trgovine za cijeli Epir. Na sjeveru Prevese nalaze se ruševine Nikopolja.

Na jugu megjaši sa Grčkom i Egejskim morem. Megja sa Grčkom teče uz rijeku Artu put sjevera, pak zakreće k sjeveroistoku, te se vuče izmegju Gramos- i Pindus-gorom.

Najjužniji grad na Egejskom moru prema Grčkoj jest Platamona. Od ovog grada počima jednolična i nerazvijena obala posuta ograncima grčkih gora, a osobito poznata zbog bajne i opjevane gore Olimpa (Ὄλυμπος ili Οὔλυμπος), čarobnog stana boga Zeusa, ovjekovječena u klasičnim epopejama, gdje ga je na sniježnom vrhuncu, dvorima zlatnim, služio Nektarom i Ambrozijom Ganimed znani, baš tu, gdje je πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε — sazivao vijeće bogova neba, mora i podzemlja. Svakome, koji je iole upućen u klasičnu knjigu s ovim je bez sumnje usisao mnogo lijepih uspomena, te kod spomena samog očuti neko otajstveno milenje, a pamet mu se i nehotice vine na ἀκροτάτῃ κορυφῇ πολυδειράδος Οὐλύμποιο.

Ako je i koju goru pjesma ovjekovječila, to je za stalno Olimp. Ovu obalu sa poluotokom **Halkidikom** zatvara znameniti zaljev Solunski, u koji utječe najveća rijeka ovog kraja, Vardar. Na dnu ovog velikog i zavijenog zaljeva leži znameniti grad Solun, središte turske trgovine na Egejskom moru, koji je sa Evropom spojen željeznicom. Poluotok **Halkidika** bogato je razvijen, te se rastvara u tri poluotoka, zatvarajuć tako zaljeve **Kasandru** i Svetu goru. Ovaj poluotok s istočne strane omegjuje zaljevom Orphani, u koji utječe znamenita rijeka Struma, što protječe Tahinim jezerom. Najznamenitiji ogranak ovog poluostrva nešto dalje na istok jest Sveta gora (Ἄθως, Akte, Agion-oros — novogrčki, turski Ainaros, talijanski Monte Santo), koji sačinjava samostansku republiku. Cijeli je poluotok u rukama igumana, koji imadu do 20 velikih samostana, koje su gradili slavenski vladari, megju inim i dobro poznati Vlandar sa gorom Atosom, koja se kao čunj diže 1935 *m* u vis, te ga se vidi već od izlaska iz Dardanela. Ovo je ono znamenito predbriježje, s kojeg je

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ" ŠIBENIK (2018)

perzijski kralj Kserses dao podići 3 stupa, da može provesti s nutarnje strane svoje sileno brodovlje na Grčku, a da ga ne snagje pri tome udes zle sreće, kako no za prve provale, kad no mu je more burom zavitlano tresnulo brodovljem o strmenite klisure Atosa. Još se danas pred Hierisa dragom vide tragovi ove radnje. Rad ovoga ne rijetkog čina opisuje nam slavni Herodot, otac istorije. — Istočna megja nije tačno odregjena. Razni auktori razno označuju dotičnu megju. No najprirodnija megja, koja bi dijelila Albaniju u širem smislu, odnosno Macedoniju od Rumelije, jest rijeka Struma.

Na sjeveru megjaši sa Crnom-Gorom, Bosnom, Srbijom i Bugarskom. Prema Crnoj-gori teče megja uz dônju Bojanu, pa preko Skadarskog jezera do mjesta Sekulare, kod kojega utječe Vranjuštica u Lim i gdje je tromegje izmegju Albanije, Crne-Gore i Bosne. Daljna megja prema sjeveru ide rijekom Limom, planinama Javorom i Golijom, rijekama Raškom i Ibrom sve do ogranaka Rila, gdje sa Strumom zatvara onaj opseg, koji mi nazivamo Albanijom u širem smislu.

Proputovav prirodne megje Albanije, ostaje nam zaći u nutarnjost toga prostora, da pregledamo njegov orografski razvitak, položaj pojedinih gora i njihov megjusobni odnošaj sa glavnim vrhuncima i prelazima.

S koje god strane pristupili gori omegjašenom kraju, opazićemo, da se pred nama dižu visoke gore. Taj cijeli Balkanski poluotok nije nego velika gomila gora i kosa gorskih, koje se jedna za drugom nižu, megjusobno križaju ili lome. Bacimo li samo jedan pogled na geografičku kartu, brzo ćemo se o tom osvjedočiti. Ako je cijeli Balkan takav, što da rečemo o Albaniji? Pristupimo li s jedne strane, to se pred nama dižu visoke gore, pristupimo li s druge strane, to nam neprohodni klanci prječe put. Ti razlozi kao što i trudno putovanje osim velikih troškova, još više puta pogibelj života, uzrokom su, da su gotove gore Balkanskoga poluotoka relativno vrlo slabo ispitane. Ovo se poglavito i opravdano može najbolje tvrditi o gorama same Albanije. Orografija Balkana pričinja se pravim Labirintom, ali na žalost još se ne nagje geograf, koji bi nam pružio Ariadninu nit, da iz njega sretno izigjemo.

Ako je vrsnim i kitnim perima bilo teško dati tačnu i jasnu sliku gorja u ovim krajevima, koje mi nastojimo opisati, to nijedan uvigjavan čovjek ne može ni od nas zahtjevati, da podamo kratku, ali istodobno tačnu, jasnu i preglednu sliku Albanskog gorja. Ipak u koliko prostor dopušta, nastojaćemo podati bar prvu poduku o Albanskom gorju.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

Gore Albanije nijesu posve samostalno gorje, one su nastavak bosansko-crnogorskih planina, koje se dotiću dalmatinskih gora, ogranaka alpinskih. Srce gorâ Balkanskog poluotoka, a ujedno najviši gorski sklop njegov jest Šara-planina (Schardos, Σκάρδος Sar-dagh). Ova se planina uspinje u 40. stupnju sjever. šir. i 21° istočne dužine, pak se prostire smjerom od sjeveroistoka jugo-zapadu u duljini od kakovih 80 *km*. Šara se planina proteže izmegju Prizrena i Kalkandela (Tetova), najviši joj je vrh Ljubetin 3050 *m*, koji je istodobno i najviši vrh na Balkanskom poluotoku. Podnožjem Šare-planine istječu mnoge rijeke, koje teku na različite strane kao n. pr. Vardar, Bijeli Drim, Ibar, neki pritoci Crnog Drima, Sitnica, koja protiče Kosovo, B. Morava i t. d. Ona je strma i kršna, a s južne strane je zarasla gustom šumom. Da se ova gora u staro vrijeme zvala Skodrus, dokazuje nam Livij, koji u 44. knjizi Cap. 27. veli; „Duo cingunt eam (Scodram) flumina, Clausula (Danas Kiri) Latere Urbis, quod in orientem patet, praefluens; Barbana (Danas Bojana) ab regione occidentis ex Labeatide palude oriens. Hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi (Drino) flumini. (Nije istina, jer Bojana utječe u more, quod ortum ex monte Scodra multis et aliis autem aquis mari Hadriatico infertur — Mons Scodrus, longe altissimus regionis ejus, ab oriente Dardaniam subiectam habet, a meridie Macedoniam, ab occasu Illyricum). Ipak ova gora osim ovih imena imala je i drugih. Prvi, koji ju je potanje opisao, bio je Bouè, koji u svom djelu „Turquie d' Europe“ nazivlje nju s njezinim ograncima arbanaškim Alpama. Grisebach, znameniti putopisac u svom djelu „Reise durch Rumelien und nach Brussa“, povagjajući se za Strabonom, zove ju Bertiscus. Šaru planinu dijeli od gore Balkana Crna-Gora (Ljetnica, Kara-dagh), koja se umetnula izmegju obiju gora. Šara se planina nastavlja Gramos- i Pindosgorom, koja prodire daleko u Grčku. Ove gore nastavljaju rptenicu cijelog južnog balkanskog gorja. Gramoskosa (Sa Vasilicom 1690.) proteže se do mecovske prosjeke (1551 *m*.) jednolično tekući, a odatle dalje Pindos-kosa za 150 *km* gotovo ravnim južnim smjerom do srednje Grčke. Ali u novije doba neki zemljopisci, naročito A. Philippson, tvrde, da se Pindos nastavlja srednjom dapače i južnom Grčkom.

Na sjeveru Šare-planine prostire se gorje Prokletija; najznamenitiji odjeli ovog gorja jesu Peri Kolë, u albaneškom se

[1]) Sklop gorski kod Mecova (Starog Vrgosa) nazivlju neki albansko-tesalskim sv. Gotardom, sa razlikom samo, da je ovaj dva puta niži od prvoga. Ova je gora megja izmegju Albanije, Macedonije, Epira i Tesalije. Preko nje ide znamenit prelaz, kojim se izmjenjuje promet izmegju spomenutih megjašnih zemalja.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

jeziku ovo gorje zove Τεναμουνε. Čudan ovaj naslov dade se protumačiti iz same naravi ovog gorja, na koje se je teško uspeti. Analogičnih naziva nalazimo i u drugim zemljama, kao n. pr. Maledetta na Pirenejima i Montagnes maudites u Savoji.

Od rptenice, koju kako smo rekli sačinjavaju Šara-planina, Gramos i Pindos, odvajaju se na istok i na zapad mnoge kose gorske. Pogledajmo najprije na zapadnu stranu rptenice pa na istočnu, ograničivši se na najvažnije.

Najsjevernija na zapadu, koja se odvaja od Šare-planine, je Kerubi. Nju Griesebach nazivlje Ducaschin i veli, da se sastoji od Diorita. Druga je kosa Kraba Dotna, kojoj se glavni odio zove Matt-gora, jer kroz nju prodire rijeka Matja. Ovo gorsko visočje, zvano Arbanaška Arkadija, nastanjuju Miriditi, junačko pleme na glasu kao dobri strijelci i koji su znali sačuvati mnoge sloboštine, jer su njihovi krajevi nepristupni, a branjeni čvrstom miriditskom desnicom i pogodnim martinkama. Treću kosu sačinjava Gabar-gora, preko koje vodi znamenit put iz Elbasana do Tyrame. — Smjerom Ohridskog jezera proteže se Bagora[1]), preko koje vodi iz Drača na Bitolj i Solun put, što ide slijedom stare Via Egnatia.

Ova se gora zvala Candavia. To se doznaje iz Strabona, koji veli (VII. pag. 323). „Ἡμὲν οὖ πᾶσα (ὁδὸς) Ἐγνατία καλεῖται ἤδε Ῥωμτη ἐπὶ κανδαουίας λέγεται, ὄρους Ἰλλυριοῦ. Ona se spominje od Seneke (epist. 31.) i od Lukana (VI. 331.) Od Gramosa odvaja se put zapada Čika-(Tschapari)-gorje, na kojemu izviru Devol i Lum-Beratit, koje spojivši se primaju ime Semen. Od Pindusa se pak odjeljuje Šunarka izmegju Aheloja i Araktaja te Nemrčika.

Preglednu i kratku sliku gorâ prave Albanije daje nam Hahn: „Albanesische Studien“, Wien 1854., pag. 10. On ih dijeli u četiri skupine:

„Erste Gruppe. Alpenland, bestehend aus: *a)* der südlichen Hälfte des Knotens der Albanesischen Alpen, zu welchen das nördliche (gebirgige) Morača-Gebiet als Nebenglied gerechnet werden kann; *b)* dem diese Knotenhälfte westlich flankierenden Tieflande des Seebeschluss von Scodra; *c)* der sie östlich flankierenden Ebene des weissen Drins, welche (durch die Metoja) mit der mosischen Hochebene zusammenhängt. Westlich von dem oberen Morača-Gebiete, welches die Montenegro zugewandten Bezirke umfasst, und an den Seebächen von Scodra liegt der Bergstock von Montenegro, die Südspitze des dalmatinischen Kesselgürtels,

[1]) Na njoj izviru rijeke: Arta, koja teče na jugo-zapad, Aspropotama na jug, Salamvrija na jugo-istok, Vojuša na sjevero-zapad.

SHKODËR N. Inv. 8825
BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

durch den schmalen Küstensaum des österreichischen Albanien von dem Meere getrennt.

Zweite Gruppe. Alpenvorland, bestehend: *a)* aus dem Mittelgebirge, den Albanesen-Alpen südlich anlagernd und das Matgebiet einschliessend, östlich flankiert von *b)* dem Tale des schwazen Drin und den Seebächen von Ochrida, westlich *c)* der Talebene des Tschun und der sich westlich anschliesenden Küstenebene von Skjak; *d)* dem Gebiete des Arçen, welcher durch diese Ebene von Skjak dem Meere zufliesst; *e)* dem Gebiete des Schkumbi, westlich Bergland (Kandavia), östlich Küstenebene, — mit der nördlich von ihm gelegenen Talebene von Kawaja, welche von den Bächen Leschnika und Dartsche bewässert wird, und der Halbinsel von Durazzo.

Drite Gruppe. — Gramosland oder das Gebiet des Semeni (Apsus), der aus der Vereinigung der in der Zentralkette entspringenden Flüsse Devol (Bordaicus) und Uçum oder Beratino entsteht, westlich Bergland (mit Ausnahme der Ebene von Gortscha am oberen Devol), östlich Ebene, wozu wegen gleicher Natur wenigstens des nordöstliche Gebiet der Wiussa (Aus) zu rechnen ist.

Vierte Gruppe. Das Pindusland mit den Hochländern von Çagori (Tymphea und Janina, Dodonea oder Hollopia) und den Gebieten der früher benannten von diesem Zentrum radienförmig auseinander gehenden Flüsse."

Pregledav gore, što ostaju sa zapadne strane rptenice gorske i to u pravoj Albaniji i Epiru, ostaje nam još baciti pogled na istok. Na ovoj istočnoj strani prostire se srpsko-macedonsko humlje sve do Soluna.

Ovo je humlje ispresjecano rijekama i jezerima, plodnim ravnicama, tako da ovo spada megju najplodnije krajeve Balkanskog poluotoka.

Dok na sjevernoj nemamo poviših gora, to se nešto niže na zapadnoj strani macedonskog pogorja dižu Nidže-gorje (2517 *m*) i Nerečka planina, a na istočnoj strani Plaskavica-gorje, Osogovgora, Malešovska planina i Bjelasica — toliko puta opjevana od narodne bugarske pjesme. Ovo macedonsko humlje svršava na poluotoku Halcidike sa gorom Kortiaš 1187 *m* i Holomond.

Prilično pribilježiv gore cijele Albanije, ostaje nam, da se osvrnemo na polja, kojima ovi goroviti krajevi baš toliko ne obiluju.

Najznamenitije opće poznato polje, koje se smjestilo u sredinu cijelog poluostrva jest „Kosovo", proslavljeno i opjevano od naše narodne pjesme. Ovo je omegjašeno na sjeveru ograncima

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

Kopaonika, na jugu Šarom-planinom, na istoku Goljak-planinom, na zapadu Crnoljevkom-planinom, Nerodimkom, Golješom i Ćičavicom-planinom.

Proteže se od Mitrovice do Nerodimlja ili, što je još točnije, do Kačaničkog klanca u duljinu do 76 *km*, a u širinu 12—16 *km*. Kosovo polje protječe sjeveru, Sitnica sa Labom i Drenjačom, a k jugo-zapadu Nerodimka, koja svojim poriječjem pokazuje hydrografičnu pojavu čineći čudnovato dvoriječje (Biforkacija). Sitnica je ne samo vodom, nego i ribom obilna, pa još k tomu nekom posebnom vrstom, kakve po svoj prilici u drugim vodama ne će biti.

Površina Kosova polja iznosi oko 5000 km^2. Na sjeveru vodi put sa Kosova dolinom Ibara, na jug klancem Kačanikom, vrlo znamenitim, jer se smatra kao vrata Macedonije; osim toga ovdje je već poznato gnijezdo arnautskih razbojničkih četa.

Na Kosovu polju bila je dne 15. lipnja na Vidov-dan 1389. znamenita bitka, koju je homerski opjevao narodni naš slijepac-guslar.

I ako je znamenita po narodnu pjesmu, kao što to ona pjeva, to ipak nije bila tako odlučna, jer dubrovački ljetopisac veli, da pobjedu nisu dobili ni Turci, ni Srbi, jer je bila velika pogibija.

Bilježeći ovo kao mimogred, vrijedno je spomenuti i slijedećih par redaka, koji su megjutim dobro znani a i povjest nam ih kaže, na ime da se u vrijeme kosovske bitke i bosanski vojni barjak vijaše širokim poljem.

Baš u času nesretne kobi, pod vodstvom glasovitog Vlatka Hranića, bosanska je vojska u broju do kakovih 20 hiljada, pot. pomagajući knjaza Lazara, hrabro suzbijala napadaje silnih Turaka.

Ova kobna bitka sluči se uprav u doba vladanja bosanskoga kralja Tvrtka Velikog, kog zenica silnog Bajazita ne mogaše nikako pomutiti, pa je bio još jedini neodgonetni čvor starog Haemusa, kog zidine tvrdog Bobovca jednako ljuljaše kao Troja svog Patrokla.

Uz bosanski dapače ni hrvatski bajrak nije manjkao, kog junačkim stijegom dizaše Ivaniš Horvat ban Mačve.

A sad pogjimo dalje.

U dolini oko gornjeg Bijelog Drina stere se ogromna kotlina Metohija, (Podrima) zvana. Kotlina ova, kao što ćemo kašnje vidjeti, na osobitom je glasu radi svojih dobrih i jakih vina, koja naročito tamo mogu dobro uspijevati, a u ostalom je i za sve drugo vrlo plodna.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ" SHKODËR (2018)

Na Metohiji znamenita su mjesta Prizren, Peć (Ipek) i Gjakova. Oko Skoplja stere se skopljanska kotlina, koja je u ostalom mnogo uža no i obragjenija od Kosova polja.

Oko dônjeg Vardara prostire se Macedonska Kampanija (1500 km^2), koja daje osobitu važnost gradu Solunu. Osim ovih polja nalazimo uz svaku gotovo rijeku veće ili manje doline, n. pr. Podujevsko uz rijeku Lap.

Znamenite rijeke, koje utječu u Jadransko ili Jonsko more jesu: a) Bojana, koja istječe iz Skadarskog jezera, a utječe u nj pod imenom Morača. Ova rijeka nosi mnogo naplavi sobom, te naplavljuje obalu, praveći mnoge nasipe i zatone.

Ona je bila plovna u srednjem vijeku do Skadra (za male brodove), a danas je tek do samostana Obotskoga, b) Drim (Δρεῖνος, Λρέλων, i Δρυμών), koji sastavljaju bijeli, što izvire nedaleko Ipeka i Crni Drim, što istječe iz Ohridskog jezera.

Drim teče krševitim predjelima, uvijek praćen od visokih gora, koje se visoko dižu nad obalom te vrlo teško dopuštaju pristupa. Putopisac Griesebach pripovijeda o njegovom toku (Reise durch Rumelien und nach Brussa II. §. 344): „Etwa 5 Stunden westlich von dem Zusammenflusse des schwarzen und weissen Drim zwingt sich der vereinigte Fluss in eine ganz enge Felsenspalte und bald hört jeder Weg an dessen Ufer auf.

Nach der Mitteilung der Albanesen behält der Drim die nordwestliche Richtung im engen unzugänglichen Felsentale, bis er einige Stunden gerade gegen den Bertiscus stösst, der hier appellative Caradag heisst. Dann wendet er sich nach Südwest und West und fliesst von da in ungeheuer tiefen, nie betretenen Kanälen, zwischen unersteiglichen Felswänden, indem er in die Gebirgsspalte zwischen Bertiscus und Ducadschin eintritt. Kein Weg führt durch diese Wildnis, kein Nachen hat sie befahren. Niemand weiss es zu sagen, ob es dort Wasserfälle oder Stromschnellen gibt. Es mag hier Punkte geben, wo die südliche Talwand 2000 l., die nördliche 5000 unmittelbar aus dem Flusse sich erheben."

c) Matja, f) Semen (Apsus), sastoji od Devola i Δεάβολις ili Διάβολις; Deaboli sive daemonis Fluvius rapidissimus Thomaschek: Zur Kunde der Hämus-Halbinsel-Cantacuzenus I. pag. 279. οἱτὰς Δεαβολεις νεμόμενοι Ἀλβανοὶ νομάδες καὶ οἱ τὰς Κολωνείας. Lum, Beratita, koji izviru na Čika-gori i spojivši se primaju zajedničko ime Semen; d) Arçen, e) Skumbija, g) Vojuša (Aous) i) Kalama, j) Luro, h) Arta, k) Aspropotamos;

2.) koje utječu u Egejsko more: a) Vardar, što izvire u selu Vrutoku, blizu sela Požarine na području Šare planine i utječe u Solun-

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

ski zaljev, b) Bistrica, teče iz Kosturskog jezera, c) Galike, d) Struma, što izvire na Vitoš-planini.

Albanija ima po više jezera, izmegju kojih vrijedni su spomena: Skadarsko jezero 335 km². Po mnijenju stručnjaka čini se, da cijeli zaton Bojane nije ništa drugo, no sastavljeno mnoštvo jezera, koje je Bojana naplovila i zadnji je ostatak ovo jezero, kojemu je lice 10 metara nad površjem morskim. U nj Utječe Morača, a istječe Bojana. 2.) Plavsko jezero iz koga istječe Lim, koji bruji kroz krši Novog Pazara. 3.) Ohrisko jezero, iz koga istječe Crni Drim 8 metara nad površinom morskom. 4.) Prespa jezero, rastavljeno od Ohriskog Galičicom planinom. 5.) Ventrol jezero. 6.) Janinsko jezero, komu je lice 5 metara nad površinom morskom. 7.) Kastorijsko jezero. 8.) Ostrovsko. 9.) Dva „Mali" jezera. 10.) Ljubetinsko jezero; — za čudo, da se spomenuto jezero nalazi, što je rijetkost, na vrh ove visoke planine. Osim toga sva ovdje navedena jezera puna su jegulje i ugora.

Preostaje nam jošter pregledati razdiobu zemalja prije i sada.

Od Skadarskoga jezera do Avlonske drage, a na istok do Šare-planine, Gramosa i Pindusa prostire se Illyris Graeca: Iliriji na istok Macedonija do iza rijeke Strymona (Struma), a unaprijed do Crnoga mora Thracia.

Ispod Illyris Graeca prostire se Epirus.[1])

Ova razdioba Albanije mijenjala se je tečajem vjekova prema sudbini, koju je slijedila Albanija, jer je ona kao dio rimskoga, bugarskog, dalmatinskog sa Prevalijom, srpskog i turskog carstva mijenjala svoj oblik i opseg. Albanija nije nikada sačinjavala jednu političku cijelinu, s toga nije imala ni jedno zajedničko ime. Prije 1400 god. zvala se je Dalmacija. Nešto prije osvojenja ovih zemalja zauzimaše Ilirija prve tri grupe gora prije spomenutih, a Epir četvrtu. Danas se ova zemlja dijeli u Albaniju, od talijanske riječi albo — bijel — bijela zemlja i zbog golih vapnenih gora, dočim Albanezi izvode, da riječ „Alba" znači u njihovom jeziku „Zora" ili još pravilnije: zemlja pri osvitu, to jest prama istoku, što nikako ne odgovara tumačenju riječi, jer albaneški riječ „aghim" znači zora — s Epirom, Staru Srbiju, Novi pazar i Macedoniju.

U Albaniji i Epiru znamenita su mjesta: Leš alb. Leš, Alessio, stari Acrolisso. Drevni grad ovaj broji danas oko 4.000 duša i leži uz lijevu obalu rijeke Drima, a udaljen je od Jadranskog mora kojih 6·5 *km*, a od ušća ... kako ih 7·5 *km*. U njemu bijaše

[1]) Riječ Epir izhodi iz riječi ἤπειρος sc. γῆ, što znači kopno u opreci prema moru i otocima. Već se u Homeru nazivlje kopno na pram Ytaci, kraljevstvu Odisejevu, Ἤπειρος, te odgovara tadašnjoj Akarnaniji, jer Strabo veli X. 331. ὥστε ὅταν φῇς ἄκτην Ἠπείροιο τὴν Ἀκαρνανίας αἱ τὴν δέχεσθαι.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

znamenita tvrgjava slavnog Skenderbega, kojoj se danas vide samo podrtine. Dapače tu počivahu do nazad nekog vremena i mrtvi ostanci rečenog junaka, kojemu grob Turci raskopaše i kosti za moći (Amajlije) upotrebiše. Onda junačkom pjesmom opjevana Kroja, vjerno i nepristupno bran ište J. Kaštriote, broji 6.386 stanovnika. Tirana, grad od 16.000 duša. Elbasan, desno od rijeke Skumbije, 12.137 stanovnika. **Berat,** lijevo rijeke Semeni, broji do 14.000 duša. Avlona, 7.853 stanovnika, grad osobitog položaja i živog prometa, leži ne daleko same morske obale. Mjesto je posagjeno svakojakim južnim voćem. Zbog nezdrave klime nije toliko napučeno. Prevesa[2]), 8.000 duša, takogjer grad življeg saobraćaja. **Janina** sa 37.000 stanovnika, grad s obje strane istoimenog jezera, bogato trgovačko mjesto, ne daleko kojega jest često spominjano proročište Dodona, zidine, koje još se i danas otkapaju.

Glavni i prijestoni grad cijele Albanije jest **Scutari,** Skadar (alb. Skodra) leži na istoimenom jezeru, a broji do 28 hiljada stanovnika. Negda slavna prijestonica ilirskih kraljeva, a sada stolica otomanskih valija, sjedište rimo-katoličkog nadbiskupa i sjedište evropskih konsulata. Grad Skadar opkoljen je sa svih strana hrabrim albaneškim plemenima, a osobito sa sjevero-istoka junačkim plemenom Miridita.

Mjesto je po sebi vrlo bogato i plodno, no ne toliko zdravo radi velikih močvara, koje donose čestu groznicu. Kao osobitog glasa spominje se skadarska čoha i vuna. U gradu ima mnogo lijepih crkava i škola, a osobito su ukusne one otaca Isusovaca i Franjevaca, pa to je i razlog da je tamo narod više prosvijetljen. Osim toga grad Skadar bogat je i mnogim iskopinama, — tu češ naći čak i ciklopskih zidina. Ovdje se žene i udavaju [illegible] kasno, premda su ženske vrlo lijepe, a osobito muškarci, pa za to je i nastala kod Arnauta poslovica: Kal pel Jan, dia Skodran, čik Elbasan.

U Staroj Srbiji glavno mjesto kosovskog vilajeta (elajet) jest **Prizren** (Pezeren), broji do 32.000 duša. Kroz njega protiče rijeka Bistrica, koju onamošnji zovu naprosto „Rijeka“. Koli je divno gledati kako se duž iste talasaju bijele mlinje[illegible] stupe za tamnjenje koža. Mjesto ovo vrlo je lijepog položaja; — grad leži većim dijelom u ravnini, a na jug hvata se brijega. Grad sam dug je mal ne čitav sat, a širok do ½ sata. Kao rijetko koje drugo

---

Gledajući značenje riječi, moramo zaključiti, da je ovo ime niklo na otoku, jer je kopno ἤπειρος γή, ako se gleda [illegible] otoka. Na kojem je pak otoku niklo, ne može se ustanoviti, ali se može uzeti, da je na otoku Korcyri.

[2]) Predio izmegju Parge, Prevese i Avlone u staro doba zvao se je Akarnanijom.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

mjesto Prizren je bogat živim vodama, tako da svaka kuća uživa skoro potočić žive vode, kojom onda za ljetne žege, natapaju svoje plodne vrtove. Podneblje grada kao i okolice dosti je oštro; — za sušičave pogibeljno i prouzrokuje brzu smrt. U gradu ima do 25 džamija, a najljepša je ona na sjeveru u gotičkom stilu zidana, koja nešto prije turskog osvojenja bijaše crkva sv. Ane (Sent Prenda). Tu je sada stolica skopačkog nadbiskupa i sjedište dvaju vice-konsulata, austrijskog i ruskog. A nazad nekoliko godina bijaše i stolica kosovskog valije, sjedište kojeg prenesoše najpre u Prištinu, a otale u Skoplje (Uesküb). Ne daleko Prizrena i na domak Gjakove, na rijeci Drimu, gordo se uzdiže kameniti most, pod imenom „Švanjski most“. Bez sumnje je, da su most gradili Rimljani i to za dobe cara Trajana, a sličan je onome u Mostaru na Neretvi. Žalibože, nekako pod jesen god. 1903. znamenitiji dio mosta oštetiše sami Arbanasi u okršaju sa regularnom turskom vojskom.

Gjakova, 20.000 stanovnika, glavno zaklonište Arnauta razdijeljenih u 33 sela, a najviše iz junačkog te gospodujućeg plemena Miridita, a onda kao ogranaka istoga iz plemenâ Gaš i Hrasnić. Mjesto je krasnog položaja i odveć plodovito, osobito voćem i duhanom.

Peć, Ipek, (albanski Peja) 21.572 stanovnika, stara Justinijana II. i negda znamenita stolica patrijerkata, a sada kao i Gjakova moćno utočište Albaneza, koji tečajem ovog zadnjeg vijeka istisnuše slavjanski elemenat te gradom kao i okolicom (14 sela) potpuno zavladaše. Mjesto je odveć zdravo i lijepog položaja, a k tome i mnogo bogato, osobito raznim mineralima kao: fosforom, kamenitim ugljem i drugim. Ovdje uspijeva svaka vrsta voćine, a navlastito duhan, koji nije ništa slabiji od trebinjskoga. Osim toga, tu raste neka osobita vrsta prozirnih jabuka, kojim je po svoj prilici kolijevka mala Azija, ili njen otok. Također mjesto je znamenito i mnogim starinama, koje se tu iskapaju, a najviše iz rimske dobe, osobito iz vremena konsulatâ i cara Justinijana. Dečani, znamenito radi svetinje srpske crkve, u narodnim pjesmama često spominjane. Gusinje do 5.000 stanovnika.

Vučitrn (7.000 stanovnika), oveća varoš na polju Kosovu, — u prostranoj ravnici, izmegju Mitrovice i Prištine i u blizini rijeke Laba. Stanovnici su gotovo sami Turci — to Bošnjaci i Arbanasi. Ovdje se tkaju vrlo krasni bosanski ćilimi.

Priština, (16.000 žitelja) ne daleko koje bijaše glavni i odlučni okršaj srpsko-turske vojske, — od kojih prva bijaše utaborena uz lijevu obalu rijeke Laba, a druga podno same Prištine,

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

u blizini današnjih željezničkih postaja, Globaderice i Lipljana (rimski Ulpianum).

Na bojnom polju Kosovu, poginuše god. 1389. 15. lipnja dva poznata vladara, car Murat i knjaz Lazar i to prvi od bodeža opjevanog junaka, Miloš Obilića, a drugi u osudnoj vrevi silenih Turaka, te se tu još i danas nalazi spomen „Turbe“ poginulih vladara, akoprem im tjelesa tu ne bijahu pokopana, jer prvoga prenesoše u Brusu, grad Male Azije, a drugoga u manastir Ravanicu, kojega, kao što se priča bijaše sam sagradio, i ako je donekle to u protuslovju sa živom predajom srpskog življa u Kosovu, koji tvrdi, da tijelo knjaza Lazara počiva još i sada u nekoj staroj prištevačkoj crkvi. (?)

Mjesto s okolicom kao što se uvjerih puna je starinskih nahodina. Grad je dosti lijepog položaja, ali bez ukusa i vrlo zapušten, kao i svi drugi turski gradovi. Prije nekog vremena, tu postojaše stolica kosovskog valije, a zadnji bio je čuveni Afuz-paša, koji u god. 1903. preminu naprasitom smrću. Ovdje se spominje za nas mnogo znameniti biskup Metodije, putem kojega šalje, Stjepan Nemanja „Prvovjenčani“ legata s pismom, papi Onoriji III. u kojem izmegju ostaloga ističe dotični papi svoju osobitu, sinovsku privrženost s pram rimske crkve veleći: „Kakovim bijaše i moj prešasnik brat“ i moli papu, da mu pošalje kraljevsku krunu i blagoslov za Srbiju, što papa drage volje to i učini, poslavši mu svečano svoga legata, koji ga godine 1219.—20. okruni kraljevskim vijencem i podijeli mu kraljevske znakove. I tako Stjepan Prvovjenčani bijaše prvi iz kuće Nemanjine, kojega rimski papa obdari kraljevskim vijencem.

Megjutim uz ostalo spomena je vrijedno još i jedno drugo iznenagjenje, koje nam otkriva Donat Fabijanić, u svojim studijama: „Il presente è il passato di Bosnia, Erzegovina è Albania pag. 121.“, koji kaže, da je godina 1221. bila za grad Prištinu od osobite važnosti; — kad no iste godine, licem na Uskrs uz dvorbu mnogih biskupa, nadbiskupa i boljara sa svih strana sabranih, posveti rimski patrijarka carigradski, (Patriarka latino di Constantinopoli), srpskog sv. Savu za nadbiskupa sa naslovom patrijarke.

Janjevo, ubava varoš u kraju Kosova sa 3.450 stanovnika, gotovo samih Hrvata-katolika, naseljenih većim dijelom iz Bosne i Dubrovnika, kao rudari i zlatari (isto tako kao u Rudniku i Planu uz desnu obalu Ibara i obronka planine Kopaonika (i to u godinama 1328., 1346., kao što navodi Theiner u Monumenta Hungar. I. pag. 701., onda god. 1433., 1443., (Monumen. Serb. pag. 558.) i kod Luccaria pag. 93., „la scala di Janjevo“. Mjesto

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

je sa svih strana opkoljeno bregovima, jedino prama jugo-istoku otvara se veličanstveni pogled polju Kosovu. Žitelji Janjeva većim su dijelom zanačije i to rudari i zlatari, kakovi bijahu i njihovi pregji. Još od nastarijih vremena postojale su tu što kakove zadruge, pod imenom „cehovi“,[1]) tragovi kojih još se i danas nahode, te su do nazad nekog vremena plaćali vrhu izrade svoga zanata spadajuću daću. A nazad nekoliko godina, gola i zapuštena brda posadiše vinovom lozom. Osim toga mjesto je bogato što kakovim iskopinama iz 15. i 16. stoljeća, a onda iz dobe vladanja Marije Terezije, njenog oca Karla VI. i sina Josipa II. Još za moga tamošnjeg boravka otkopaše se podrtine dviju crkava u gotičkom stilu gragjenih. Za danas mjesto ovo ima lijepo uregjenu školu sa nastavnim hrvatskim jezikom i dosti veliku te ukusnu crkvu, posvećenu na čast sv. Nikole. Ne daleko Janjeva, jest varoš Gilani, sa 5.500 stanovnika u vrlo plodnoj ravnici. Tu su znameniti godišnji vašari, goveda, konja i koža i to na Spasovo i Jovan-dan. Na jug Gilana jest 6 katoličkih sela i to Ljetnica, Šašare, Stubla, Binač, Vrnavo-kolo i Vrnezo, nastanjenih istih godina, kad i u Janjevu, Novom-brdu i to većom stranom Hrvatima iz Bosne i Dalmacije, kojih ima u svem do 4.000. Tu je glasovita i čudotvorna crkva sa samostanom Bl. Djevice Marije. Na 15. augusta svake godine, tu ćeš vidjeti na hiljade skupljenog naroda sa svih strana Albanije, bez razlike vjere i narodnosti, te su s toga načinjeni tu veliki konaci za hodočasnike.

Novobrdo, (1124 *m* nad morem), negda slavan grad, osobito za dobe Rimljana, a onda u srednjem vijeku za vrijeme srpske promoći kao i u doba Karla VI., Marije Terezije i Josipa II. Mjesto je ovo poznato, ne toliko zbog svog prirodnoj bogastva, na ime rudokopa (majdana), koji su baš u 16. stoljeću na daleko slovili, koliko radi svoje strategične veličine, jer je kao nepremagivi div, nizom stoljeća raznim nasrtajima oholo prkosio. Priča se, da je grad ovaj mogao imati u ono vrijeme do kakovih 60.000 stanovnika. A danas?

Danas je malo tursko selo, sa nekoliko slabih, turskih kućica, koje sagradiše materijalom iste tvrgjave. Mjesto je pri samom brijegu, kog' još i danas, kao suri div sa vrh stjene, motri iznemogli starac. Tvrgjava je još i sada dobro sačuvana, a podrtine negda slavnih palača, koje iz zemlje vire, kazuju putniku udes svoje prošlosti. Ovdje je stolovao u junačnom pjesmom spominjani knjaz, Lazar Grebljanović. Kučanstvo kosovskoga vilajeta, ili Stare Srbije većim je dijelom nastanjena Srbima, — pri-

[1]) Naziv same eve riječi potvrgjuje našu slutnju, da su sve do ovamo zalazili prvi majstori rudokopâ, Sasi.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

brojivši ovim i ono 7400 Hrvata. starosjedioca, koje opisasmo u gore navedenim mjestima.

Firizović znatna varoš, leži gotovo u sredini polja Kosova, iznad ovoga diže se visoki Ljubetin, koji je vazda mračan i oblačan. Budući je spojen željeznicom sa Skopljem i Mitrovicom, to onda vodi vrlo živu trgovinu, a navlastito u žitu.

Kačanik, broji do 2.000 žitelja skoro samih Arnauta; leži na rijeci Lepencu i podnožju Šare planine. Pred kačaničkim klancem svršava se polje Kosovo. Kačanik je znamenit ne samo radi mnogi starina, koliko toga radi, što tu god. 1769. pod zapovjednikom Sternerom izginu zadnja posada austrijske vojske.

U Novom-pazarskom sandžakatu glavna su mjesta: **Novi-pazar,** (15.000 stanovnika). Grad u lijepoj kotlini i na sastanku dviju omanjih riječica i to Jošanice i Raške, po kojoj se vas onaj predio prozva Rascijom. Još otprije, Jeni-pazar bio je znamenito trgovačko mjesto, na drumu bosansko-carigradskom. Strategijom svojom vrlo znamenita tačka, a biće još i više, osobito sada, kada projuri nova željeznička pruga Sarajevo—Mitrovica, a otale Skoplje—Solun, koja će se valjda u god. 1905. potpuno dograditi.

Mitrovica, oveća varoš leži na rijeci Ibru (Ibar), podno koje otvara se polje Kosovo, kroz koje protiče pjesmom proslavljena rijeko Sitnica. Mjesto je ovo ne samo krasnog položaja, nego i odveć zdravo a uz to i šumom obraslo.

Osim toga Mitrovica je spojena i željeznicom, koja prolazeći ravno Kosovo, otiskuje se prijestonom gradu kosovskog vilajeta. Skoplju, a otale na konačenje moru na obalu, — gradu Solunu. Od Skoplja je udaljena 119·5 klm., a od Soluna 364·3 klm. Vode su tu odveć zdrave i ribom obilne, a mjesto je nastanjeno gotovo samim Bosancima, kojih ima oko 505 kuća. Mnogi od ovizih još se i danas služe starobosančicom. Tu obitavaju negda slavne, plemićke bosanske obitelji, Čengići i Hajrovići, kojima se još i danas ime na daleko čuje.

Mitrovica, kao zgodno trgovačko mjesto broji oko 6.500 duša. U god. 1903, tu bje podignut ruski vice-konsulat, koje mu prvi konsul bijaše pokojni Sćerbina, ali iste godine nekako koncem mjeseca marta pade žrtvom od ubojničke ruke, dočim god. 1904. otvori se mjesto Austrijskog konsulata, a po svoj prilici izgleda da će tamo prinijeti i stolicu Minesarifluka, koja je do sada u Prištini bila. Napokon mjesto ovo spojeno je i važnim drumovima i to sa Ipekom, Novim-pazarom i Prištinom. Mitrovica kao i cijeli novo-pazarski sandžak pripada za pravo

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETIĆ" SHKODËR (2018)

Bosni, no god. 1877/8. pridjeli ga turska vlada vilajetu kosovskome, pod kojim ostade sve do dana današnjega.

Sjenica, oveće mjesto, koje leži na ovisokoj visoravni, predjelu Stari-Vlah zvanom u blizini rijeke Vape i Vuvca. Prema veličini i prostoru dosti je neplodno, ali strategijom vrlo znamenito. Baš ne daleko **Prijepolja,** vide se podrtine samostana Mileševa, gdje su dulje vremena počivale kosti sv. Save. Kao glavno, tu se godine 1377. okruni slavni bosanski ban, Tvrtko I. dvostrukim kraljevskim vijencem — bosanskim i srpskim.

Plevlje, (tur. Taslidža) znatno trgovačko mjesto; još od god. 1877. tu postoji Austro-ugarska vojnička posada. **Bijelopolje,** varoš na rijeci Limu, broji do 3.000 žitelja i leži nekako na granici bosanskoj, pa za to vodi dosta znatnu trgovinu sa Novim pazarom, Ipekom i Skadrom.

Otprije ovo je mjesto bilo poznato kao hajdučko gnijezdo i asilum bjegunaca.

Žitelji novo pazarskog sandžakata gotovo su sami Bosanci-Hrvati kakovim se još i danas priznavaju, a jezik im je hrvatski.

U Macedoniji glavni gradovi jesu: **Solun, (Thessalonike)** otprije Terma zvani; — grad moru na obali i u kraju istoimenog zaljeva, moguće na istom mjestu, gdje nekoć postojahu glasovita vrela zvana Termae. Grad ovaj potiče od najstarijih vremena, kako nam to i mnogi istorični dogogjaji živo svjedoče tako n. pr. Kserse ga prvi pokori svojoj vlasti, a onda Atenjani, od kojih pregje u ruke Pauzanije. God. 315 prije Isusa, grad ovaj poveća i popravi macedonski kralj, Kassandro i prozva ga imenom svoje žene, Thessalonike, koja bijaše sestra Aleksandra Velikoga. Bitkom u Pindusu podvrže se premoći Rimljana i postane glavnim gradom Macedonije te još tada imagjaše 300.000 žitelja. Nakon toga doživi velike promjene u sukobu sa Slavenima, a god. 904 bio je napastovan od Saracena, a po tome god. 1185 bje zauzet od Normana. Dok opet početkom XIII. vjeka pomade pod vlast Markisa od Monferrata, koji od toga vremena poprimše uzvišeni naslov carevâ od Thessalonike, a neko vrijeme iza toga povrati se opet pod vlast bisantinskih careva, a od ovih prijegje u ruke Mlećana, a god. 1421 grad ovaj osvoji se Turci i učiniše ga glavnim gradom Macedonije; negda znameniti bedem krsćanstva na Istoku, gdje no sv. Pavao dulje vremena boravljaše čineći svoje glasovite propovjedi, dogje u ruke Muslimana[1]. Danas grad ovaj broji do 150.000 žitelja. — Trećina od ovijeh jesu židovi i to većim dijelom Španjoli, koji protjerani iz Španjolske, za vrijeme

[1]) Istočno od Via Kallamaria, daleko koja ¾ sata još se nalazi špilja ili pustinja ovoga velikog naučitelja narodâ.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

inkvizicije odaberu Solun svojim glavnim boravištem. Ovi sa sobom donesoše i mnoge svoje običaje, nošnju i jezik, koji kašnje bude mnogo isprimješan s riječima turskim, grčkim i talijanskim. Položajem svojim, može se mjeriti sa najljepšim gradovima svijeta. A trgovina mu je tako živa, da se može takmiti sa najvećim trgovačkim lukama sredozemnog mora. Istina, da do nazad nekoliko godina, gragjevinama svojim bio je jako zaostao, ali sada, osobito ova zadnja dva decenija tako je silno napredovao, da nije više ni slika kojeg turskog grada. Poimence negda znamenita „Via Kallamaria“, koja se proteže na jugo-istok uz lijevu obalu samog zaljeva — podsjeća znatiželjnog putnika svojim krasnim ljetnikovcima na sjaj i raskoš negdašnje, proživjele grčke i rimske aristokracije. Jednom riječju Solun je grad nošnja, jezika i narodnosti. Tu je Grk, Osmanlija, Hermen, Bugarin, Cincar, Francez, Austrijanac, Englez i Talijanac, pa čak Hrvat i Srbin. A izvan ostaloga ovo je grad velike povjesti, zbog svoje burne prošlosti. Tu ćeš naći spomenika skore iz svake dobe, navlastito iz dobe Grka, Rimljana i macedonske samostalnosti. Na po se tu ćeš spaziti i tragove negda važne ceste „Via Egnatia“, koja te svojevremeno vogjaše put starog Ligiosa[1]) ili Bizanta, a na kraju ovoga znamenitog puta diže se veličanstveni slavoluk Konstantinu Velikom, što ga podigoše nakon nezaboravne pobjede nad Licinijem. Spomenik je pravo umjetničko djelo, a uz to i dosta dobro sačuvan. — Od ostalih spomenika najznamenitije su stare kršćanske crkva, koje Turci pretvoriše u džamije, a od svih najviše spomena je vrijedna crkva „Eski Gjuma“ zvana, ili s turskog prevodeći reklo bi se: „Stara sabornica ili vijećnica“ (Antica Assemblea), jer ova bijaše za cijelo prva i najstarija crkva grada Soluna, a ujedno jedna izmegju prvih i najstarijih crkava kršćanstva. No na žalost da dugo ne postoja utočišćem pobožnih kršćana, jer već za vlade Murata pretvoriše je u džamiju. No kraj svega toga loše je sačuvana, jedno s toga, što je posve u zakutku, a drugo opet, što je sa svih strana kućama opkoljena, te danas živi jedino njena uspomena. — Od drugih nešto bolje uzdržanih, najljepša je, a ujedno najznamenitija crkva sv. Dimitrije, sagragjena u V. stoljeću u slogu rimske bazilike[2]) (Romanski slog) iz tvrde opeke, kojoj je sva nutrina mramorom obložena. Crkva se dijeli u 3 lagje, odjela, a redovi prekrasnih stupova jesu u svodu jedni povrh drugih, na način kakove galerije, ali s tom razlikom, da obične galerije nemaju stupova, dočim u

[1]) Današnji Carigrad slavni Plinije nazivlje Ligios.

[2]) Dolazi od grčke riječi βασιλικὸς, regius, kraljevski.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

crkvi sv. Demetrija jedni se dižu iznad drugih u istom redu na jednoj kao i na drugoj strani lagje, te izgleda kao kakova velika dvorana s obje strane stupovima ukrašena (na način rimskog „Atrium binis columnis exornatum"). Broj stupova u svem iznaša 99, a od ovih deset (10) je od najljepšeg mramora, a 4 od najskupljeg granita, koje po tom rese lijepe jonsko-korintske glavice.

Stupovi ležeći na podnožju (Podium) mnogo su veći, ljepši i masivniji od onih drugih, što su povrh njih t. j. pobočnih na kojima leži ravni strop crkve. U ostalom neprežaljiva je šteta, da su neke glavice sad u najnovije vrijeme pokušali bojadisati, a neke dapače i popravljati tobože radi boljeg izgleda, ali uvidivši, da su na krivom putu odustaše od svog nauma. Podnožje crkve, popogjeno je krasnim pločama, na kojima se vide mnogi uklesani uresi i nakiti, a najviše križevi, slovo X i grbovi. I tako po ovom sudeći, može se ustvrditi, da je crkva prepuna svakojakih grobova.

Za stupove, što su blizu apside i sanktuariuma, reče nam vrijedni provodić, koji je ujedno i čuvar crkve, — Šeh-muhalim, da se dotični stupovi svaki put na dan sv. Dimitrije (čija se uspomena slavi 26. oktobra) silno znoje i da narod sa svih strana tu sabrani znoj taj kupi kao najdragocijeniju svetinju, kojeg onda za bolesti i sve druge potrebe umjesto lijeka uzima. Napokon naš vrijedni tumač nas i dalje upućujući u tajne ovoga znanstvenoga labirinta, pa izmegju toliko važnih stranica svoga pričanja, pridometnu još i to, na ime, da onih 10 dragocjenih, već prije opisanih stupova, što su blizu apside po čitave dane, da ozvanjaju sami od sebe na način vrlo uzdrmane glazbene viljuške, — naročito ovo se opaža za vrućih ljetnih dana.

Otrag i u kutu lijeve lagje jesu mala željezna vratašca, kroz koja nas provede naš provodić u jedan vrlo mračan prostor, nalik na kulu ili kakav okrugli toranj, bez ikakovog inog otvora i tu unišavši pokaza nam grob sv. Dimitrije, koji kako znamo, bijaše najprije tamnicom, a onda mučeničkom grobnicom ovog odličnog sveca i gragjanina solunskog. (Ovo je onaj isti svetac, koji pokrsti neka slavjanska plemena na Istoku).

U sredini ove mračne tamnice, baš nad samim grobom žmirkaše obješeno kandilo, pa mi i nehotice pade na um ona neumrla Martića: „Žižak žmiri u debelom mraku"..., — dočim na grobnici ležaše uokvirena slika sv. Dimitrije, a okolo ove vidjesmo ostanke mnogih izgorenih svjeća, koje hodočasnici zapaljivaše u čast ovoga mučenika. Pomenene na uglovima stajahu četiri ovelike voščane svijeće, koje naš provodić upali, kad unutra stupismo. Još više pokuči i svakome od nas, po jednu ovakovu upaljenu svijeću, da u ruci držimo. (Nas je ukupno bilo četvero,

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SKRODER (2018)

koji u svem slušasmo želje i savjete dobrog tumača: — ja i mo vrli prijatelj g. B. sa familijom). Priznati moram, da nam je s početka izgledalo posve čudno, da je ovaj toli dragocjeni amanet predat baš u ruke jednog hodže, ali istinu govoreći nisu se ni prevarili, jer je dotični svom pomnjom gledao i nadzirao povjereno mu blago.

Na rastanku dobismo svaki od čuvara po koju ugodnu svetu uspomenu sa groba sv. Dimitrije kao n. pr. pojasić, zemlje, vate i mramorne prašine, — preporučivši nam, da to uvijek sa sobom nosimo, kao kakovu amajliju. A kô ne bi, kad zgrada, koju promatrasmo ne bijaše drugo, no knjiga uspomene i živih priča, kakovom zaista i bijaše, jer gledajući na štil i njenu izgradnju dalo bi se ustvrditi, da je prvotno mogla biti kakova poganska bazilika u podobi oduge dvorane sa stupovima, koja je služila za javne rasprave, a po tome crkva i sad džamija, koju pretvoriše nalogom cara Bajazita god. 1397.

Osim ove vidjesmo taj dan i drugih crkava n. pr. crkvu sv. Katarine, onda crkvu sv. Jurja „Rotunda“ zvanu (Djami Hortiatch ou la, Mosquée de St. Georges à Salonique) u kojoj je malo šta sačuvano: — nešto iskvarenih slika, svetaca i svetica, pa i ove, što su ostale nalaze se u vrh kupule. Isto tako i u ovoj crkvi dobismo neke male, ali s druge strane vrlo vrijedne uspomene, kao n. pr. mramora i nekoliko komadića prekrasnoga mozajika u više boja, koje još i sada kao najugodniju uspomenu čuvam, tim više, što je cijela crkva bila obložena ovakovim mozajikom, kako nam to reče sam čuvar te velebne zgrade.

Izmegju svih prva i glavna (prvostolna), bila je crkva svete Sofije, a danas „Ruines de Sainte-Sophie“ sagrajena u istom štilu kao i ona sv. Sofije u Carigradu, ali samo za trećinu manja.

Ponutrica ove glasovite crkve bila je obložena najljepšim mramorom, a kupula u površini od 157 m^2 bila je pokrita odsjevajućim mozajikom, koji prestavljaše „Isusovo Uzašašće na nebo“, a podnožje toga bilo je pozlaćeno, ali na žalost sada od ove prekrasne crkve ostade jedino — pusta uspomena: samo skelet i u pola smanjeni minaret, koji se vije izmegju skupljenih kuća. — Dne 4. septembra god. 1890. noći porodi se strašan požar, koji uništivši preko 400 kuća zahvati i onu nenaknadivu umjetninu t. j. crkvu sv. Sofije, koja postade žrtvom užasna plamena, jer u istoj izgori za čas sva lijepa umjetnina, što ju razni geniji nizom stoljeća zanosom duha velebno stvaraše.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
„MARIN BARLETI“
SHKODËR (2018)

Od spomenika nješto starije dobe navešćemo samo slijedeći:

† ΕΧΘΡΩΝ ΑΠΟΤΡΟΠΗ ΟΝ·ΙΓ ΕΙΡΕΝ ΜΕΔΩΝ

Natpis u grčkom prijepisu glasi: † Ἐχθρῶν ἀποτροπὴ ὄν (sc. τὸ τεῖχος)· [κα]ὶ ἡ[ν] εἰρή[ν]ης μέδον.

Prijevod: Bijaše (t. j. zid) odbijanje neprijatelja i bijaše čuvar mira.

Budući da je natpis u ovakom obliku veoma općenitoga karaktera, ne može se odrediti, iz kojega je vremena, ali ima epigrafičke osobine tesalskih i kretskih natpisa. Moguće je, da se isti odnosi i na osobu, jer oblik ὄν može biti da stoji i mjesto ὤν; ako je to tako, onda može biti i da je epitaf (nadgrobni natpis). Sudeći po jeziku natpis spada u III. ili IV. vijek poslije Isusa.

No svakako je više istinito, da se smisao natpisa odnosi na zid, koji je stojao na ulazu poznatih vrata „Porta Kallamaria“, te je služio onda kao tvrda obrana od neprijatelja.

Danas od pojedinih dijelova grada najljepši je „Boulevard Hamedie“, kojega na izlazu krasi skoro podignuta česma istoga imena; zatim „Turk Bazar“, gdje je ujedno i najživlje komešanje šarolike svjetine. Po tome „Quai Mnssageries“ iz koje najzad dospiješ megju krasne ljetnikovce „Viae Kallamariae“. Osim toga u Solunu je stolica turskog valije kao i glavno sjedište cijele evropske diplomacije. Tu su razni viši i niži zavodi i ino školstvo.

U ostalom posve smo uvjereni, da će skora budućnost ovoga grada, otkriti još mnogu vrijednu uspomenu, koju do sada krije samo tužna zaborav.

Orfana, znatna varoš osobito za izvanjsku trgovinu leži u kraju istoimenog zaljeva. Ovome na zapad utiče rijeka Struma, koja protičući Tahino jezero tvori prirodnu megju Macedonije i Tracije. Lijevo od ušća ove znamenite rijeke vide se još i danas mnogo stare ruševine bivših gradova, a izmegju ovih i dobro poznatog Amphipolis, kojega Kimon naseli svojim Atenjanima. **Seres,** (26.000 žitelja), najveće mjesto toga kraja leži u plodnoj kotlini Tahinog jezera i u blizini rijeke Turli. Grad je spojen željezničkom prugom Solun-Carigrad. Vodi vrlo znatnu trgovinu sa najudaljenijim mjestima svoga vilajeta. Podneblje mu je više oceansko, pa za to vrlo dobro uspijeva pamuk, riža, trska i druge južne biljke. Tu bijaše negda stolica makedonskih kraljeva. Mjesto je u sebi dosta čisto i uregjeno, te ne priliči na koji turski grad.

BIBLIOTEKA RUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODER (2018)

Drama, (10.000 stanov.) oveće mjesto istočne Macedonije, leži na istoj željezničkoj pruzi kao i Seres. Grad se prostire u plodnoj ravnici, koja obiluje duhanom i vrsnim pamukom. Na jug Drame jesu ruševine starog grada Filipi „Ruine von Philippo", prije zvanog (Krenides, Krescides), a leži odma na sjever poznatih močvara Bereketli. Ovud je prolazila već prije spominjana cesta „Via Egnatia", koja slijegjaše još i dalje put starog Bizanta. Istočno, na ulazu Drame i Kavale u Macedoniji, ogledaju se još i danas dobro uzdržane podrtine palače Aleksandra Velikoga „Le ruines du Palais d'Alexandre le Grand". Dalje na sjevero-zapad Soluna, leži dosta znamenito mjesto Jenidže-Vardar i to baš na drumu važnih gradova: Ostrovo, Vodena i Solun. Tu u blizini, nalaze se još i sada ruševine onda poznate prestonice — grada Pella, rodnog mjesta Filipa Macedonskog. Njemu na jug jest istoimeno jezero, što ga pravi rijeka Moglenica (stari Ludias), Vodena, mjesto sa 6.000 žitelja na pruzi Monastir-Solun, znatna varoš i na lijepom položaju i u blizini negdašnje „Aegae". Ovdje je ležao stari grad Edessa, gdje su macedonski kraljevi imali svoje grobnice. Ostrovo, na sjeveru istoimenog jezera, kog spaja željeznička pruga sa Solunom i Monastirom. **Bitolj,** (Monastir) glavni i prijestoni grad toga vilajeta, broji do 50.000 žitelja. Megjašno mjesto prema Albaniji. Nazad nekoliko godina spojiše ga željeznicom sa Solunom. U njemu je sjedište turskog valije kao i generalnih konsulata evropske diplomacije. Dapače godine 1904, koncem januara budu namješteni diplomatski komisari i to austrijski i ruski, kojima dodijeliše i druge njima podregjene evropske činovnike. Grad je nastanjen, većom stranom Bugarima i Cincarima (Vlasi), koji ujedno tjeraju i glavnu trgovinu grada.

Ohrid, (stara Ochrida, Achrida) broji do 20.000 žitelja, dosti slikovito mjesto ležeći na istoimenom jezeru, koje je dugačko kakovih 5 sati, a široko više od 2 sata. Njegovo glavno bogastvo jest ribolov ugarâ i jegulje, koju svakojako priregjena, — prijesnu, slanu i sušenu razašilju ne samo po svim vilajetima Turske, nego i po inostranstvu. Same ribarštine plaća se godišnje preko 300 kesa (1 kesa vrijedi 500 groša) a u vrijednosti austrijskog novca iznosilo bi do 3.000 for. Pri brijegu zvanom Pjeria ima svoju jaku tvrgjavu. Pa i inače mjesto vodi živu trgovinu. Budući je veći dio grada pri ravni, koja je dosta močvarna te onda nije toliko zdrava. Pučanstvo njegovo u glavnom sastoji se od Bugara i Arnauta. Takogje i povjesnički ovo je mjesto još od vremena bilo poznato. Ovdje je bila stolica mnogih bugarskih vladara. **(Kostur,** Kastoria, stari Arestis), broji do 12.000 žitelja. Mjesto jakog položaja, leži na poluotočicu istoimenog jezera. U blizini

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ" SHKODËR (2018)

ovoga i malo na zapad protiče rijeka Djelova, koja se onda na jug ispod ovoga jezera salijeva u rijeku Bistricu, te koja pod ovim imenom ističući iz jezera i sve jače brujeći žalobnu pjesmu svojih Pána otiskuje se u žamoru ovih priča niz dugačko donjo-makedonsko humlje i savladavši one silne prodore ovoga gorja, svom silom salijeva se u solunski zaljev.

Žitelji ovoga drevnog grada, još i danas jesu većim djelom Grci. **Veles** (12.000 žit.) na rijeci Vardaru; — mjesto pri brijegu i vrlo slikovitog položaja. Grad je spojen željezničkom prugom Skoplje—Solun i Mitrovica. Osim toga, mjesto je trgovine i živog prometa i onda obilno mnogim starinama iz stare i srednje dobe. I sama okolica puna je što kakovih natpisa, pa izmegju toliko drugih, primjera radi navodim slijedeći:

H A V E T E
R A S I N
T. E S.

U običnom prepisu natpis bi glasio po prilici ovako: H A [Driano) A V E T E, [Turbae] Ro[manae] [et] A s i a t i c a e g[ent]es.

Budući da je natpis i odviše fragmentaran, to se onda ne može uhvatiti prava sveza, te zadaje mnogo epigrafičkih poteškoća. — S toga se dâ samo nagagjati i približno prema sličnim rimskim natpisima pročitati. Još više zadaje poteškoća, da je zub vremena izbriso u natpisu sve moguće znakove kratica i t. d., koje su u ostalom neobhodno nužne, da se uhvati prava smisao. Kao što se vidi, natpis bi pripadao vremenu cara Hadrijana, a spadao bi megju tako zvane triumfalne i počasne natpise („Ehrenschriften"). Kao što rekosmo, natpis je nagjen u Velesu i to u prikrajku današnje tvrgjave i desno rijeke Vardara.

Pretežni broj žiteljstva jesu Bugari i Cincari. Izvan ostaloga ovdje uspijeva vinova loza, te su za to poteška vina na osobitom glasu. Dapače ovdje ćeš naći i svaku vrstu rastlinja, koje zbog svoga blagog podnebja sazori vrlo rano, katkad prije nego i u samom Solunu. Nešto na jug i na utoku Crne u Vardar vide se ruševine negda znamenitog grada **Stobi**, o kojem ondašnji narod zna vrlo mnogo pričati. Još dalje na jug i prva stanica od Demir-kapü, jest oveliko mjestance **Gevgeji** (Gjevgjeli), gdje se u veliko goji svilogojstvo i priregjuju svilene tkanine. Isto tako i vinova loza vrlo dobro uspijeva. Napokon još je jedno, što osobito strancu upada u oči, i to na ime, da je ovo mjestance dosti čisto i uredno. **Prilip,** slavna i pjesmom opjevana prijestonica poznatog junaka, Kraljevića Marka, leži na gornjem kraju bitolj-

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

svog zavalja i na cesti, koja spaja Vardarsku liniju sa „Via Egnatia“.

Štip, (tur. Ištip), dosti znatno mjesto, leži uz lijevu obalu rijeke Bregalnice te broji do 12,000 žitelja. Tik do njega jest omanje mjesto zvano **Novo selo,** koje izgleda kao predgragje Ištipa. Mjesto je nastanjeno samim Kršćanima i to većinom Bugarima; Tu se nalaze podrtine nekog starog grada. Za sreću ovdje se nalazi sumporno vrelo od 55° C. — Mostom preko Bregalnice svezano je sa selom Ribnik. Ima lijepu i dobro održanu cestu, koja ide ravnjakom uz lijevu obalu Bregalnice. **Kratovo,** broji 5,000 žitelja od kojih većina je Bugara, i onda nešto Turaka, koji se doseliše iz Bugarske za vrijeme zadnje bitke izmegju Rusije i Turske (god. 1878). Kratovo je staro katoličko mjesto, kako to svjedoče mnoge ruševine bivših katoličkih crkava, koje se još i danas poznaju. I povjest nam kaže, da su to po bugareni katolici, kako to i oni sami pripovijedaju, te se još i sada živi sjećaju svog prelaza na pravoslavje. U Kratovu postojahu još od vremena glasoviti rudokopi srebra i zlata.

Kumanovo, (7,000 žitelja), varoš na rijeci Kršina i nedaleko željezničke pruge Skoplje—Zibevče—Niš (sa stanicom svoga imena). Leži u vrlo plodnoj ravnici, gdje uspijeva opijum i duhan. — ima znatne godišnje i nedjeljne vašare osobito goveda i konja. Turci imaju vrlo lijepu kamenitu džamiju. Ovdje je veliko natjecanje Bugara i Srba, premda je broj prvih mnogo pretežniji.

Skoplje, (Üsküb, tal. Scopia) broji do 40,000 žitelja; — grad osobitog položaja leži s obje strane najveće rijeke ovog kraja, Vardara (stari Axios), preko kojega vodi veliki kameniti most od 6 svodova, po svoj prilici iz dobe Marije Terezije ili Mlečana). Po gradnji sličan je onome u Sarajevu zvanom „Latinska ćuprija“ preko Miljacke. Položajem svojih gradica bio je a i biće vazda znamenita tačka razmišljanja. Izvan tog mjesto je osobitog prometa i središte trgovine za svu Albaniju, koja se prenaša željeznicom preko Srbije i Bugarske u sre Macedonije. Veći dio grada leži u nizini (macedonska Kampanija), a tvrgjava s ostalim dijelom grada prostire se razasut p niskom brdašcu, odakle se otvara veličanstven pogled na plodnu vardarsku nizinu. Mjesto kao i okolica puna je starina, a najviše iz dobe Rimljana. Nekako mjeseca marta god. 1908. ondašnja oblast iskapajući temelj za jednu novu zgradu naigjose podno današnje tvrgjave (na istok) na jedan vrlo star Aquae duct zatrpan s mnogo dragocjenih natpisa i nahodina u mramoru i opeki. Nagjeni Aquaeduct — to remek djelo rimske arhitekture, kojemu se tragovi sačuvaše u nepreglednom svodovlju prekrasnih stupova iz kamena —

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ SUKODER (2018)

koji se nalazi sjeverno od iste tvrgjave podsjećaju radoznalog istraživaoca na prošlost i stvaralačku maštu preživjelog rimskog genija, koji odsjevaše poimence u ovoj vrsti graditeljstva. Po onom što vidjesmo dolazimo do zaključka, da je novo otkopani vodovod onaj isti, kojemu se sačuva dobro održano stupovlje nešto na sjever današnjega grada. Novo otkopani dio ovoga cijelog vodovoda jest stanica i glavna tačka pristaništa. Odrediti dobu gradnje vrlo je teško, ali po svoj prilici biće iz dobe Hadrijana ili još prije Trajana. No i sa strane potonje povjesti mjesto je vrlo važno tako n. pr. znamo, da god. 1346. tu se okruni Dušan Silni za cara srpskoga i grčkoga, a uz to je više nego prilično, da je isti tu mogao imati i svoju kovnicu pjeneza (novaca). Osim toga povjest nam kaže, da je tu postojala još od prvih vremena kršćanstva biskupska stolica sa presjedajućim pastirom, ali god. 1780—90 nesretnom bitkom na Kosovu pretvoriše prvostolnu skopačku katoličku crkvu u svoju džamiju, kojom ostade sve do danas, a pučanstvo se razbježe na sve strane. Po ovome Turci pretvoriše i samostan sinova sv. Franćeska u mučeničku tamnicu, danas „Kuršumli-han“ zvani. Jedan sat od Skoplja nahode se topla sumporna vrela pod imenom „Kaplan“, gdje bi po svoj prilici mogla biti stara Justiniana. U Skoplju je sjedište valije i evropskih konsulata. Takogje ovdje je i stolica glavnog inspektora Porte (danas u osobi Hilmi-paše), a s ovijem i glavna postaja vojske. Skoplje je u svem sjajno koracilo. U Skoplju je školstvo u punom razvoju, — tu su gimnazije: srpska i bugarska kao i ini zavodi. Isto tako ovdje je i stolica katoličkog nadbiskupa i grko-istočnog vladike. Katolici imaju vrlo krasnu crkvu, posvećenu 2. decembra 19)2. Skoplje po svom zemljopisnom razdjeljenju spada na Macedoniju, premda je u najnovije vrijeme postao glavnim gradom kosovskog vilajeta. — Pučanstvo Macedonije, kao što se osvjedočih s.stoji se većim dijelom od Bugara, a osobito gradovi: Skoplje, Veles, Seres, Ohrid, Prilip, Manastir kao i svi drugi veći gradovi. Posve je istinito, da je u navedenim mjestima više Bugara, nego ikoje druge narodnosti.

Ovdje spomenusmo samo glavnije gradove pojedinih pokrajina, s kojima ćemo se pozabaviti mnogo bolje, opširnije u posebnom dijelu naše radnje.

Bacimo sada sa zemlje pogled na stanovnike.

Glavno pučanstvo Albanije sačinjavaju Arbanasi. Oporijeklu ovog naroda govorit će se u posebnom istoričkom dijelu.

U cijelom turskom carstvu ima do 1,500.000 Arbanasa. Oni nastavaju većinom gorske krajeve Albanije, te su odijeljeni od puta i prometa i živu još u svom patrijarkalnom životu.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

Budući su krajevi od njih obitavani po naravi teško pristupačni, Arbanasi ih k tome znadu dobro braniti, te su oni znali sačuvati sebe i svoju slobodu uza sve navale Turaka.

Otpor Arbanasa posve je naličan onome Crnogoraca. Dok ih na jugu potiskuju Grci, te se tu uvijek smanjuje njihov broj, to na sjeveru uspijevaju nešto bolje, osobito na štetu srpskog naroda, naročito od kada su prešavši na Muhamedovu vjeru u 17. i 18. vijeku zauzeli one krajeve iz kojih su se bili iselili.

Tako vidimo da je gotovo sva zemlja izmegju Morače i Toplice nastanjena samo Arbanasima.

Na sjeveru prodiru do u Bosnu, a na istok, do u Bugarsku. U našoj monarhiji nalazimo tri kolonije Arbanasa.

Jedna od tih, nalazi se u Arbanasima, seocu ne daleko od Zadra, u Dalmaciji.

Donekle ovi zadržaše svoj jezik, a djelomice i nošnju. Živu obragjivanjem polja, osobito gojenjem raznog povrća, što ga danomice prodaju po trgovima grada Zadra.

Toga radi, čuješ često na trgu zeleni Albaneški jezik.

Ovo su ostanci onih 27 obitelji, što su pribjegli progonima Mahmuta Begovića, najprije u Perast, pa 1726. posredovanjem biskupa Zmajevića preseliše se blizu Zadra. Biskup isposluje pomoću Proveditura, Nikole Erizzo, da ih je Senat primio pod svoju zaštitu. Isti biskup sagradio im je crkvu na svoje troškove. Sačuvalo ih se još oko jedno 800. — Druga arbanaška kolonija u monarhiji jest u Srijemu i to selu Ninkince i Herkovce. Ovi se iseliše, kad se god. 1740. pod pećskim patrijarkom Arsenijem IV. iseliše Srbi u Hrvatsku i Ugarsku. — Treću takovu koloniju nahodimo u Istri i to u selu Pervi 1½ sat daleko od Pulja (Pole). Kako su ovi Arbanasi amo dopali nije poznato, samo se znade, da je mletačka republika 26. novembra 1657. darovala selo Pervi 10 obitelji arbanaških, koje su ukupno imale 77 duša i koje su pod vodstvom Mika Drajkovića izmakle turskom jarmu. Ovi su sačuvali jezik i običaje. a pripadaju grčko-istočnoj crkvi (Bunialli Colonie straniere d' Italia). Ali najznamenitije kolonije arbanaške nalaze se u kraljevini Grčkoj, gdje broj iznosi do 200.000 duša. Osim samo nekih pokrajina obitavaju Arbanasi u svim pokrajinama dapače u njekim sačinjavaju većinu pučanstva, kao u Beociji, Atici, Megari i Orgolidi. Neki su dapače gradovi kao n. pr. Kalauria, Salamina napučeni isključivo Arbanasima. Kako oni u Pervi, tako i ovi pripadaju grčko-istočnoj crkvi. Ove kolonije, vrlo su stare a većina ih potječe iz 14. i 15. stoljeća. U pogledu, koliko Arbanasa u Grčkoj ima, zanimiva je ova vijest Hahnova: „Wird es

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

aber manchen unserer Leser weniger befremden, wenn er erfährt dass man auf der grichischen Flotte zu Zeiten des Befreiungskampfes fast nur albanesisch sprach, weil von den drei Schiiferinsel Hydra, Spezzia und Psara nur die letzte und kleinste von Griechen, die beiden andern aber nur von albanesischen Volkblute bewohnt werden, und das nicht nur die Sulisten, sonder auch gar mancher andere bekannte Capitän der griechischen Landarmee Albanesen sind?“ — Osim svih naseobina, nalazimo Arbanasa u Italiji i to u okružju bivše kraljevine napuljske. Glede prvih naseobina ne slažu se istorici, jer dok jedni tvrde, da su se prvi put preselili u Italiju 1440. god. za vrijeme Demetrija Kaštriotića, oca Skenderbega, kojemu je Alfons I. dao mnoge povlastice i imenovao ga guvernerom gornje Kalabrije; — drugi vele da su se počeli seliti tek god. 1460. za vrijeme Ferdinanda I. i to namjerom, da preuzmu lena, koja je isti dao Jurju Kastriotiću, zvanom Skenderbegu poradi pomoći, koju mu je pružio prilikom bune talijanskih barona proti njemu. Zemlje poklonjene bijahu, vojvodina Farrandina i markgrofija Tripalda. God. 1467. pregje sin Kastriotića sa velikom pratnjom u Italiju. Ovo preseljivanje ne prestane, niti kad su Turci zauzeli Albaniju (1478.), tako da Karlo III. sastavi tako zvani „macedonski regiment“, dopusti utemeljenje jedne grčko-istočne biskupije i albaneškog seminara (1736.). — Manjih kolonija nalazimo u središtu Sicilije, osobito u selima Contessa-Mezzojuso, Palazzo Adriano, Piazza dei Greci.

Jedan dio Albaneza, koji su se preselili u Italiju već su se potalijančili, ali ih ima jošte, koji su sačuvali svoj jezik i svoje nošnje, a tih je ukupno do 80.000.

Uzmemo li, da Arbanasa ima u evropskoj Turskoj oko 1,500.000, da ih u Grčkoj ima do 200.000. a u Italiji do 80.000, to ih onda ima ukupno 1,780.000. Od ovih stalno je, da će se barem oni u Albaniji dosta dugo održati, ali je isprav[illegible] bojazan, da će oni u Italiji i Grčkoj podleći domaćim narodnostima i s njima se splinuti.

Završujući kolonijalno razmatranje Albaneza napomenimo uz ostalo još i ovo, da je Arnauta naći skoro u svakom kraju svijeta, a izrično ondje, gdje su Turci; — i kao junak neustrašiv je putnik. Tako n. pr. eto ih širom čitave Bosne i Hercegovine baveći se raznim zanatima, a naviše izragjivanjem zlatnih i srebrnih rukotvorina, tako da samo Sarajevo, izvan ostalih gradova, broji već do sada kakih 400 duša, doseljenih najviše iz Gjakove, Prizrena i Skadra. Kao rukotvorci izvanredno su marljivi, osobito oni, koji se bave izragjivanjem svile i gajtana, no

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODER (2018)

ne kudim ni one druge, koje se bave priregjivanjem što kakvih poslastica, a zovu ih kitirdžije i buzadžije.[1])

Bilježeći sve ovo, ne smijemo mimoići ni one druge nastanjene uzduž jugoistočne — crnogorske granice: — poimence stare Duklje, baš tu, gdje Justinijan slavni ne samo naumi, no i smjesti svoju drugu sporednu stolicu, ne toliko iz časti primata ovog starodrevnog grada, koliko toga radi, da bude tvrda obrana od zločinačkih napadaja nekojih arnautskih plemena, a najviše Hota, Gruda i Klementa, koji bi znali i nerijetko opljačkati ove krajeve, a osobito zimi seleći se poput nomada sa svojim stadom sa sjevera u jugo-zapadne nizine Skadra na Bojani.

Albanezi se dijele u mnoštvo plemena, koja se onda skupljaju u dvije glavne skupine: Gege i Toske. Prvi zapremaju sjevernu, a drugi južnu Albaniju. Ovi govore tako različitim dijalektom, da jedni druge vrlo teško razumijevaju; uopće izmegju jednog i drugog dijalekta proizlazi ista razlika, kao izmegju Hoch i Plattdeutsch. Granica izmegju obih dijalekta jest rijeka Skumbija.[2]) Ova je granica vrlo stara, te joj se traga nalazi u Strabonu, koji piše: „Ko slijedi ‚Egnacijski put', što počima u okolici Epidamna i Apolonije, taj ima s desne strane epirotske narodnosti, s lijeve ilirske gore i tu nastanjene narode do Macedonije i Paconije". Ista je megja i ovdje odmjerena, samo što se Toske i Gegi nazivaju Iliri i Epiroti.

Ova dva plemena goje jedan prema drugome ukorenjenu mržnju, koja od koljena na koljeno prelazi, tako, da ako se u taboru turskom nagju zajedno, vrlo često i lako dogje do svagje i borbe. Ta mržnja dolazi u prilog vladajućim Turcima, jer ovi nemaju boljih najamnika, koji će vjerno izvršiti proti kojem albanskom plemenu njihove zapovjedi, do drugog, s prvim zavagjenog plemena.

A sad u kratko pozabavićemo se razdijelienjem njihovih plemena, po predjelu i nazivu, što ga nastavaju dotakavši se

[1]) Kitire su prženi kukuruz, obično u pržnju ili kanti od petroleja. U Bosni ih zovu koke, kokice i t. d. Buza je sočno i kiselasto žitko piće, a pravi se od prohe (prosa), pšenična brašna i malo šećera. I kod starih Grka u starom vijeku bilo je poznato ovo kiselo žitno piće. Buza se pije kao ustuk žegje, a potekla je s istoka kao i salip, koji se pije za osvježenje, prsiju i ugrijanje stomaka, a pravi se od sećera i isiota (to je korijen jedne mirisave istočne biljke).

[2]) Une seconde remarque est à enregistrer relativement à la différence de prononciation des Tosques (Albanais du sud) et des Ghueges (Albanais du nord) Les premiers ont rendu la lanque albanaise encore plus dure, qu' elle ne l' est en réduisant le plus possible l'emploi de l'aspirée h et en ajoutant aux nasales, déjà fortes par elles mêmes, l' explosive d. —

Edouard Schneider u svome „Les Pélasges et leurs descedants", pag. 237.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

ujedno i njihovih narodnih običaja. Od davnine je, da Albanezi čuvaju i poštuju svoje pradjedovske običaje, prava i nošnje. I za pravo, nema toga plemena, koje to ne štuje i da ne predaje živoj knjizi mlagjeg pomlatka. Kod njih su to prvi i glavni zakoni reda i poretka, i bez kojeg amaneta ni jedan pravi Albanez ne smije biti, — niti se imenom ovim može ponositi, pošto bi ga u protivnom slučaju u buduće svaki izbjegavao, dapače svaki onaj, koji se odreče svog imena i svojih pradjedovskih uspomena, mora se lišiti svih prava i dobara za sebe i svoje potomstvo, jer takovog osele, ne samo da ne ubrajaju megju svoje, no što više, oni ga preziru i smatraju izdajicom domovine i takovi se mora otrijebiti prvom zgodnom prigodom t. j. netom stupi na tle njihove krvi. Ali na žalost, da se i kod njih obistinjava ona narodna: „U svakom žitu ima kukolja“. Pa zbilja i megju njima naćeš mnogo i takovih, koji se dadu zavesti za par groša, pušku, koju stotinu praznih fišeka ili par poderanih opanaka, a tizih je najviše na granici Srbije i Crne gore. Pa to je baš i razlog, da su onako krvni dušmani Crne gore i njene posestrime, proti kojih neprestano vojuju.

Broj plemena kod njih je za čudo vrlo velik, tako da skoro svako selo, ima svoje osebno pleme (Fis) i da svako od ovih živi samo o sebi, držeći se nekih svojih povlastica, koje zadobiše milošću ovog ili onog vladara. Jezik im je zajednički, ali pun dijalekata. Koliko sela, toliko načina u govoru, no svakako od svih najčistiji je onih Albaneza, koji stanuju po gorovitim i kršnim predjelima Albanije, a ti su Miriditi (Fande), jer kod ovih nema i ne ćeš naći tako mnogo primjese drugih stranih jezika. Ovaj drevni narod, za kojeg i prije nešto rekosmo, posve je različit od ostalih naroda u Evropi. Posmatraocu izgleda ne samo vruć i hrabar, nego i suviše divlji. Novosti se ne podaje tako lako, no jedino ako je njemu što u prilog. Često puta zna biti drzovit i neobuzdan, a kad što i bezobrazan, osobito ljuti Toska. — Arnaut kao junak poznat je cijelom svijetu, pa i danas iako je opkoljen sa svih strana što kakvim neprijateljima, to pored svega toga odolijeva njihovoj sili. — Reći istinu, prave su junačine, osobito puškom u ruci — boreći se ne samo za vjeru i domovinu, no i svoga gospodara, te nema toga, koji će zanijekati hrabrost i junaštvo ovoga naroda.

Od svih plemena sjeverne Albanije najmučnije je junačko pleme Miridita, koje u svem broji 5 zastava. Pleme ovo vrlo je hrabro. Albanezi uopće, a osobito ovi dobro su naoružani svojim martinkama, koje šale same ne ostavljaju, te su skoro kao nezavisni gospodari svojijeh golih brda; pa i sama turska vlada,

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETIĆ" SIKODER (2018)

uvažuje i u obzir uzima ovaj ratoborni junački narod, koji sačinjava donekle kao neku kršćansku oligarhiju. — Fakat je, da bez znanja miriditskih hrena (poglavica), otomanska vlada megju njima ništa nova ne poduzima, a da se prije toga ne posavjetuje sa barjaktarima ovog snažnog plemena, koji onda izriču sud i volju pojedinih plemena u svojim dobro posjećenim sjednicama, Sjednice manje važnosti, čine gotovo svake večeri u kulama ili u privatnim kućama i tu se onda raspravlja o dogogjajima bližnje okoline, o odnošaju i prilikama svojih ili susjednih fisova. Ako su dogogjaji većeg zamašaja, tada će se odrediti mjesto i dan njihove glavne skupštine, na koju osim bojovnih zastavnika mogu doći i ostale znamenite ličnosti i starješine.[1]) Ovi žive po brdima, a najviše nastavaju Matja gorje i Fande poriječje. Plodna zemljišta imaju posve malo, pa i ono malo ne obragjuju valjano. Većim dijelom bave se stočarstvom, kao i njihovi suplemenici. Napokon mnogi od njih po čitavu godinu lijenčari, — baveći se kragjom i otimanjem od kojih i sama njihova susjedna plemena mnogo podnose, a navlastito radini Zadrimljani, (Sapa) koji su kud i kamo bolji i napredniji od svojih zloglasnih susjeda. — Pri ovakovom nedjelu služe se ne samo varkom, koju znadu na svaki način upriličiti, nego i očitim nasiljem t. j. oružjem. Ovakove nesretnike, oni sami zovu kačacima (hajduci). Mimo ostalo vrijedno je istaknuti još i to, da sve što je kragjeno, ne smije svećenik jesti, niti se smije kragjenim ponuditi.

Megjutim ne će biti zgorega, ako izmegju ostalog navedem i ovu dosti značajnu crticu njihovog života.

Dogodi li se, da se koji Miridita razboli i po tome primi po obredu katoličke crkve zadnju pomast, to onda dotični u slučaju svog ozdravljenja, iz velike počasti na pram primljenom sakramentu ne ide više do krade, niti ide bosonog.

Kako su slobodni i neograničeni vidi se najbolje iz ovog, što nemareći za vlast ili kakovu zabranu silaze sasma slobodno i javno u grad Skadar potpuno naoružani, što drugim Albanezima pa makar i Brgjani bili nije dozvoljeno. — Na ime, ovim drugim slobodno je služiti se oružjem jedino izvan grada, pa zato Brgjani i svi drugi silazeći u gradove odlože pripasano oružje kod svojih znanaca i drugih prijatelja, i ovi su onda odgovorni i dužni čuvati njima povjereno blago.

[1]) Oglasa modernih nemaju, ali i najneznatniji pokret ili novost saznaju munjevitom brzinom. — Nije li moguće, da jedan drugom to usmeno dojavi, tada se posluže i nekim svojim nijemim znakovima n. pr. palenjem vatre, svi-ranjem u rog ili koji drugi instrumenat i tome slično. Svako skoro selo ima svoje osebne znakove, koje samo Arnauti razumiju.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

Istina, vlast je onim prvim već u više navrata pokušavala stegnuti i oduzeti ova prisvojena prava, ali pokraj svoga nastojanja nije uspjela. Nemirnu ćud Arnauta, a osobito Miridite upoznaćeš još i bolje kod njihove djece, koja osim toga, što su jogunasta, plamte neizrečenom strašću za oružjem i bojnim okršajem. Obično je, da su djeca drugih naroda, sklona više manje štokakvim bezazlenim igračkama, dok arnautsko dijete, toga ne samo da ne će i ne ljubi, nego i ne podnosi. — Njihovo dijete za to nije, jer ono je preozbiljno. Svakdanja igra ovako malog Albaneza, jest njegova puška, koja mu je kao i njegovim starim vazda u pameti. Netom prohoda i stane na svoje mlagjahne noge, kupe mu roditelji malu pušku, kapsulku zvanu, kojom se onda neprestano vježba, a čim nešto više podraste, ovu zamjene drugom, mnogo većom i opasnijom. Najzad kupe mu altipatlar (revolver) ili martinku i onda je istom pravi muž ili kako oni kažu „buri-fort“. Roditelji njihovi, pa to bio otac ili majka u svom čedu (birr, što znači sin) gledaju otsele svog budućeg Skenderbega, kojemu uz silah-pušku, priprave još za rana bijele, tijesne čakšire i malu crnu ćurdijicu (gjurdij) sa polegjnim privjeskom, što je kao znak žalosti i rušena za onim nezaboravnim junakom, čiju smrt još i danas gorko oplakuju). Po ovome možemo punim pravom zaključiti, da ovako živa ljubav za oružjem, nije samo u krvi, već i u samom odgoju. Kao što se eto vidi, on ga ne uči čitati, pisati, ni računati, nego ga priučava još u prvom njegovom razvoju što većoj slobodi i samostalnosti, za koju je, više nego stvoren, jer je sin kršnih brda, koja krvlju svoga srca brani i natapa. A kao glavno privikava ga otvrdnuću tijela, pa to je i razlog, da običavaju reći: „Ferman, norman nuk knot“, što će reći: „Knjiga i pismo nijesu za planinu“. Pa stoga nije ništa neobično, ako čuješ pripovijedati, da je i ovako mali Arnautić kad što usred tvrda grada i u po bijela dana znao junački osvetiti smrt svoga milog babe i babajka. Ovo bilježeći uz ostalo napominjemo još i to, da se ovakovi slučajevi još i danas svagjer ponavljaju, a kao zadnji dogodio se je prije kakovih 10 godina u arnautskom gradu Gjakovi, gdje je kao nedorasli sin neke udove, dječak od 9 godina osvetio i izvadio krv svoga oca i time za vazda osvijetlao ime i čast svoga roda. Osim toga u istom gradu pokaza se i jedno drugo junaštvo neke mlade Fandeške (Faneš) udove, koja i ako pregačom opasana, ali junačkim mlijekom zadojena, okaja slavno ranu smrt svoga vojna, — jer ova u času najveće gradske buke ubi jednog najsilnijeg progonitelja Arnauta, a ubojicu svoga muža. Ko se sada ne bi divio tako

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

junačkom srcu, koje kuca, ne samo u mušku, nego i u grudima nježnog ženskog spola?

Kao čobani skitaju iz mjesta u mjesto. Čim zima pokaže svoje oštre zube, oni su u okolici Skadra, kog više puta nemilo opustoše, a netom gjurgjev-danak pomoli svoje blago lice, eto i ovizih u okolini Prizrena i Gjakove.

Inače kakove druge industrije i ne poznaju, no jedino palenje katrana, te im stoga i prišivaju da su katrandžije. (Ovo se kaže uopće za sve Fande).

Miriditi su bez razlike svi katolici i nema toga, koji bi se usudio stupiti na njihovo junačkom krvlju poprskano tle.

U srcu svojih junačkih brda, — baš u mjestu Oroši imaju svoju starodrevnu opatiju i na čelu iste presjeda zaslužni opat, Monsig. Primo Dochi, koji mnogo toga pretrpi, ne samo za svoje miriditsko pleme, već i za čitavu Albaniju.

Još za mlada kušao je sve i sva: iz zatvora u progonstvo, iz progonstva u zatvor.

Osim toga, Miriditi imaju i svoga princa, koji je po njihovu pripovijedanju krvi Skenderbegove, a zove se Prenk-Biba paša[1]), koji je sve do god. 1903. bio zatočen u Maloj Aziji zajedno sa svojim sinovima, dok se iste godine mjeseca travnja, milošću velikog Sultana ne povrati opet megju svoje, no sinovi ostaše još i dalje u zatočju.

Iz bojazni, da se ovi ne odbiju od sultana, vlast je turska već od više godina budno bdila i na oku držala Miridite uopće, a osobito ovu zaslužnu i odličnu porodicu.

Gostoljubivost Arnauta uprav je neusporediva. On će ti počastit gosta možda kao niko drugi; ukrašće, ako nema, ne će se zasramiti, pa to je baš i razlog, da gostoljubivost njihova zna katkad i prećerana biti, kako rekosmo i na štetu drugoga često i samog susjeda Arnauta.

Izmegju inoga pohvaliti nam je kod njega još i to, da svoga gosta ne će nigda sama ostaviti. Ovaj ga neprestano zabavlja. Nema stvari, kojom ga on ne zagovara i šta mu sve ne priča, a najragje junaštva svoja i pregja svojih, pa to je uzrok, da se gostu ne može nikad dosaditi.

Pa što još? Arnautu nije dosta, da pridošlicu samo pogosti, no što više, on će ga ispratiti pri odlasku dobar komad puta i onda ako je baš stranac preporuči ga drugim od svoga ili susjednog fisa, da mu na gosta pri putu što bolje pripazi i da mu se što zla ne dogodi, jer u protivnom slučaju dužan je vaditi

[1]) Stoluje u mjestu Oroši.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

krvnu osvetu, za svoga znanca i odsele novostečenoga pobratima, pošto mu je jeo kruha i soli, kako oni kažu, pa je najveća sramota za kuću i porodicu kuće domačina, kada bi se gostu njegovu ma i najmanja nepogoda dogodila.

Ali i stranac, ako je pozvat kao gost, da dogje u kuću Arnauta, po pravu ne će se smjeti oglušiti njegovom prijateljskom pozivu, kojeg izražavaju obično ovijem riječima: „Urno zotnì me hard špi, me hangher buk“, jer bi inače velika sramota i uvreda bila, ne ozvati se ovako prijateljskom pozivu do kojeg ovi vrlo mnogo drže.

Počitanje spram starijih, kod njih je uopće, a osobito kod Miridita u velikoj cijeni. Bože sačuvaj, da bi mlagji pred starijim sjeli ili zapalili, a još manje što nepristojna govorili, jer njihovo je slušati i na mig starijih vazda pripravan biti.

Kraj toga raskošni su i pri mnogim svečanostlma, kao prigodom svadbenoga pirovanja, koji običaj zna potrajati tri pa i više dana.

Slaveć ovaj veseli čin piju najviše rakiju i vino uz kakovo meze (zakusak) n. pr. kruške, jabuke, suho grožgje, kobasice, a uz to i neku vrst boba, koji se po svoj prilici iz Grčke dovaža, a zovu ga leblebije. Meze, što se uz rakiju upotrebljava, po običaju uzima se prije započete svadbe. Čudnovato je, da i najsiromašniji zna čin taj valjano proslaviti, sve da toga prije nikad ni vidio nije, taj će se dan svega kod njega u obilju naći, no često se puta dogodi, da dok se jedan veseli, drugi kuka i plače, jer Arnaut zna kad što i rukom poseći, pa čak i u treće selo, samo da mu se za taj dan nagje kake masne pečenice i debele pastrve.

Pa i zbilja čin je ovaj kod njih vele značajan. Pozvani svadbenici od koje bilo stranke, dolaze obično naoružani prije svega spremivši djevojci što kakove darove kao mafez[1]), papuče ili drugo koješta. Ako su pozvanici od strane mladoženje, to vrlo ovi šalju u kuću dotičnoga opet svoje posebne darove n. pr. kafu, šećer i druge stvari, dok rogjaci i bliža svojta dužna je poslati pogjednog debelog ovna (ako su u stanju), kojega će doći uzeti odabrani svadbenici od strane mladoženje.

Ali prije, nego što se odnese, nataknu ovnu na rogove dvije jabuke ili naranče i onda ovako okićena upute jednom na legja, kojega tada uz pratnju kakve svirke, obično godža, i garnate[2]) odnesu sve do u kuću mladoženje. Nešto prije sakupljanja darova ide se svečano sa svirkom u kuću odabranoga kuma i tu

[1]) Mafez je svileni rubac, kojim žene i djevojke pokrivaju glavu.

[2]) Godž je sličan našemu bubnju, a garnata našoj flauti. Ovim instrumentima sviraju obično Cigani i Čerkezi.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

izruče mu pozdrave od kuće domaćina moleći ga, da se primi povjerene mu dužnosti, koji ako ponudu slučajno odbije doći će moliti još i drugi, pa i treći put. Nakon sakupljenih darova ide se na pir, a otale po djevojku, koju dovedavši uz pratnju i pucnjavu započnu pravu svadbu.

Ako je djevojka iz drugoga mjesta, to će njeni roditelji ili rogjaci izvesti djevojku pred svatove izvan grada i tu nakon ispite kafe, što je prinesu svatovima, uruče kumu isprošenu djevu. Već po običaju, svojta ostane čitavo vrijeme pirovanja, a ostali dokle koji hoće. Pozvanici od strane momka, dovode sa sobom i svoje barjaktare, koji će kao kalauzi[1]) predvoditi kićene svatove. Nuzgredno izmegju ostaloga navodimo još i to, da Arnaut ne trpi, da se na istom putu susretnu dvoji svatovi, jer iz ovakovog sukoba porodi se žestok i krvav boj, kao što se dogodi g. 1901. u kosovskom vilajetu, izmegju sela Šljivova i Košare, gdje no padoše mnoge nevine žrtve, a djevojke rano ucviljene na megdanu same ostadoše, jer kod njih je najveća sramota, da se jedni drugim ženski s puta uklone. Isto tako nije im milo susresti se s kakovim bilo kolima, pa ako se slučajno i to dogodi, to će onaj čija su kola morati stati i isti čas životinje (konje ili volove) ispregnuti i tu tako dugo čekati, dok svi svatovi mahom ne progju, pa makar to ne znam kako teško i neugodno bilo.

Istom dovedena mlada za cijelo vrijeme svadbe dužna je na nogama prestajati, puštenih[2]) kosa, pognute glave i podvitih ruku na prsima, a uz ovu i njene djeveruše. Po svršenoj svadbi podijeliće mlada svima odličnijim pozvanicima svoje svadbene darove, a ovi opet na uzvrat nju darivaju novcem.

Novu snahu sva kuća u velike cijeni i poštuje, katkada progje i puna godinica, a da mladu ne pripreme za nijedan teži posao, naročito ne dopuštaju joj mijesiti hljeba, nego se kroz to vrijeme većom stranom nalazi na naselju kod roditelja, rodbine i drugih prijatelja. Običaju ovome nalazimo traga i kod njihovih pradjedova Ilira, da svoje žene šalju po više dana u goste kod rodbine znanaca i prijatelja, osobito u vrijeme pirovanja, porogjaja a i smrti kojeg bilo člana dotične obitelji.

Napokon, ako u toku vremena obvoseli mlada neva kućnog domaćina prvim čedom, pa navlastito muškarcem, tada se ponovno udari u čast i veselje. Ovakovi dohitak oglašuju Arnauti obično iz pušaka, osobito bogatiji, a sav u novije vrijeme i po djeci, koju onda darivaju novcem i drugim blagom.

[1]) Kalauz je turska riječ, a znači vogja.
[2]) Puštenih je sve isto, što i razčešljanih, raspletenih.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETIĆ" SHKODËR (2018)

Kako na sve drugo, tako i na ovu radost, pozivaju sve okolne znance i prijatelje, koji onda dolazeći čestitaju domaćinu novu sreću onom kratkom: „Per hajr. Zoti ta ruit"! — a znači: „Sretno, Bog ti ga čuvao"! Odabrani kum dariva tada kumče svoje novcem i drugim koje čim, a ako je žensko, to kuma već zna svoju dužnost, na ime kumici donijeće potpune haljinice, a kućnom ženskinju uopće, podijeliće po jedan mafez.[1])

Pa tako i gosti, prije nego što otigju, ostave novorogjenom do glave po koji novac, kao simbol sreće i da nema uroka. Kod Arnauta uopće, a osobito kod Miridita, kojeg bilo fisa, muško dijete kada se rodi, običaj je, da kućni starješina pribavi novorogjenom novu pušku (Martinku), koju onda objesi u sobi do ostalih i nakon nekoliko dana izvedu jednog potpuno osedlanog konja, na kojeg stave onda ovo dvoje, kao da se tobože jaši; — na jednu stranu dijete, a na drugu martinku i tada kao u nekom obhodu pojući mu koju junačku, vodaju ga tamo amo po oboru. I sada je domaćin više nego ponosan, što može reći, da je dobio Martinku t. j. sina ili unuka.

Pojednako vesele se još i onda, kada mlada neva zamijesi prvi hljeb. — U spomen ovoga čina, pozvaće se rodbina jedne i druge kuće na ručak ili večeru, što je snaha spravila i tu blagujući blagosivljaće se sklopljeni brak, nazdravljajući uzajamno dobar početak stečene novine.

Arnautska mlada, koja je skoro rodila priuba držeći se njihovih običaja, ne smije viditi niti uopće u posjete ići kojoj drugoj ženi ili mladi, koja je takogjer nedavno rodila, i to traje punih 40 dana, jer po gatanju njihovom njeno čedo ne će imati sreće ni napretka.

Djecu, dok su još mala, ne iznose rado na sokak ili pred drugoga, jer se boje uroka, pa za to meću takovoj djeci na kapice, što kakove privjeske, a najviše novac, jer oni misle, da će se prvo pogledati na stvari na kojima će urok ostati, pa onda istom na dijete. K tome još i to, da mlada snaša ne smije viditi mrtvaca prije nego što vidi svadbu ili inače kakovo veselje.

Sgodi li se slučajno da se kojem Arnautu, ne da u djeci ili što je još gore, da mu umiru, to će otac, netom se prvo dijete rodi, iznijeti na cestu ili raskršće i tamo ga položiti i tu skriven čekati na prolaznike, jer prvi, koji prolazje i slučajno dijete zagleda ili prevrne, biće mu odabrani kum (Kumbar). Stigjeni kum poslije kratkog vremena podrezaće kumčetu svoju kosu, koja se onda čuva, a iza obavljenog čina nastave kumovi veselu gozbu.

[1]) Posjeti ove vrsti zovu se prvenci.

BIBLIOTEKA PUBLIKE MARIN BARLETIĆ SHKODËR (2018)

Majke ovih kršnih junaka, iz velike brižljivosti na pram svome porodu ne daju svojoj djeci gotovo ni zaplakati. Za to ove htijući iskazati, što veću ljubav materinskog tetošenja, laćaju se više puta i takovih srestava, koja se za pravo i osuditi moraju, a to je, da svoju djecu još u povoju, od njekoliko mjeseci, pitaju što kakvim opijom, da slagje spavaju. No megjutim kao što svaki narod tako i Arnaut ima svojijeh mana, a izmegju ostalih najveća je ta, da svoju mušku djecu priučavaju već za rana što kakovom duhovitom (alkoholnom) piću, kao rakiji, konjaku, fernetu i ostalim i ovim ih tako rekući zalijevaju.

Ali ipak izmegju mnogo drugih običaja, što ih kod njih nalazimo, izričito pohvaliti nam je albaneške majke, što svoju djecu same doje i odgajaju; — ne povjeravajući ih, što kakovim dadiljama.

Jedino brigu majkâ u odgoju djece osobito muške olakšavaju ženska djeca (razumijem ako su starija), koja povrh kućnih posala imaju se brinuti i za odgoj svoje braće, pa to je baš i razlog, da je uzajamna ljubav brata i sestre tako velika, da se uprav ni pomisliti ne da. Pa i inače, u kući su odveć strogi naročito na pram ženskinju, tako n. pr. da djevojčice već od kojih 12—13 godina, a još više zaručene nisu slobodne nikud same izlaziti, pa ni u vlastitim kućama nisu mnogo slobodnije.

Općenje s muškarcima strogo se gleda i zabranjuje. S njima općiti ili njima se pokazivati pod nipošto nije dozvoljeno, no jedino rodbini ili kojem odličnijem stranom gostu, kojega samo na zapovjed domaćina dogju pozdraviti. Običaj ovaj vrše od prilike ovako:

Domaćin će narediti, da se predvede djevojka ili mlada da pozdravi gosta, te čim dotična stupi u sobu uz običajni naklon, poljubiće gosta u ruku, koju još onda cijelivajući u znak počitanja stavi na čelo, a istom po izvedenoj ceremoniji upitaće se za zdravlje i poslije svega ovoga ukloniće se sasma tiho gdje god u kut sobe, obično do vrata, i tu držeći svegjer ruke na prsima — čekaće na ponovnu zapovijed domaćina. Ne dogje li do toga, tada će se uz čedni naklon udaljiti iz sobe. Takogjer i pri ispraćanju ovo će isto ponoviti.

Osim toga kod njih je običaj, da ženske uopće, osobito djevojke i mlade, maste kosu crnom bojom, a po gdje koja uz kosu oboji i obrve. Malim djevojčicama, maste kosu kanna bojom, a to je neka crvenkasto žuta boja, koju u samoj Bosni, mlade muslimanke još i sada upotrebljavaju; — dočim malo većim i odraslijim maste crnom, jer oni kao osobiti ljubitelji crne boje, ne dopušćaju, da imaju kaku drugu no samo crnu kosu. Gotovo

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

na isti način kako to činjahu ponosne kćeri palatinske, koje uz crne obrve, nastojale su imati široke i žarke zjenice, kao ures milovidnog oka, te s toga nije ni čudo, da su upotrebljavale uz atropin i anilin i druge onda dragocijene kapljice.

Što više, tri dana prije vjenčanja, moraju kosu crno obojiti i to obično onom bojom, što joj spremi mladoženja uz ostalo svadbeno ruho.

Običaj ovaj prilično je star, a i dosta stalan, jer se podržaje još i danas kod svih njihovih plemena. — Način, kako se žene i udavaju posve je različit od onog u ostaloj Evropi. Na ime, kod njih je običaj, da roditelji sami snube svoj porod, — ne pitajući za volju sina ili ćerce, dok će u drugim mjestima momak ili djevojka odabrati miljenca svoga srca. Tako n. pr. briga oca biće da si još za rana zagleda i zaprosi sinu vjerenicu. Pa tako roditelji ih zaruče, a da se mladenci moguće prije nikad ni vidili nijesu; — još manje upoznali ili zavoljeli i to će ostati sve do dana vjenčanja. Te tako često puta i nemilovano pokloni jedno drugom svoju ruku, jer djevojka, a i momak, osobito ako su već zaručeni, ne smije jedno s drugim u opće govoriti ili kako no u Bosni kažu ašikovati, jer takova ženidba, po njihovom shvaćanju već ne bi bila na svome mjestu. Napokon zaručuju se i udaju posve rano kao možda nigdje. Ima slučajeva, da se zaruče nekad prije 9, a obično 12 ili 14 godine, a uzrok toga jest njihov nagli razvitak, osobito kod djevojaka, kao što je to obično na Istoku.

Stara je stvar, da je Arnaut kao i Talijanac odveć ljubomoran, — preotme li mu ko dragu on ne zna drugo, već martinku ili handžar u srce porinuti, pa i to još nije dosti, nego osvetu traži i u kući drage. A i inače svaku vjerolomnost strogo kazni.

Krvna osveta i besa.

Krvna osveta to je kod Arnauta, kako rimokatolika tako i kod onizih islamskog vjerozakona, glavno njihovo obilježje, koje ih najvjernije odaje, da su narod neobrazovan, koji si ne zna drugim načinom zadovoljštinu pribaviti, za nanesenu uvredu, ubijstva svoga ili svojatoga, nego neprestanim prolijevanjem krvi, koje vječito traje, osvećujući se jedan drugom i prate one stare: „Šilo za ognjilo“. Osveta ova kao što se razvidjeti nastane izmegju njih posve lako, a kad što i za malu stvar. Po staroj navadi zapredu se najpre što kakovi razgovori n. pr. o pušci, dobru konju i junaku i tako uznoseći svaki sebe i svoga, pa još ako su zagrijani veselim vinkom lozićem, — često puta od sasma

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

neznatne stvari, dogje do ozbiljnog mjerenja iz kojega na posljetku iskoči živa iskrica, koja po naravi uspiri strašan oganj, a posljedica toga kao i uvjek jest, da se povadi silah[1]) iza pasa, gdje se ogledavaju puške male, — svijetli gjeverdari. Pa tako u bludnji svog zanešenog divljaštva, zatirući brat brata, postaje jedan ili više njih dužnikom i krvnikom palih žrtava, koje se istom zadužbinom t. j. (krvnom osvetom) odzivaju. I tako kao što razabrasmo mejdani ove vrste obično su tragične naravi, jer isti čas počinjenog ubijstva kuća ovim načinom povrijegjena, dužna je tražiti i okajati prolivenu krv brata, rogjaka, pa čak i pobratima.

Krvnu osvetu na prvom mjestu okajavaju muškarci i to od svih najpre sinovi, ali ako su malodobni, onda braća ili drugi bliži rogjaci. Kad ne bi slučajno i ovizih bilo, ili da ne bi bili u stanju vratiti žao za sramotu, to će onda kuća ubivenoga naći ispred sebe drugog za to sposobnog i njemu masno platiti, samo da krvnu žrtvu krvlju vrati, jer po njihovom shvaćanju jedino krvnom osvetom povraća se pogaženi ponos. Ima slučajeva, da je i samo selo njegovog fisa tražio zadovoljštinu ne samo onoj kući, nego i samom sebi, jer je i ono smrću svoga suplemenika i brata ostalo povrijegjeno.[2])

Odma po zbivenom činu prestanu svi mogući odnošaji izmegju ove dvije zavagjene porodice, jer dok jedna traži prigodu osvete, druga je posve skučena i zatvorena te ne prestaje drugo, nego da ćas prije moli znance i prijatelje, da joj izvade besu, a to je po našem reći „tvrda vjera“, ali samo stom razlikom, da se po ovoj prvoj besi ne dolazi do potpune pomirbe, nego samo odgodi vrijeme krvne osvete, a dogodi se, da se ovakova besa vadi i po više puta, zagovorom i zauzimanjem što kakovih prijatelja, koji se znaju naći i sastati u kući poginuloga, koji ako bi ih slučajno htjeo ma čim počastit i pogostiti, to ovi sve dotle ne će htjeti ništa uzeti, dok ne izvade bar ovu formalnu besu. Ovakova privremena besa traje kako kada, obično 14 do 40 dana, a kad što i po više nedjelja, ali po minulom roku ubojica će se morati ponovno čuvati od osvete ili na novo besu vaditi,

[1]) Silah je riječ turskog porijetla, a znači oružje, koje se zadjeva za pojas i to obično revolveri ili male puške kremenjače i handžar ili dugački nož od ocali sa izvezenim bijelim koricama.

[2]) Prava na temelju kojega pojedina sela traže zadovoljštinu za poginule članove svoga plemena osnivaju se na nekom zakonu, kojega ovi nazivaju „Aleksandrov zakon“ (Kanun i Lek's). Ovim zakonom služe se u najskrajnjoj nuždi i to samo onda, kada se vidi, da nastale razmirice ne će prestati. Pravom ovim mogu se služiti jedino poglavice selâ i niko drugi (u gornjoj Albaniji 12 plemena) i što ovaj sud odredi, to je sveto.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ SKOPJE (2018)

ako je moguće. No dogodi li se, da po nesreći bude odbijen, to je onda dužan od tri zla odabrati manje, na ime ili sudbini se slijepo pokoriti, ili prolivenu krv slano platiti, ja li treće, što je posve rijetko, umaći glavom bez obzira. Za to će se ubojica još na vrijeme pobrinuti, da sazove sve znamenitije ljude i poglavice od obaju fisova, koje onda svečano spremi u kuću osvetitelja da mu izvade pravu „Arnautsku besu“ i tu ovi pod onu dosadanju[1]) vijećajući odvoje i prisude jedno ili drugo na ime, ili da se krv plati ili u najgorem slučaju da se krv krvlju vrati. — Pa s toga će svi oni, koji su došli izvaditi ovu zadnju besu, sve moguće gledati da sklone i ublaže krvlju povrijegjenog domaćina, da se ovo neprijateljstvo kako bilo smiri i uredi, pa mu za to pojedini uz molbe i razna pitanja stavljaju i svoje pogodbe. Prije svega nagovara će ga, da se krv ubojici bez ikakove štete jednostavno pokloni; ili ponudiće ga, da se krv plati, kako to vide za pravo obzirom i na jednu i na drugu stranku. Ali ako osvetitelj ni na jednu od ovih ne pristane i sva moguća tvrdokorno odbije, to se ubojica mora ponovno zatvoriti i zlu se svome potpuno nadati. Naproti utanači li se, da se krvarina samo plati, što obično bude masno, to će onda ove seoske starješine prije svega tražiti od kuće domaćina kao osvetitelja, da im da „Arnautsku besu“, pravom koje otsele ne smije biti izmegju njih nikakove krvne ili ine osvete, pod prijetnjom stroge kazne[2]), bilo za jednu ili za drugu stranku.

Za besu pitaju od prilike ovijem riječima: „N' bes tone? Skyptar?“ (Ima li besa Skyptare?) Sada po naravi slijedi odgovor jestan ili niječan. Ako je jestan, onda se kaže: „Ka bes!“, ali, ako je niječan, onda se odgovori: „Ska bes!“ Odma po izvagjenoj besi, svi se redom izmire i izljube, a na pošljetku i kapljicom počaste. Krvnu osvetu ispunjuju ne samo ljudi kao dorasli junaci, nego i njihova djeca, pa i same žene bez obzira na dobu. Kod njih krvna osveta prelazi tradicionalno, od koljena na koljeno — sve do zadnjeg potomka. Ima slučajeva, da napasnik u istoj kući ubije jednog člana, a po besi da se drugom uteče iz iste kuće, pa da ga ovaj drugi za cijelo vrijeme bese i dokle se god nalazi pod njegovim krovom ne smije ni najmanjom riječicom uvrijediti, što više, mora ga

[1]) Po nekom seoskom sudu, baš na isti način, kako što se to sudilo prije u Bosni, osobito Hercegovini, gdje bi knezovi i druge seoske starješine sabrani pred crkvom ili stoljetnim dubom odsjedali i sudu.

[2]) Dogodi li se da bi ma koji prekršio ovlični sud, ili se ne bi htio njemu pokoriti, to se onda sdruže sva plemena i ovakovom drzniku spale sve njegovo imanje, a njega ubiju. Sud ovaj posvuda još i danas.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ ŠKODER (2018)

gledati kao istog sebe — u svem da bude pogošćen i poslužen. Isto tako osvetitelj poštediće ubojicu, ako ga susretne ili nagje u društvu koje ženske, jer uopće ženskinju, a osobito svojim matronama nose veliku počast, pa makar se to ne znam koliko puta ponavljalo.

Kao danas, u pravo arnautske bese ni jedna oblast ne smije da se miješa, do li samo oni izmegju sebe a kod katolika u ovo zadnje vrijeme i samo katoličko svećenstvo počelo je silno utjecati na ukinuće krvne osvete. Kad hoće, da se već jednom prekine taj razdor oni se posluže jednim, najsvetijim kršćanskim znakom, sv. križem. Svećenik uzme križ i položi ga na tle pred jednog glavnijega od zavagjene stranke govoreći ove riječi: „Gazi ovaj sveti znak, ako ne ćeš odustati od opake i Bogu mrske krvoločnosti!“ I kaže se, da se još niko nije tako drznuo, a da u ovome slučaju nije odustao od osvete. U narodu se čuje, da se samo jedan jedini slučaj desio, da jedan povrh svih kletava nije odustao od svoje opake namjere, nego je gordo stupio pred položeni križ. I odma nekim čudom božijim stao je unatraške ići i prešavši nekoliko koraka u nekoj vrsti nesvjestice pao je i dušu ispustio.

Ovo se dogodilo negdje u okolici Skadra.

Iz svega ovoga dade se zaključiti, da je ovaj narod sam sebi najveći neprijatelj. Nezasitnost njegova prelazi sve granice, budući da njihova „Krvna osveta“ zna samo rušiti i uništavati, a ništa i pod nipošto poštedjeti. — Ne poznaju i ne će da znaju za ideju smilovanja ili kakove pravičnosti. Krvna osveta njima je ne samo najobičnija, nego i najugodnija igra iz koje se onda ragja danomična žrtva. Dapače ovijem mlijekom i same ih majke zadajaju, te tako na žalostan način sam si narod kopa grob. Smrt od puške smatraju najvećim junaštvom, te nema dana, a da se njome muški ne ogledaju. Pa s toga nije ni čudno, što je Arnautu prešlo u krv, da svoje junake ne oplakuje, no što više on ih slavi i pjesmom uznosi, što ćeš čuti i od najprostijeg čobanina. On ne pita gdje i kako ga je udes zatekao, pa makar to bilo i pri najgorem nedjelu njemu je sve isto slavan. Puška je Arnautu ne samo najbliži, nego i najvjerniji prijatelj s kojom se nikad ne djeli; — s njom hodi i dane provodi. Ona mu je nerazdruživa pratilica, koja ga tako šale izneviriti ne će. Kud zamisliš, on je okom njome. Ne jede, a da ove pokraj sebe nema; ne spava, a da o njoj ne sanja, pa i u crkvi nju ne odmiče. Ona mu je glavje i uzglavje; bio u gori ili tvrdoj kuli, on joj i tu svoje pjesme bruji. Kratko rečeno, ona mu je jedina misao, carica života, kojoj je on jedino dorasli junak.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
„MARIN BARLETIĆ“
SHKODËR (2018)

Uopće Arnaut ne treba iznenagjenja, jer i najmanja stvar, njega živo potrese i usplahiri, pa i tada puška je po srijedi, koje se grčevito hvaća.

Pleće i obrana Arnautâ po gradovima jesu njihova braća brgjani ili kako oni kažu Fande. Arnaut Fanda brani ubojitom Martinkom svoj fis u gradu. Za njega krv lije i u oganj srće. Za svaki slučaj, on je njegov sigurni bojovnik. Ne dopušća, da krv njegova brata samo nebu vapi, nego on će biti za nj' osvetljivi Mart! Napokon pripravnost svoju i samim rječima potvrgjuje: „Tvrda vjera, osveta je moja! Naproti Arnautu brgjaninu u svako doba otvorena su vrata kod njegovog brata u gradu kao patrona. Tu je on kao u vlastitoj kući. Svi ga časte i dvore kao istog člana obitelji. Što više Albanez gragjanin, dužan je u svakoj mogućoj prigodi, osobito u sudu uzeti u obranu svoga brata u selu; dapače i u samom materijalnom pitanju njegova je moćna potpora. Pa ne samo u ovome, nego i u svakoj mogućoj zgodi oni će se snaći i sporazumiti, navlastito ako se to tiče i kosi njihovih obiteljskih svetinja. Dapače i u samim privatnim stvarima, a osobito prigodom ženidbe i udadbe svojih milih i dragih, pitaće jedan drugog za bratski savjet. Megjutim ovo nije samo kod Arnauta katolika, nego i kod onih islamskog vjerozakona, — jedan je drugom vazda u pomoći.

Kako je velika i uzajamna ljubav i snosljivost izmegju ova dva jednokrvna elementa, razabire se najbolje iz ovoga, da ćeš u istoj kući i pod istim krovom čestokrat naći obje vjere zastupane, akoprem su iste krvi i rodbinske veze. Tako n. pr. naći ćeš da je jedan od njih (brat ili rogjak) katolik, a drugi Musliman. I ovi žive godine i godine, pa i kroz čitavu generaciju u najvećem skladu i ljubavi bez obzira na razliku vjera. Po starom običaju jedan drugog brani i potpomaže i već svaki zna svoju tako rekuć urogjenu dužnost, da ako bi ma koji od ovih pao žrtvom osvete ili koje bilo ine jarosti, to će se onaj drugi imati brinuti, ne samo za njegovu osiročenu obitelj, nego što više dužan je okajati prolivenu krv svoga brata, vratiši krvniku šilo za ognjilo. Ovakovi slučajeva naći je još sad dana, a najviše u nahijama: pejćskoj, dibranskoj, gjakovačkoj i prizrenskoj.

U ostalom predaleko bi nas odvelo dokazivanje ove njihove zajednice. — Činjenica imamo i suviše da opravdamo našu tvrdnju, no ipak za bolje razumijevanje zabilježićemo i ovaj dosta zanimivi dokaz uzajamne ljubavi i zajednice pače i u samim vjerskim stvarima na ime kod njih je običaj, da svaki arnautski fis

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

bez razlike vjeroispovjesti odabere po jednog sveca za svoga branitelja (Patrona). Tako n. pr. svi fisovi uopće, a poimence Sopljani slave sv. Nikolu, a drugi opet sv. Martina ili Sebastijana, te onda u čast ovim upaljuju i crkvama poklanjaju vošćane svijeće i druge stvari. Osim toga kod njih je običaj, da svaki slaveći Gjurgjev-dan (24. aprila) dužan je da ima u svojoj kući taj dan i mesa izvan drugih jestiva. Bogatiji po svome običaju zakolju ovna ili šilježe, a siromašniji kupe u čaršiji kako je koji u stanju. No svakako ni najsiromašniji ne smije izostati taj dan bez mesa. Nema li, to će mu drugi osobito mogućniji sami od sebe pomoći.

Inače o životu Albaneza možemo reći sasvim kratko, da žive dosta jednostavno. Njegova mala potleuša njemu je duždova palača; ogragjena visokim i jakim zidom. — Ove utvrde oko kuća potiču još iz srednjega vijeka, kad no se Arbanasi još kao mala šačica moradoše braniti, ne samo proti ogromnoj turskoj sili, nego i proti nezasitne pohlepe mletačke republike. — Kako u drugom, tako je i u istoj hrani sasvim jednostavan. I sa malim često puta zna biti zadovoljan. Sir, mlijeko i surutka uz vruću kukuruzu ili kako oni kažu kolomoćnicu njemu je velika čast. Koliko mi je poznato, Arnaut ne mari toliko za bijeli kruh, što više, pšenicu prodavaju, a kukuruz kupuju osobito bjelozrnac. Osim toga veliki su ljubitelji paprike i drugih oštrih začina.

Nošnja.

A sada ne zaboravimo reći koju i o njihovoj nošnji, prije nego bude zgodna časa štovanim čitateljima o istoj osobno se uvjeriti.

Nošnja Albaneza uopće ne samo da je prosta i skromna, nego i bez ukusa. Poglavito seljaci nose se jednostavno. Bijela njikova odjeća sastoji se iz tri česti i to: ćurdije (gjurdij) prsluka ili koparana i bijelih suknenih čakšira. Ćurdija je gornja muška haljina, kratkih rukava — obično crne boje i sa kratkim privjeskom na legjima. Tradicijonalno se kaže, da dotična haljina pokazuje opću žaobu za Skenderbegom, j. rušenje za njegovom smrću, ali se navedeno mnijenje skoro sa ni jedne strane ne može usvojiti, jedno s toga, što ovu nošnju mnogo prije nahodimo na otocima: Velja-luka, Cres, Osor i Krk i to čisto kao nošnju žalosti, koja se je sa štovanjem nosila u onim krajevima uslijed pada nekog nebesnog pojava (Svakako biće uslijed pada kakog meteorita), koji se tada ukaza u njihovoj blizini. Naproti

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" ŠKODER (2013)

pisci srednjega vijeka tvrde, da opisana nošnja potiče iz vremena glasovitih knjezova Frankopana, na uspomenu kojih radi njihovih nezaboravnih zasluga za narod, žitelji njima podvrženi iz žalosti pogjoše prvi upotrebljavati ovu nošnju, koja se sve do danas tu održa. Dočim drugi opet tvrde, da je ova nošnja opstajala već od najstarijih vremena.

Prsluk ili koparan jest isti kao i u Bosni. Čakšire su donja muška haljina, bijele boje bez pravih žepova, ali sa mnogo razglavljenijim i napred potisnutim žepnim otvorima. Uz to seljaci se zabavljaju vrlo rado češanjem vlastite kože, što zamjenjuje kod njih donekle evropsko njegovanje puti. Pa ne samo oni, nego i žene su im dosta skromno obučene.

Naproti gragjani kao i svugdje nose se mnogo bolje i ukusnije, dapače, nekoji od ovih znaju biti nekad i preveć raskošni, tako n. pr. svi bez iznimke nose bogato vezene, čohene čakšire sa dugačkim turom, koje onda pri listovima podvezuju. Za tim svilom i zlatom vezeni fermen, a na glavu ture crven fesić i dugačku svilen-kitu plavu. — Poimence ponosni Skadarci znaju u tome biti odveć sjajni. Ženska nošnja u gradovima s malom iznimkom svugdje je ista. Ona je dosti lijepa i ukusna a u glavnom sastoji se iz ovih dijelova: terlik, jelek, džibe (džube) avlija pojas i dimije. Terlik je dugačka crna haljina od finog atlasa, svilenim gajtanom opšivena, a oko žepova svilom i zlatom kitno izvezena. Jelek je kratka, tijesna gornja haljina, slična fermenu, takogjer svilom i zlatom izvezena. Džibe je isto kao i terlik skupocijena gornja haljina od najfinije crvene čohe, — bez rukava, zlatom i crnim svilenim gajtanom izvezena. Ova je haljina mnogo stara, a slična je donekle staroj bosanskoj anteriji. Ona je ne samo vjenčana, nego i ukopna ženska haljina; inače oblači se samo u svečane dane.

Po tome meke učkurli dimije, koje su isto tako bogato izvezene. Njih ima svake boje i vrste. Za vjenčanje upotrebljuju bijele.

Avlija je bijela dugačka marama, kojom pokrivaju glavu, osobito u svečane dane ili kada idu u posjete. Njih obično same izatkavaju. Takogjer čuo sam, da u ovu haljinu mlade snaše običavaju zamatati svoje prvo čedo.

Pas ili pojas, kojim se na način muškarca preko pupka opasuju. Ovijeh ima svake vrste, a najviše od svile. Osim toga u žensku nošnju spadaju i pregače. — Ove većim dijelom same u kući izatkavaju, a ima ih svake vrste, a najobičnije crvene boje. Megjutim pregače nose i male djevojčice. Na dalje u njihovu

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

nošnju ubrajamo mafez i svilene košulje, koje same sebi izatkavaju. Od obuće u gradu nose crijevlje i zlatom vezene papuče, a na selu većom stranom opanke oputare kao i muškarci.

Pjesma i zagonetka njihova je osebina, kao i njihovih susjeda Slavena, a osobito pjevaju rado junačke pjesme, koje većim dijelom sami vrstaju i skladaju, a kad što i sami čobani uz svoju omiljelu frulu i sviralu, znaju opjevati i ovjekovječiti ovog ili onog proslavljenog junaka. Za to želeći što bolje upoznati štovane čitatelje sa arnautskom pjesmom izmegju mnogo drugih, kud i kamo boljih, navešćemo samo slijedeće:

I.

Udes mlada putnika.

1.

Baš zamani diel me nis,
Por sà i muša nizet vjet;
Ke premtu prei perenis
Me mar rughen per kismet.

2.

Poškon deti fuš e male,
E kti vennit me ju ofrue;
Zemra jeme muš me ahle,
Dit e nat ri tui vajtu.

3.

Me škret laš vennin tem,
Per se ktheišna majšna uzdaj
N' dhe t' hui pa njeft kerken;
Synte mi mušun me vai.

4.

Vien hećimi per mem pàa
„Kenke niers ke selamet“;
Išin lot či kište kià,
Ište lag i skret jestek.

5.

Ma kalzo dreit aman,
Pot per bei paš t' madin Zot
Per ne kioft či skom derman,
Mos tem reim uzdaja kot.

1.

Dvajest ljeta mene sili
I odluka svevišnjega,
Dom ostavit moj premili
Sreću tražit s tugjeg brjega.

2.

Jadnom srcu punom tuge,
Pokaza se gradić mali,
Kamo brdo doli duge,
Obljevaju morski vali.

3.

Od doma se teško djelih,
Suznim okom u tugjini,
Puno srce nada velih
Vidit opet domovinu.

4.

Bol mi skrha znojno tjelo,
Sve od suza plača kreta,
A lječnik mi veli smjelo:
„Ima sinko selameta“.

5.

Kaklinjem te Bogom velim:
Je li konac žiću mome,
Jer istinu znati želim
Nemoj da me nade lome.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

6.

„Ne pren ver taš kena hu,
Šifen pemt či kan lulu,
Pot kalzoi o rezigzi
Jeta jote ka maru“.

7.

Erdh per mu i zii sàati,
Ket dur'na me lamun škret,
Dial i ri nj matmirin vakti,
Pa pàa mir pa nji lezet.

8.

Edhe sonte t' sof moi han,
Bethe tua zbukuru;
Haber jepi asai òn,
Halalekum me ma ču.

9.

Ju datnuše či poškoni,
Po iu lo nji porosi,
N' šeher tem kur t' ka loni:
Thoni dič nji dial i ri.

10.

Amanetin un po in lo,
Per mem kià e mem vajtu,
Ahlin tem iù boi ridža,
Mi ras vorit me ma škru.

11.

Lam tu mir in dielte ri,
Lam tu mir in fuš e male
Taš poi myhli synte mi.
Se pa dek nuk kenka čare.[1])

6.

„Ljeto sviće plodom zrelim,
A Tebi je nesretniče,
Dijelim se danom b'jelim,
Tebi drugi život sviće“.

7.

Eto tu je časak crni,
Što me svjetu s grudi svlači:
Mladost vapi: vrn se vrni,
Ti znaš samo što su plači.

8.

Zadnji puta nebom plovi
Bl'jedi mjesec sjajnim krugom.
Pozdrav mome domu zovi,
I oproštaj mojim drugom.

9.

A vi laste kad u lijetu,
Mom se domu primaknete,
Rec'te da u tugjem svjetu,
Padoh žrtvom sudbe klete.

10.

Amanet vam budi ovi:
„Sjećajte se mojoj sjeni,
A na grobu crnim slovi
Utisnite spomen meni“.

11.

„S Bogom brda i doline,
S Bogom i vi druzi mili,
Sad će da mi život mine,
Jer mi čelo samrt krili“.

[1]) Izumitelj pjesme kao što se priča bio je neki mladi Skadranin, kog zadesi smrt u tugjini tražeći bolju sreću nego svome. I zbilja još i danas ovo je najobljubljenija pjesma Skadarske omladine, koju češ čuti u najsiromašnijoj kolibici, a kao razlog toga, navodi se na prvom mjestu sjećanje na svoga sugragjanina, i onda živo i često isticanje patriotizma. O pjesmi uopće kao i o njenom sadržaju ostavljam čitateljima da izreknu svoju.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

II.

Kängha Alitages.

Alit-aga ku je kon?
Ne Prištine me šitun džon;
Badžadži diška jom gron,
Lypi badžen spadh me čom.
Me kasaitun bab e nan,
N' ramazan e dina-imam.
E mu dridh toka ner kon,
Oča pušken meja dhon,
L' šun kulukt per mem zon.
Me kan zon, m' kan maru.
Čik tu paša me kan ču:
Dživerdaren ja kom pštet,
Syn e diatth ja kom tret,
Mora pupat kceva kerin,
Dil moi teze čilma deren,
Se per mrapa kom poteren.
Tü t' veš tezia ne terlik
Knitoin alki se je čik.
O! lum teze nuk jom čik,
Nuk jom čik por jom dial,
Povin plumat pal e pal,
Por si fara či bie nj ar
Tezia muš, Aliti čit,
I madhi Zot nuk na korit.

Pjesma Alitagina.

Gdje si bio more Alitaga?
U Prištini, da stoku prodajem;
Zaptije mi gjumruka tražahu,
A ja jadan ne imadoh para.
Tad mi oni oca majku skrešu
I još tomu sveti post i dušu.
Strese mi se zemlja pod nogama,
Ko da vapi za osvetom svetom,
Kojom gr'jehe dušmaninu plaćam;
Te izvadih pušku iza pasa,
Da im kažem, da ja žena nijesam.
Svi me skupa tada opkoliše,
Pa me paši jadna dovedoše,
A ja ti se latim dževerdara,
Pa predstavim pašu vječnom svjetu.
Sad potekoh tragom bez obzira,
I dopadoh pred kuću tetkinu:
„Gdje si tetko otvori mi vrata
Evo za mnom velika potjera,
Zrnä siplu ko iz neba krupa".
Tužnim glasom tetka progovara:
„Brzo svlači to muško odjelo,
Obuću te u feredžu crnu,
Nek sv'jet misli, da si ženska glava,
Tako ćeš se izbaviti jada".
Draga tetko nikad žena bio nijesam,
Nit mi treba to žensko odjelo,
Već ti meni puni dževerdara
Da za vatru, ja im vatru vratim".
Tetka puni šarna dževerdara
A ja iz njih sijam vatru živu.
Bog i vatra meni pomogoše
Pa utekoh iz dušmanskih žvalja,
Te sam sada sretan i presretan.

Kao što se iz prevoda vidi, ova pjesma ima sasma narodno obilježje, prilagogjujući se u svem običnom životu i potrebama ovoga naroda. Istina prevod je nešto opširniji od originala, ali to sam učinio s toga, da se bolje stvar razjasni, prilagodivši je našem narodnom desetercu. No pri svemu tome držao sam se odveć strogo teksta same pjesme.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" ŠKODER (2018)

Pjesme su njihove kao i svih drugih naroda na Balkanu poznate naravi, na ime takove, koje pobugjuju obično sjetu i sažaljenje, a po nekad i čustvo samozataje, strasti, prijegora i osvete, kao što je to već poznato obilježje mal ne svih pjesama dalekog Istoka. Osim toga osebina ovih ističe se i u samoj njihovoj kajdi.

Sadržaj a i karakter arnautske pjesme u koliko se mogoh osvjedočiti, većim je dijelom istorisko-epski, sa nešto lirike i to dole na jugu i jugo-istoku, a najviše u postojbini negdašnjeg kralja Pirrá i u bližoj okolini Lješa, Drača i Skadra na Bojani. No ipak primjetiti je, da i ove nijesu od Bog zna kakove epske vrijednosti. — To su pjesme, koje slušate obično za vrijeme kakovih okršaja, mejdana, odmetnuća ili hajdukovanja; — onda prigodom pirovanja, sijela, prela i inih sastanaka, koje priregjuju vrlo rado u svojim utvrgjenim kulama, osobito za dugih zimskih večeri.

Mimo ostalo spomenut nam je, da kod njih nalazimo još i drugu vrstu pjesama, koje potiču od najstarijih vremena, a to su tako zvane pjesme tužalice ili naricaljke (rimske neniae), i koje pjevaju obično u kući mrca, a negda u samim sprovodima. Ovu korotnu ceremoniju izvodi na prvom mjestu rodbina pokojnikova, a katkad i drugi i to ženske iz susjedstva ili okolice. U njima se opjevavaju svi znamenitijih doživljaji i dogagjaji pokojnika, u odnošaju kuće ili društva i uvjek sa nekim intermezom na one, koje ostavlja iza sebe. — Napokon opazio sam, da svoje pjesme otpjevavaju na isti način, kao i u Bosni; — jedan otpočme a drugi ga slijede kako kada, glasom ili samo mumljajući (brujeći). Takogje igraju i pjevaju ujedno hvatajući se za ruke kao i u Bosni. I ovo je većim dijelom kod Gega, dočim Toske, kako u ostalom tako i u pjesmi poveli su se skroz za Grcima. (Mislim današnje Grke).

Od svega ovoga, ostalo je odveć malo napisano, pa i ono malo, što se po gdje gdje nalazi, većim je dijelom bogoslužnog sadržaja, kao što ćemo to još i kašnje vidjeti. Jezik je vrlo star, ali nedotjeran i neuglagjen. Kakovih starijih spomenika albaneške književnosti skoro i nema, doli samo ono zaista vrijedno djelo biskupa Bogdanovića, koje datira iz 17. stoljeća. No ipak ovim ne mislim reći, da uopće nije bilo pohe, kada su se i Albanezi malo življe zauzimali za svoju lako shvatnu knjigu. Bijeg grčkih učenjaka 15. stoljeća u Italiju, ni za Albaneze nije ostao bez dojma: svakako doba albaneške samostalnosti za Skanderbega daje nam dokaza, da je i kod njih bilo ljudi, dotjeranih kako u knjizi tako i u politici, jer kao takove, nalazimo ih u srednjem

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

vijeku po svim evropskim dvorovima, a osobito na zapadu i to u Italiji, Španjolskoj i t. d. Istina je, da se i danas pokreću što kakovi politički odbori kao n. pr. u Bukureštu, Kalabriji i Siciliji, ali u mnogo manjoj mjeri.

Smrt i pokop.

Opazili se, da je kojega člana obitelji ili susjeda spopala kakova teška bolest, od koje teško da će preboljeti, tada će se čas prije pobrinuti, da mu dovedu svećenika, koji će ga ispovjediti i s Bogom pomiriti. — Za cijelo vrijeme bolesti nastojaće kućni starješina, da bolesniku što više ugodi i bol olakoti. Zapazili se napokon, da je nastupio nemili smrtni čas, tada se svi ukućani skupe oko postelje i upalivši smrtnu svijeću mole za izdišućega.

Odma netom bolesnik umre, svi okolo stojeći počnu u jedan glas plakati i naricati, a s ovim rodbina i ostali prijatelji. I tu šta se sve ne nabraja. U glavnom običaj pokopanja mrtvih gotovo je isti kao i kod drugih naroda, ali i pri ovom žalosnom činu uz mnogo nabožnih naći ćeš i silu ispraznih ceremonija, pa čak i takovih, koje potiču od samih Rimljana, a to su neke žalobne pjesme zvane „Tužalice, naricaljke“. (U Rimljana poznate pod imenom neniae), koje otpjevahu prije u sprovodima, a sada obično u kući nad mrtvim tjelesima. Za to je kod njih već stari običaj, poimence kod bogatijih, da svoje mrtve oplakuju nekim posebnim — za pravo posmrtnim pjesmama u stihovima, u kojima se podsjećaju svi znamenitijih dogagjaji pokojnika i njegove obitelji.

U koliko mi je poznato, čin ovaj izvode obično ženske i to žene zvane „Plakalice ili narikače“ (Preficae),[1]) a to čine od prilike ovako, da pri dolasku svakog posjetnika, osobito prijatelja pokojnikova, ove za to odregjene počnu trubiti i naricajati svoju do skrajnosti potresnu pjesmu. Megjutim pjevajući osvrću se i na one, koji dolaze na ovaj žalobni pohod i to tako ganutljivo, da više puta i najtvrgjem srcu izmame suzu sućuti. Kod ovoga najprije će jedna započeti, a druge za njom u sav glas. Te po tome ove ne samo da su naučne plakati i naricati, nego što je još gore u prsa se tući, lice grebati, kosu rasplitati pa i čupati. — Na dalje kod njih je običaj, da mrtvace preko noći svi susjedi čuvaju i posjećuju, jedno s toga, da čine družbu ožalošćenim, a donekle kao što razabrah i iz nekog praznovjerja, jer se boje, da se dotični po čemu ne povampiri. Ako mrtvačko tijelo nije tako daleko od crkve ili ine bogomolje, onda ga nose na ramenima i sve

[1]) Mulieres quas preficas appelabant. Hor.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SKRADER (2018)

jedni druge izmenjujući. Mrtvace prikrivaju obično bijelim platnom a nose ga otvorenim poklopom. Po svršenim crkvenim obredima idu da ukopaju mrtvaca, gdje se sve isto ponovi plač i jaukanje rodbine i spomenutih narikača. Nešto prije ukopa žene i rogjaci pridaju mrtvacu što kakove poruke za onaj svjjet, a poslije toga ljube mu oči, ruke, lice i usne i tako se svrši oprost sa ukopnikom. Napokon poslije svakoga ukopa sazvaće ožalošćena obitelj sve poznatije znance i prijatelje pokojnikove na njegovu zadnju, ukopnu večeru, gdje se pije i nazdravlja mrtvom na upokojenje, a živim u zdravlje i veselje ili kako no u Bosni šaljivo kažu „mrtvim za dušu, a živim pri dušu". Više puta u znak žalosti muški puste bradu po više mjeseci, a ostala rodbina skoro za čitavu godinu nosi kaki crni znak, tako n. pr. ženske nose crnu maramu (mafes), a ostali opet nešto drugo. Osim toga kod njih je još i to, da njihove ženske ujedno sa prijateljicama odma sutra dan posjete grob pokojnika i tu plaču svoju staru pjesmu. Ne zaboravimo reći, da običaj ovaj ponove više puta u godini. Napokon vidio sam, da neke obitelji u znak neprežaljene uspomene ostavljaju pokojnikove haljine, nad kojima onda više puta u godini plaču i nariču sve isto kao i nad samom lješinom, osobito u dane njihovog preminuća, a navlastito ako je pokojnik bio mladić ili jedinac one obitelji.

Što više, dogodi li se, da je pokojnik bio zadnji muški potomak one kuće, tada za uvjek prestane u toj kući goriti oganj. — Uopće kako je star ovaj običaj, baš potanko nisam se poraspitivao, ali svakako mislim da potiče od najstarijih vremena.

Mimo ostalo ovaj je narod pun praznovjerja i što kakovih predrasuda, no ne zalazeći na dugo i široko izmegju toliko drugih navodimo samo slijedeće. Ovi na ime tvrde, da svaki čovjek već svojim porodom donese sa sobom neko obilježje svoje sreće to jest oni vjeruju, da svakog pojedinog slijedi neki duh, koji započima upravljati njegovim žićem i pokretati njegovim udesom, a to bi bio neki bonus ili malus genius, kojemu se, svaki pojedini htijući i nehtijući mora pokoriti, kako ne sasvim zgodno veli komik Menander:

Απαντί δαίμων ανδρί συμπαρίστατ[αι]
Εὐθὺς γενομένω μυσταγώγος [1]) [ἀγαθὸς].

Arbanasi zovu sami sebe Skyptari (što dolazi od rieči Skype, Sccype, a po nekim Scübe), [2]) koje za prvo znači orao —

[1]) Mistagoghi bijahu neka vrsta svećenika, koji su se bavili jedino misterijoznim stvarima.

[2]) Riječi: Skyptar, Sccyptar, a otale „skype, sccype i scübe" sve do danas ne zna se ćijega su porijetla. Razni pisci u razno doba razno su izvodili i tuma-

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

aquila, a po tome u prenešenom smislu reklo bi se: sinovi orlovski ili još pravilnije tumačeći sinovi nepristupnih, visokih gora; — pribivaoci orlovskih stanova na koje za to u mnogom odnositi bi se mogla ona divna alegorija besmrtna pjesnika, koji pjeva: „Oro gnjezdo vrh Timora vije, jer slobode u ravnici nije“, što je kako mislim i najopravdanije.

No kraj svega toga zapazilo se je, da zanešena mladost — inteligencija ovoga prerano dozreloga sloja ne zadovoljava se potpunim tumačenjem riječi „Skype“, jer da navedena riječ ne karakteriše za pravo dotičnoga naroda i da riječ Skype, Sccype, ne znači stijena — gora, a po tome Gorani kao što to mnogi znani dokazaše. Oni na ime tvrde, da riječ „Skyptar, Scyptar“ na prvom mjestu da znači neko plemstvo ili odličje, a riječ „Scübe“ da znači orao i po tome da bi se imali nazivati „orlovi, orlići ili orlovići“. Oni to tumače toga radi, jer si umišljaju, da ih je slavni J. Skanderbeg nazivao ovijem dičnim imenom, ali ovo je ne samo bez dokaza, no i bez temelja. Uz mnijenje ovih pristade donekle i Edouard Schneider u svome: Les Pélasges et leurs descedants str. 54., koji kaže: „De lá nom de Shkyptar qui ne vent pas dire montagnards come on l' a dit mais habitants des religions habitées par l' aigle, pour chasseurs d' aigles et fils d' aigles, Shkybe en albanais designant l' aigle. Shkyptar albanais correspodant a fils d' aigle. — Ali uza sve navedeno tvrdnju ovoga kao i gornjih ne možemo usvojiti s toga, što riječ „Skybe, Scübe“ ne znači za pravo „orao“, kao što to oni hoće i izvode, već naproti znači „sumnjiv, zazoran“. Te onda ne bi bilo odveć ni čudno, kada bi se indirektno željom njihovom kao i gosp. Schneidera nazvali: „sumnjivci, zazorni ljudi, koje bi po njihovom nezrelom shvaćanju najbolje i odgovaralo i onako slabo prosugjivanom značaju ovoga naroda. I ovo je kao što se bliča i najnaravniji razlog, da ih Turci prozvaše Arnauti, a to će reći „Bezvjerci“, pogani, kakovi moguće negda i bijahu, — velim bijahu ali u davnoj prošlosti, kao i svi ini narodi prije, no što stvoriše povijest snage pa i nekog razvitka svoga. — Nadalje napominjemo još i to, da narod ovaj prozvaše tečajem vremena još i drugim imenima tako n. pr. Albanezima ih prozvaše istom u srednjem vijeku i to za gospostva mletačke republike. Naproti Slaveni ih zovu Arbanasima, a zemlju njihovu Arbanijom. Kako

čili, a svakako korijen toga biće „skyp ili scyp“ što će pravo znači „gorski“ ili po današnjem tumačenju „albaneški“, a od toga je nastalo skype, sccype (skyp-e), ali tako izgovarajući, da ono haknuto i bude vazda dobro naglašeno, te po tome ne smije se u izgovoru čuti **ć** ili **š** na način talijanskog **sc**, kao što to mnogi hoće i dovode. —

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

su stari ovi nazivi ne može se tačno odrediti, no svakako je više istinito, da nazive ove poprimiše nekako u god. 1390. posl. I.

Megjutim je više nego dokazano, da se pojedina plemena Arbanasa nazivaju po gorju ili predjelu, kako ga gdje nastavaju tako n. pr. oni, koji nastavaju gorje oko Prizrena zovu se Gorani (Ovi govore skoro svi slavjanski i malo koji zna arnautski). Dočim oni drugi, koji nastavaju Matja, Dukadžin, kao i Fandi gorje zovu se Brgjani, Fande i t. d.

No ipak od svih ovih najznamenitiji su Miriditi, o kojima već i prije govorismo. Ovi su razdijeljeni rijekom Matja. Poglavica Miridita potiče od porodice Doda, a danas Prenk — Biba.

Pulti (Pulati) predjel planinski, leži nešto na sjever grada Skadra; dapače tu je već od najstarijih vremena postojala biskupska stolica. Stanovnici su bez razlike svi katolici. Svojom živom naravju kao i inim osebinama najsličniji su i najbliži Miriditima, s kojima najviše i šuruju. Od Gjakove su udaljeni kakova 2 ½ dana. Kao gorštaci vrlo su zdravi i jaki, pa za to dožive i veliku starost. Muževi su tako snažni, da na sebi odnose i donose po čitave tovare u Gjakovu i Skadar, a da pri tome ništa ne oćute. Pa za to ih svi okolni jednostavno nazvaše orijašima i divovima onoga kraja; a i zbilja su to ogromne i jake ljudeskare. Kod njih se našao čovjek, od 80 godina, koji je bio visok 2½ metra. Pa kako oni tako i njihove žene posve su zdrave i lične. Većom stranom bave se stočarstvom. To su vam neka vrsta skitajućih pastira, jer čim proljeće eto i njih sa svojim stadom po obližnjim planinama, a najviše gjakovačkim i prizrenskim. Oni, što su duž crnogorske granice osim arnautskoga govore i hrvatski. U pogledu nekih vjerskih obreda nijesu baš najbolje pohvaljeni, jedino da poste vrlo strogo korizmu i druge posne dane. Više puta preposte čitave sedmice o samom kruhu i vodi, osobito ono 9 dana pred sv. Nikolu, kojega u veliko časte kao ni jednog drugog sveca katoličke crkve.

Sapa ili Zadrima. Glavni grad ovoga ravnoga predjela jest Lješ. Ovo poznato polje zvano „Fuscia Zadrim“ (Zadrinsko polje) vrlo je plodno i obilno, osobito bjelicom pšenicom. Polje je dugo kakovih 8 sati, a široko 2 ½ sata, a proteže se sve do Skadra, na rubu kojega ponosno se diže ovaj mnogo stoljetni orijaš. Cijeli ovaj predio broji do 35 velikih sela a od njih najznatnije je mjesto **Šlaka**, koje je ujedno i najvrgje uporište Albaneza, budući je tu baš sjedište njihovog barjaktara (barjaktart). Po vjeri su sami katolici. Kao poljodjelci vrlo su radini, naročito oni u blizini Skadra, no ipak i ovi bave se stočarstvom, a uz to ljube i vinogradarstvo. Pa za to nije ni čudo, da stoje mnogo bolje od

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" ŠKODER (2018)

drugih Albaneza. Ima ih vrlo imućnih, osobito sitnom stokom. Jedino da ih ne ostavljaju u miru, sa jedne strane Miriditi, a s druge sud i oblast. Prvi ih kradu, a drugi globe i gule. Poput Miridita uživali su i ovi svoje povlastice, kojih danas već nemaju.

Malesija (Malet). Predio oko Drača pa sve do Gjakove nastavaju Malesori ili Malet, koji se megju sobom prozvaše Biskasianti. Poradi svoje nerijetke jakosti, kojom obdari priroda ove ljude, prozvaše ih gigantima, jer su i zbilja ustrojem odveć krupni i razvijeni, a to s toga, što je cjeli onaj predio preveć zdrav i vodom obilan. Zaradi velikih i šumom bogatih planina drže mnogu stoku, a najviše koze i ovce, gdje onda preko ljeta u svojijem stajama prave izvrsni sir, maslo i kušac (to je neka vrsta maslaca.) Žalibože, da su kulturno od sve braće najmanje koračili, a to poradi toga, što do nazad nekog vremena nijesu imali nikakovih škola, do li samo dvije i u to Klfelo i Derveni, akoprem su po naravi dosta bistri i oštroumni.

Kalmeti (Kalmedi.) Najbliži susjedi Zadrimljana jesu Kalmeti, s kojima od vazda žive u najtjesnijem odnošaju. Radini su i mirni, pa i za svaki ini napredak vrlo zagrijani. Ima tome već više vremena da su počeli otvarati što kakove muške i ženske pučke škole, a uz ove i bolnice u kojim služe časne sestre sv. Vinka i druge.

Lek — Dukadžin (Lek — Dukadjini). Negda moćno i mnogo uvažavano pleme, ne samo u doba svoje samostalnosti, kad je imalo vojvode iz vlastite krvi, nego i mnogo kasnije znalo je ovo moćno pleme pod svojim kapetanima gospodovati drugim manjim plemenima, osobito za svoga poznatog kapetana, Lek-Ivana iz godine 1872.—76. kad no (god. 1884.) zbog svojih slobodnih nazora uopće za Arnautsko pleme bje ubijen od krajamničke ruke. **Luma.** Luma je sama za sebe i po vjeri su većim djelom Turci. Lijevo rijeke Drima (Bijeli Drim) imaju svoju tvrdu kulu zvanu Lumeš-kula. Više puta znaju biti strah i strepet grada Prizrena, no katolika ne diraju iz bojazni od drugih arnautskih plemena, koji ih opkoljuju. Po zanatu su ražadžije i skitaju iz mjesta u mjesto.

Hàsi su bez razlike svi katolici a po zanimanju poljodjelci i pastiri kao i ostala njihova braća. Od Prizrena su udaljeni koja 2 ½ sata. Ovim nešto na istok jest ovće pleme zvano **Puka.** Pukes (7 bandiere), kojemu su podvrgena druga manjn plemena. — Svakako pleme ima svoje zastavnike (Bajraktare) i svoje poglavare (Hrene), koji upravljaju pojedinim plemenima.

Plemena Kastrati, Škreli, Kelmeci, Hoti, Gruda i Plava nastavaju krajeve baš do crnogorske granice, s kojima žive u vječitoj borbi.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

Sva plemena uopće imaju mal ne istu nošnju i običaje, a u oružju su vrlo vješti, i tako rekući njemu dorasli.

I tako je ne samo opravdana, nego i približno obrazložena gori navedena tvrdnja, da su Arbanasi sinovi nepristupnih brda i starosjedioci orlovskih gnjezda. Napokon za porijetlo ovoga naroda već mnogi izrekoše, da su ostanci starih Ilira, (Isto tako, kao što su današnji Frulanci potomci Etrušćana) premda ih mnogi pribrojiše familiji starih Pelasgâ [1]) izmegju kojih i Schneider, koji u svem povodi se za živim, ali ne kritičnim pričanjem Herodota.

Osim Arbanasa napučena je Albanija i drugim narodnostima, osobito **Bugarima** (u Macedoniji). Ova rasa naroda u mnogom sliči bratu Hrvatu, kog do mjere cijeni i poštuje. On ga sam pribraja svojim najbližim srodnikom u kojega stavlja silno povjerenje, te ga za to i nazivlje prijateljem i drugom. Tjelesnim sastavom odlikuju se od ostalih podložnika turskoga carstva; — jaki su i krupni, masti crnomanjaste, — živa i oštra pogleda. I duševno to je vrlo žilav i ustrajan narod, inače ćudi mirne.

Težanje zemlje čini im se najugodnijom zaradom, pa za to i jesu velike radiše, a još veće štediše. Osobiti su uzgajatelji što kakovih ružica iz kojih onda vade miomirisne kapljice, ulje i vrlo skupu esenciju. Tizih je najviše u Traciji i oko Varne. Osim toga vrlo su dobri vrtlari. Takova kolona Bugara osim drugdje nahodi se i u Novom Sarajevu. I ovdje se svi bez razlike bave jedino vrtlarstvom, što je gradu od velike koristi. U pogledu svagdanje zarade oni su kao i ostala braća na Balkanu većim dijelom nomadski narod. Načinom življenja mnogo su jednostavni, te su poput starih Bošnjaka često puta i malim zadovoljni.

Na dalje Albanija je napučena Grcima, Turcima, Jermenima, Židovima, Srbima i Hrvatima.

Nuzgredno i o ovim govoriće se u II. nastavnom dijelu ovoje radnje.

Većina pučanstva pripada crkvi kršćanskoj, bilo rimskoj ili istočnoj i to na sjevero-zapadu više prvoj, a na jugo-istoku više drugoj. Ipak po cijeloj zemlji šire se rastrkani Muhamedanci kao privilegovane kaste i aristokracija onoga kraja. Prigjenjih Turaka vrlo je malo, a Muhamedovu vjeru poprimiše najviše Arnauti, jer se druge narodnosti teško na to skloniše. To je karakteristično

[1]) Pela puor Pylha forêt, et de gjin hommes gens (Pela znači kobila) a „Gjins“ u arnautskom znači pokoljenje. A onda nastavlja dalje „Les Pèlasges donc étaient les Pylhagjin (Kobilari ili rod kobilarski) d'où Pélagus, Pélasges, habitants des forêts c' est — a dire l' homme qui a précédé l' habitant des grottes le Troglodyte. Schneider.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

kod Arbanasa, da je kod njih više razvijeno narodno čustvo od vjerskoga i s toga oni lako promjeniše vjeru, da sačuvaju svoju slobodu, dok Grci i Slaveni protivno radiše, te radije i poginuše za krst časni i slobodu zlatnu, no se iznevjeriše amanetu svojih otaca.

Kod Arbanasa vrijedi kao načelo narodna njihova poslovica: „Gdje je moć, tu je i vjera“, što odgovara onoj „Cujus regio, illius religio“.

Ta činjenica može nam najbolje prikazati religioznu ustrajnost Arbanasa. Ali ipak i megju njima ima gorljivih tako n. pr. ako koji od Miridita pregje na Islam, mora ostaviti svoja dobra i zemlju i potražiti si boravište gdje drugdje.

Za što bolje osvjedočenje ove njihove gorljivosti navodimo primjera radi, ovaj bez svake sumnje istiniti dogagjaj, što ga u nizu ostalih izvješća, iznosi nadbiskup drački muzeumu misijona (Museo delle Misioni Cattoliche).

Slijedećim na ime slučajem, dotični nadbiskup predočuje nam u slici vlastitoga doživljaja duh i prilike, koje vladaše onog vremena u Albaniji. — Dogodi se, da neku mladu djevojčicu od kakih 16 god. imenom Martu, ćerku jedne siromašne udove, zaruči bez ikakvog njenog znanja jedan njen bliži rogjak, sa nekim bogatim, ali zloglasnim Turčinom iz mjesta. Pa kako no narod naš veli: Uz nesreću po katkad i jadna sreća hoda, pa tako bi i ovdje. Opaku misao njenog rogjaka, još u začetku javiše njenom crkvenom starješini (prelatu), koji ni časa ne gubeći, s mjesta pisa ondašnjem zemaljskom poglavici (valiji), zahtijevajući, da što prije izvidi zasnovani slučaj. I zbilja ovaj odma po dojavljenoj stvari, odredi dan javne rasprave, na koju po običaju pozvaše obe stranke na preslušanje. Ne duljeći, poglavica se odmah prihvati posla, te nakon nekoliko časova svog ozbiljnog i zategnutog mučanja upitaće imenom dovedeno djevojče: „Marto, je li istina, da si se zaručila s ovim prisutnim Turčinom, sinom Kadije Velice i da ćeš ga uzeti za muža?“ Junačno djevojče duboko uzdahnuvši i pogledavši u nebo bez straha i predomišljanja uzvrati posve mirno i ozbiljno: „Ne, ne dao Bog! — To ne će i ne smije biti, da uzmem za muža Turčina. To mi uopće nije nikad ni u snu došlo, da ovome mladom Osmanliji pružim svoju djevičansku ruku, kojom jutrom i večerju i na početku svake molitve činim znamenje sv. Križa“, i pred svima javno znamenovavši se izgovori posve glasno ime prisvetoga Trojstva veleći: „U ime Oca i Sina i Duha svetoga Amen!“

Poglavica ovim činom sasvim zapanjen i videći šta se dogodi, oslobodi djevojče njenih veriga, a krivce kao zavodnike strogo kazni.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ ŠIBENIK (2018)

Arbanasi, koji su se poturčili još se sjećaju vremena, kada su promjenili svoju vjeru, dapače ima ih mnogo, koji to drže kao eru po kojoj broje vrijeme. — U ostalom prelaz na Islam u Albaniji, općenito je mlagji, nego onaj u Bosni, jer u njoj datira najviše iz 17. i 18. stoljeća[1]). Dokaza ima tome dosta. Ponqueville u svome „Voyage dela Grece I. §. 259. pripovijeda slijedeći slučaj: U okružju Karamuratskom u dolini srednje Vojuše, istočno od Premeti ima 36 sela, koja spadaju biskupu paganianskom, sufraganu nadbiskupa beratskoga. Pod pritiskom Turaka susjednih sela, koji im je već nepodnosljiv postao zaključiše najvećom strogošću svetkovati 40 uskrsnih dana i ako im ne dogje pomoć s gora, da će promjeniti vjeru. Kada do uskrsne subote ne dogje nikakova pomoć i njihovo se stanje ne poboljša, potjeraše sve svoje svećenike i pozvaše kadije i imame pred kojima izjaviše svoj prelaz k islamizmu. Godine 1610. tuži se biskup barski Bizzi, da mnogo kršćana prelazi na muhamedansku vjeru, samo da se spasi harača i tu ako ovako i dalje potraje nestaće kršćana. Njegov nasljednik Zmajević[2]), pripovjeda kako je 200 katolika prešlo na Islam baš s istih razloga. Uprav s toga, što mnogi ne progjoše na Islam iz uvjerenja, no iz nevolje nastala je sekta Laromana, osobito u srednjoj i sjevernoj Albaniji, a kao ovdje najviše ih je u nahijama pećskoj, prizrenskoj, gilanskoj i prištinskoj te onda u okolini Tetove i Gjakove. Ovi su na oko Muslimani, a u sebi su kršćani. U javnosti se pokazuju vjerni slušatelji proroka, a tajno po noći daju krstiti svoju djecu, koja pred svijetom nose koje tursko ime, a megju svojima opet koje kršćansko. Kod kršćenja njihove djece, odabrani kum neko vrijeme po tome, odrezuje kosu svome kumčetu uz neke osobite ceremonije, a na zdjelicu odrezane kosice bacaju se novčani darovi i to prvo kum, a onda ostali gosti i članovi toga slavja. Za vrijeme ovog lijepog običaja upaljuju čistu voščanu svijeću, koja skoro do kraja ima dogoriti u zdravlje i napredak novorogjenog kumčeta, pa i za dobro sklopljenog kumstva i prijateljstva, koje se onda svim daljnim godinama a katkad i uzajamno ponavlja. Kada je obitelj zatvorena mirno u svojoj kući, mole se kršćanskom Bogu uz običajno paljenje svi-

[1]) Arbanasi pregjoše na Islam najviše god. 1820. pod okrutnim Arslan-pašom dukadžinskim. Tada se isturčiše mnoge općine skoro od jedan put.

[2]) Ovaj je biskup znamenit, jer se pred njime obdržavao narodni albanski koncil kojim se biskup zove „Archiepiscopus Antibarensis, Dioclensis, totius regni Serviae primas, Visitator apostolicus Albaniae. Prisustvovasi ovome koncilu i ovi biskupi „Archiepiscopus Dyrachinensis, Archiepiscopus electus Scuporum, Episcopus Scodrensis i Episcopus Pullatensis te Praefectus Apostolicus missionum Albaniae i Minister provincialis. Ovaj se koncil držao god. 1705. za pape Klementa XI. i uregjuje sve odnošaje crkve. Spise o ovome koncilu prenaša Farlatti u djelu „Ilyricum sacrum“ svez. VII. — Koncil se držao u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Mrkinju, dioceze Lješa.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
„MARIN BARLETIĆ“
SKRADEN (2018)

jeća; u javnosti iz straha pred životnom osvetom pohagjaju džamiju i tu klanjaju se proroku.

Za svaki slučaj i prigodu obraćaju se na katoličko svećenstvo koje u veliko cijene i poštuju. Od njih uzimlju za sebe i kućnu čeljad svete slike, ostanke i druge svete zapise (amajlije), koje onda nose skriveno na vratu ili zašiveno u kojem gornjem dijelu njihove haljinke. Poste korizmu, kvatre, pa i sve ostale zapovjedne posne dane. Kod pošćenja vrlo su strogi, — žive za cijelo vrijeme gotovo o samoj vodi i kruhu. U vrijeme svih većih blagdana, a poimence na božić, uskrs, duhove, gospojinu i sv. Nikolu naći ćeš i ove skrušeno sabrane u crkvi ili drugom kojem odabranom, bogomoljnom mjestu. Za čudo vrlo rado posjećuju zavjetno mjesto Bl. Gospe crnogoračke ili ljetničke. (Mjesto gilanske nahije izmegju Skoplja i Janjeva.) Od ostalih svetaca najviše štuju sv. Anu, Martina, Sebastiana, Nikolu, Jurja i Iliju, prigodom kojih donose razne darove crkvi i svećenstvu na račun kojih govore se onda svete mise i druge običajne svete molitve. Ni u čem ne razlikuju se od druge braće rimo-katolika. Sve isto ispovjedaju se i pričešćuju kao i ovi, ali samo tajno i najviše po noći. Ne ću slagati, ako kažem, da su u mnogo nečem bolji i pobožniji i od samih katolika, koji slobodno i javno ispovjedaju svoju vjeru. Osobito ženskinje njihovo, mnogo je dobro, Bogu odano i katoličkoj vjeri odveć sklono. — Od ovih poznavao sam nekoliko starica, koje su znale i bez kalendara svakog ma i tanje zapovjednog sveca za čitavu godinu već unapred kazati i u koji dan pada pogoditi. Tamošnjem narodu poznati su pod imenom „Šareni“ (Laromani). Za boravište odabiru zabitna mjesta gorovitih predjela. Broj istih nevjerojatno je velik, skoro do kojih 20.000 i svaki se dan sve to više množe. Razlog da se množe tako naglo i u većini nije nepoznat, jer ga stoljeća nevino prolivenom krvlju krupno bilježeći, iz dana u dan podnose na ogled moćnoj Evropi. Drugi tome uzrok kao što se osvjedočih jest nemarnost što kakovih ondašnjih misijonara, svjetskih popova[1]), a k tome kao neprežaljena nestašica redovnih sinova sv. Franceska, osobito mlagjeg pomlatka u svem zaslužnog reda rimske crkve.

U misli, da bi dobrovoljnim čitateljima mogao postati skoro i dosadnim, usugjujem se ustrpljenje radi zamoliti i za ovo par redaka, — vlastitog iskustva u svojem krajevima. — U predveče jednog blagog jesenskog dana, još s nekolicinom u društvu, pri jednom zabavnom izletu namjerismo se baš na jedno ovakovo selo „Šarenih“, — Handrovce zvano. Pa kako dalje ne mogosmo

[1]) Što kokovih talijanskih misijonara.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODER (2018)

a više potaknuti željom nekih od družine, svratismo se na kratki odmor jednom od ovizih u kuću, gdje osim domaćina nagjosmo i druge kućnje pomiješane čeljadi, koja se ni najmanje nijesu od nas krila. Za prvo reći je istinu, da nas primiše dosti lijepo i uljudno, no sa strahom kako to docnije razabrasmo; — posumnjaše, da nismo kakove ondašnje uhode, koji da su ih došli okriviti i oglobiti, kao što to bijahu već otprija naučeni od svagdanjih napasnika, zloglasnih muhadžira[1]).

Nešto malo iza prinešene užine i posrkane crne, otvoriće jedan od naših po svojoj običajnoj navadi podulji razgovor, zašavši na dugo i široko, — čak od Kulina bana i njegovih sretnih dana i neprestano zapitkujući starca o svem i svačem pa i o vremenu nastojaše u svojoj ljubopitljivosti kako tako sklonuti starca, da mu reče koju o stanju svoje braće, pa i o deveru[2]) svoje sijede glave, što starcu ni malo ugodno ne bijaše, jerbo ga pitanja ova još više u brigu staviše.

I tako uza sve naše nastojanje nikako ne mogosmo sklonuti dobrog starca na jasne odgovore, pa je izgledalo, kao da svaku cijenom cijeni a mukom procijenjuje, dok će ti opet jedan od naših navaliti na zamišljenu starinu, da mu priča bar koju od starog vakta i zemana[3]) uvjeravajući ga o sasma dobroj nakani svojih pitanja kao i o sućuti zadešene sudbe njega i sve njegove zabludjele braće i tronuto sažaljujući kleti udes ovih izgubljenih ovčica reče: „Bog neka vam bude na pomoći!“ (Zoti tü tu baft nim).

Pa i zbilja ovo ponovno nagovaranje naše, bijaše i starca do suzah dirnulo i osvjedočivši se o nevinosti pohoda našega i otkadivši još jedno dvije tri iz svoga dugačkog čibuka počne dubokim uzdahom nabrajati patnje svoje mukotrpne braće, pa izmegju ostalih toli gorkih kaza još i ovo: „Dragi moji, ovo je već nekolika desetina godina, što se oprostiše od vas ovi nauče-nict, koje eto sada ovdje zašužnjene gledate. Prije bijasmo i mi djeca Vašeg oca, a stado vašeg pastira. Zborom i tvorom bijasmo vam ravni; — srcem i dušom vjeri prilježeni, a sada kao na raskršću dvaju puteva, brojimo da smo izgubljeni, jer ni glasa, a kamo li spasa od koje strane.

Moguće da nas i sami osugjujete kao robove duše i tijela, jer ni kamo za pravo nismo prispjeli. Tudji ne samo da nas ne ljube, već što više i nemilo progone, a drugi nas što je stalno više preziru, nego sažaljuju, jer ne razumiju naših jada. Koli

[1]) Muhadžir znači iseljenik i tu obično oni, koji se iseliše za zadnjeg rusko-turskog rata pod Plevljem iz Bugarske i Srbije.

[2]) Dever je riječ turskog porijetla, a znači brijeg, koja se prenese preko glave.

[3]) Zeman znači vrijeme, ono doba, a riječ vakat znači opet razdoblje jednog ili više stoljeća.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
MARIN BARLETI
SHKODËR (2018)

teška tuga mora da mori srce naše, a još više moje, navlastito kad pomislim, da u kući odnjiha roba, kojega moram za nemila dati!“ — Starac još u riječi, kad nam se iz pokrajne sobice ukaza milovidno djevojče od kakovih 16 godina, koje znajući što smo i ko smo prigje našem okupljenom društvu f redom za zdravlje se upitavši udalji se svome kutu, ali starca, koji ugledavši svoju čednu mezimicu još većma obliše ledne suze i nastavi: „(Zotni čekü ošt robijem!)

Gospodo, gledajte ova je onaj bijedni rob, kojega ćuvam za silnika — kleta muhadžira, kao ovcu za gladna vuka, jer iz pandža ovoga niko je šale ne oslobodi!“ — Dotična djevojka bijaše njegova zadnja ćerka, koju silom zaprosi neki obijesni muhadžir iz sela Ajvajlije, — još više ovaj se bješe starom strašno zagrozio; već unapred predkazujući mu svoju osvetu da će ga zapaliti sa cijelom kućom, ako mu ne bude ćerke dao, i starac malo zastavši proslijedi dalje: „Za izbavljenjem čamimo, ali ni otkud, jer polako se to nesmiljeno vrijeme vuče. Svak nas je zaboravio, za prvo naši svećenici (Priftnit), koji ne samo da nas ne će, već naprosto odnemaruju. — Prosti Bože i sv. Nikola!“ (Te njeft Zoti e šeiti Šenkol!)

Pa još jednom bolno zaridavši stisnu grudi i zavapi tužno: „Uh! uh medet!“ I ovdje starcu riječca zape. — Sjetne misli zaokupe sijedu glavu. — Zaronio u prošlost, promatra sadašnjost, a hoće jadan da odastre i zastor budućnosti, koja ga moguće mnogo boljom nadom puni i kan'i da se sam u duši pitaše, će li doći i kada, ono sretno doba, — doba milog odzvuka...

I baš u času ovog dubokog sanarenja probudi ga iznemogli glas, koji dopiraše iz obližnjeg kućara i ako se ne varam to bijaše glas bolesnika. Starica, svačim izmučena ugledavši svoju zadnju svijeću moljaše ukućane, da joj dovedu svećenika koji da ju s Bogom pomiri i za bolji svijet pripravi i na sreću nagje ga megju samim našim društvancem. Naš suputnik česni T. I. svjestan sada kao i vazda svoje dužnosti pruži vapijućoj želji u utjehu.

I ovo je u kratko sve, što čuh i razumih iz usta ovijeh patenika. Poslije ovog dosti zanimivog prigovaranja i mi se digosmo, oprostismo sa kućnom čeljadi i uzevši put pod noge spuštismo se našem milom mjestancu, kog i onako traci puna mjeseca milo dragaše, — jer se nocca dobro spustila bješe. Domaćin premda star i jadom izmučen prebaciv diljku prekoramenku isprati nas tajnom stazom i bogazom, da nam nocca ne bude ljubovca, a družina sama ne bude stravna i na domak nekog klanca jadikovca, zaželi nam sretan put onom običajnom arnautskom „Ulambar zotnii!“, uz prostodušno izvinjavanje svoga dočeka i oprašćajući

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ SKRADER (2018)

se zamoli nas, da mu dademo besu, da ga nikome odati ne ćemo, pošto bi ga posjet naš u protivnom slučaju mogao i glave stati. A za primjer navešćemo ovaj istiniti slučaj, koji se dogodi godine 1852. našim ljetničkim mučenicima, kad no njih u broju oko 280 obitelji i župnikom fra Antunom Marojevićem (iz Starigrada s otoka Hvara (nakon toliko pretrpljenih muka u Skoplju, Solunu i drugdje moradoše poći kao prognanici u Brusu, grad male Azije. Od tih nekoliko godina kašnje, vrati se jedva jedna trećina, a ostalo što pomrije, što opet u more bačeno bijaše. Kao razlog ovih njihovih muka navodi se tajno priznavanje i ispovjedanje katoličke vjere, što ih neko vlasti prokazao bijaše.

Istok je u opće, a na po se onaj dio, što potpada pod naše razmatranje smjesa mnogih narodnosti, a i religija, pa onda nije ni čudo, da je tu niklo više sekta, od kojih spomenućemo samo slijedeće:

Dumne (Vraćeni). Tako se nazivaju najnoviji Turci, koji su kao što se priča postali od Jevreja uopće, poimence Španjola, a osobito onih grada Soluna, gdje ih ima vrlo mnogo, pa za to prozvaše se Turci Solonićani, jer su tu baš najpre bili prisiljivani na Islam. Kod njih je glavno, da ne poste niti drže posta Ramazana. Džamiju pohode vrlo slabo ili skoro nikako, i drže se izolirano od ostalih Turaka. U ostalom piju i kušaju sva alkoholna pića kao vino, rakiju i sve drugo.

Značajno je kod ovih, da ne sklapaju braka s drugim Turcima, nego se žene samo izmegju sebe, pa čak i u rodbinstvu, pr[illegible]o je uprav i razlog, da su mnogo slabi i nerazvijeni kao kakovi kreteni. Pa ne samo u ovom, nego i u privatnom životu posve su od njih odijeljeni. Kod njih osobito je važno, da ne piju vodu iz nikakovog suda, koji nema drška. Poste jedan ili najviše dri dana u godini i to pred sv. Iliju, kojega časte i drže kao velikog sveca. — Ima ih vrlo mnogo, a najviše u Solunu, a i po svim gradovima ovog vilajeta. Kao službenici i trgovci veliki su radiše i štediše. Drže se dosti čisto i uredno, a do sebe drže prilično, inače su vrlo skromni, mirni i moralni, a nada sve ljube samoću. Malo zbore ali više tvore. U namišljaju su dosta stalni i odlučni i drže se jedino svojih nazora, te rijetko kada traže pomoć u drugoga, no se pouzdavaju i previše u se i u svoje kljuse.

Bekteši. Ovi su neka osobita sekta Turaka, koji poput Dumna ne obslužuju posta Ramazana, džamiju skoro i ne idu, niti se uopće drže kakovih ceremonija. Oni imaju mnogo toga, što ih dijeli od ostalih Turaka, kako u vjeri tako i u privatnom životu. Izvan ostalog, kod njih je vrlo zanimiv običaj slavljenja njinog „Dušnog dana“ za koji se toliko dana napred priprave

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ SKRADIN (2018)

i na ove tako rekući posmrtne gostbe, pozivlju sve bolje i poznatije znance i prijatelje iz susjedstva i to kao što se osvjedočih samo kršćane, a osobito katolike, koji onda kao dobri poznanici, potpuno skriti i u tišini moraju okušati po mogućnosti od svakog sgotovljenog i na stô prinešenog jela i to obično drvenim ložicama (žlicama) ako su sočna, a ostalo rukama bez ikakove ine upotrebe noža ili viljuške. Prinešena jestiva, većom su stranom domaće plodine; s cijeneći da su se i pokojnici za života služili jedino ovim plodovima, koje sad posmrtno prinose njihovim prijateljima.

Pri ovom činu imaju i neku vrstu male molitve, koja se pridaje na način našeg pokoja. Piće im je uopće vjerom dozvoljeno, kojemu su i od sebe dosti skloni, a najviše rakiji, no i opet ne piju tako javno, da ih svak vidi i gleda, navlastito ne piju rado pred drugim Turcima, koje i onako rado ne gledaju. U vjeri svojoj imaju nešto i kršćanskoga. Odnemarujući ženidbu veći dio ostane ih ne oženjenih, te su po tome mnogo slični starim Bogumilima. Njihovo najveće uživanje jest jelo i pilo, a nada sve ljube sjela, prela i ostale zabave, za koje znaju katkad i po čitave noći potratiti. Rado ne čine ubojstva ni nasilja uopće ni kojoj religiji, pa za to nisu ni pogibeljni. Ima ih vrlo mnogo, a najviše u gradovima kosovskog vilajeta. Svijetu su poznati obično kao doseljenici, no ima ih i korjenitih Arnauta. Vjeruju u moć duhova na način Špiritista, kao i u moć pokojnika, koje onda zazivlju i s kojim po pripovjedanju njihovom mnoge čudnovate stvari (čine) izvode. U svem puni su praznovjerja i što kakovih presuda, dapače vjeruju i u moć hipno-magnetizma poput one poznate filozofske struje u Italiji, koja se pojavi polovicom 19. stoljeća.

Tajnâ svoje vjere rado ni kome ne saopćavaju. U godini po više puta drže što kakove vjerske sjednice i to posve tajno i u osami, pa za to nije ni moguće tako lako poznati se pobliže sa tajnama njihove sekte. Po zanimanju većim dijelom državni službenici ili zanačije, a posve rijetko težaci, jer im se ni najmanje ne mili težanje poljâ. U službi su revni i marljivi poslenici, — u svem svijesni svojih dužnosti. Kao što upoznah dosti su pravi i milosrdni. —

Ne jedu lovinu uopće, a osobito meso od zeca, kojega ne smijete ni spomeniti u prisutnosti njihovoj. I ovi kao i Dumne poste na čast sv. Ilije, ali s tom razlikom, da oni otpočnu postiti već čitav mjesec napred, nego što prispije dan svoga velikog sveca. U društvu su odveć prijazni, a u kući časni i gostoljubivi.

Spomena je vrijedna ona sekta, koja se proširila i izvan Albanije, no u Albaniji je nikla, s toga se njezini pripadnici zovu Albanezi.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

U „Dizionario storico de'culti religiosi stabiliti sopra la terra dall'origine del mondo sino al tempo presente, opera tirata dal francese da Gjinseppe Antonio proposto Cornaro Venezia MDCCXXXVI. Tom. I. Pag. 47 čita se: „Albanezi, eretici, bijahu ogranak sekte Manikejaca, a zvahu se Albanesi, jer počeše širiti svoju nauku u Albaniji. Prepostavljahu dva početka isto kao i Manikeji. Podržavahu da Isus Hrist nije Bog, da čovjek nije podvrgnut iztočnom grjehu i da ne uživa slobodne volje. Tvrdijahu, da je svaka zakletva grjeh, zabacivali su ženidbu, ispovjed i ine sakramente kao ne potrebite i beskorisne. Neki hoće, da sn vjerovali u metempsikozu i vječitost svijeta. Hinjenim i revnim vršenjem dužnosti, kojim dogjoše do spoznaje zlodjela onovremenog klera stekoše mnogo pristaša".

Podneblje je u Albaniji prilično povoljno, ali je različito u udaljenim krajevima. Većim ie dijelom kontinentalno t. j. velika je razlika izmegju ljeta i zime, jer dok je ljeti velika vrućina, zimi znade biti vrlo studeno, osobito u gorskim predjelima prave Albanije, navlastito onim u kojima bješe posječene šume kao n. pr. u sjevernoj Albaniji, poimence kosovskog vilajeta. Ipak ima dijelova, koji imadu oceansko podneblje, a to su većim dijelom krajevi uz more, osobito uz egejsko more.

A sada preostaje nam progovoriti još koju o kulturnom unapregjenju ove pokrajine, poglavito o njenoj plodnosti, obrtu i trgovini, te onda u kratko o duševnom prosvijetljenju u njoj zastupanih naroda.

Stvar je već dokazana, da Turska ima najplodnije zemlje u u Evropi, no kraj toga i najgore obragjene a mjestimice i sasvim zapuščene izmegju kojih osobito Albanija, koja bi u drugim okolnostima uz onako plovne rijeke, brojna i bogata jezera, kao i sve druge odveć povoljne uvjete mogla biti jedna od prvih pokrajina na Balkanu. U njoj uspijeva žito svake ruke, osobito pšenica, a od ovih su najbolje kosovska i zadrimska, koje dolaze čak i u samu Dalmaciju prilično izvoze, osobito Dubrovnik, Split i otok Hvar. Pa s toga nije ni čudo, da je zbog ovalve obilnosti nastala megju onamošnjim pučanstvom ova zaista lijepa poslovica: „Ven Podrime, buk Zadrime", a to će reći: Vino podrimsko, a kruh zadrimski. Ovdje pod riječ kruh, arnautski buk, razumijevaju pšenicu ili kako oni kažu bijelo žito. Po tome ječam, kukuruz osobito bjelozrnac, koji je Arnautu ujedno i najmilija hrana; pirinač, pamuk, lan, konoplja, broć, mirisavi anijan, kojega vrlo mnogo goje i sade u nahijama Skoplja, Velesa i Kumanova, te se uz vrlo skupe novce prodaje u inozemstvo. Osim toga sadi se dosta duhana, koji je osobitog glasa, možda malo slabiji i od herce-

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

govačkog, a na po se kao vrlo dobri ističu se pećjski zbog žućine i skadarski radi svoje narančaste boje i žešćine, a izvozi se najviše u Solun, a otale u Egipat. K tome u gradovima pojedinih vilajeta (elajet) postoje državne „Regie“, inače po svim ostalim mjestima ove pokrajine prodaje se sasma slobodno, jer Arnaut ne priznaje monopola. Kao rijetkost ali drugdje, naći je u Albaniji i opijum, a sije se i sadi najviše u Skoplju, Velesu i Kumanovu, te se u velikoj količini izvozi svake godine preko Soluna u Englesku, Ameriku kao i u sve druge evropske i ine izvanjske države. U Albaniji uspieva južno voće, a sadi se loza skoro po svim mjestima Albanije, navlastito Macedonije i Epira; — poimence u nahijama (distretto, srez) Skoplja, Velesa, Janine i Soluna kao 1 uz cijelu Albansku obalu, naročito Skadra na istomenom jezeru, gdje je i vino na osobitom glasu ništa manje nego i ono pjesmom ovjenčano Nektar i Ambrozija. Uz to obiluje svakovrsnim biljem i korijenjem za mastenje sukna i druge suknene ili pamučne pregje. No uza sve to većina se pučanstva bavi stočarstvom i to je glavno bogastvo naroda. Rudstvo je vrlo rasprostranjeno, osobito po srednjoj i sjevero-zapadnoj Albaniji. Tu je naći rude od svake ruke, a na po se željeza, bakra, olova kojega ima najviše u Kratovu, gdje još i danas postoje bogati rudokopi. Po tome se tu nalazi oveća količina cinobera, chroma, zlata, srebra, cinka, crnog i smegjeg ugjena, naravnog asfalta, fosfora, osobito u skopačkoj okolini, a najviše u Firizoviću, Janjevu, Novom-brdu[1]), Ljetnici i Ipeku. Pa se narod još i danas okorišćuje, akoprem u malom, za svoju privatnu industriju ovim rudama u gori navedenim mjestima; a od svih najvećma radišni Janjevčani, koji se u veliko bave izragjivanjem prstenja i drugih ovom sličnih nakita (Schmuckarbeit), što ga onda raznose u vrlo ogromnoj količini po Bugarskoj, Vlaškoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini. Obrt iz dana u dan sve to više propada, a broj se žitelja godimice smanjuje i sve to većma gubi. Kakove oveće industrije i nema, dodi nešto slabe do maće. Tako n. pr. u mjestu Gevgeli, na pruzi Skoplje-Solun, ima fabrika svile, gajtana i druge svilene tkanine, u Skoplju, Manastiru, osobito Solunu postoje tvornice likerâ, rivvare, poimence ona u Solunu dobroga je glasa tako, da se i sa mnogim evropskim može takmiti; — dalje tvornica sapuna, a onda sve znameniti su njihovi vodeni i parni mlinovi, navlastito onaj u Solunu „Compagne Allatin“, koji se poput galeba prkosni buri ploji, tik uz morski žal diže smjelo na ogled orlu i sokolu i na domak negda raskošnih ljetnikovaca — preživjele grčke i rimske aristokracije —

[1]) Rudokopi Janjepa i Novog-brda datiraju još iz 13. i 14. stoljeća, a cehovi sve do pred nekoliko godina plaćali su nametnutu daću.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

tamo, tamo svraća i nehotični pogled nekad zagonetna „Via Kallamaria!“ U vilajetu kosovskom u svem postoje 2—3 parna mlina, jedan u Skoplju, a drugi u Prištini i t. d. (I ovi su vlasničtvo privatnika), a onda 7 umjetnih vodom tjerajućih: Skoplje 3, Studena-Bara kod Hadžarlar 1. Kalkandele 1. Novi-pazar 1. Kočani 1. Od druge kake industrije nema ni govora, nego ima još po koja pilana kao u Mitrovici, Ipeku i t. d. Osim toga izragjuje se skoro po svim mjestima cigla, (tugla vele oni) crijep, a najbolji je onaj u Solunu; onda orugje i oružje slabije ruke. Izvan svega ostaloga pohvalit nam je zemljano i bakreno posugje, a kao vrlo ukusno nalazi se u Velesu i drugim mjestima ove Bogom nadarene pokrajine.

Trgovina je dosta znatna i živa, osobito uvozna iz inozemstva uopće, a napose iz Engleske i sad u potonje vrijeme iz Austro-Ugarske, ali ni iz daleka nije onakova, kakova bi imala biti uz onako povoljne uvjete terena. Ona se vodi dvojakim putem, kopnom i morem. Kopnena je mnogo slaba i skoro ograničena na samo neki unutarnji prostor, a najviše s toga: Jedno što nema izragjenih i dobro uregjenih puteva, pa je s toga i svaki saobraćaj prekinut i onemogućen, jer ne pruža uzajamnih, prometnih veza. Drugo a ujedno i najglavnije, da oskudijeva i odveć nestašicom željezničkih veza i da na tako velikom prostoru broji jedva tri do četiri željezničke pruge (veze), a te su: Zibevče — Skoplje — Solun, Skoplje — Firizović—Mitrovica; Monastir — Solun i Solun — Seres — Carigrad. Istina rijeke su velike i plovne, ali nepročišćene, izmegju kojih imenito Vardar i Bojana, koja je samo do Obota plovna, inače ribom su dosti bogate, osobito jeguljom, somom, štukom, šaranom i ugarom, ali na žalost da nema valjanih ribolovaca. Na dalje zemlja je puna velikih i ribom obilnih jezera, ali i ova su slabo gledana. Grane gospodarstva, ekonomije sasma su zapušćene te pomoći nema uz onako loše prilike.

Ove su zemlje kao što smo vidjeli prirodom svojom i preveć obdarene — pogledom na bujno te plodovito tle, pa podneblje i lakoću prometa. Samo je to, da se ovo naravno bogastvo zlorabi i koje kako zapušća.

Kulturni razvitak i školstvo.

Kulturni je razvitak na vrlo niskom stepenu, može se reći još nije ni počeo. Pa kako da ga i bude, kad nemaju jedinstvenog jezika, kad nemaju jedinstvenih slova. Na sjeveru rabe latinicu, a na jugu grčka slova. Ono nešto malo napisanih knjiga, osobito molitvenika, što bijaše ugledalo svijet, zasluga je Jezuita i Franjevaca kao misionara i neumornih poslenika u vinogradu Gospodnjem. Od toga što izdanih što opet neizdanih arnautskih

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

knjiga nabrojićemo slijedeće: „Via Crucis ed altre divote pratiche“ od Oca Daria od Castelplania, poslije naimenovanog Bucciare'li, kao biskupa skopačkog. Otac Bonaventura da Francavilla di Abruzzo, napisa knjigu „Praktične ispovjedi na talijansko-epirotskom jeziku“, koja ugleda svijet 1863. u Rimu u tiskari di Propaganda Fide. Isti ovaj napisa jednu vrlo učenu „Albaneško-talijansku gramatiku“, koja sve do danas stoji neizdana. Napokon god. 1856., otac Giuseppe Guagliata, Isusovac prevede s talijanskog na arnautski, knjigu pod naslovom: „Dottrina Cristiana“ od kardinala Bellarmina iste družbe. God. 1866. pod istim tiskom ugleda svijet knjiga od Oca Francesca da Montalto Ligure, pod naslovom: „Vocabolario Italiano-Epirotico ed insieme le Regole Gramaticali della ligua Albanese compilate sulle tracce del P. Francesco M. da Lecce. Na dalje u tiskari Otaca Isusovaca u Skadru nalaze se ove tiskane knjige: „Fialuur“, t. j. riječnik Arnautsko-talijanski, sastavio P. Jak Junku S. J., a izdan g. 1895. Dvije godine kašnje ugleda svijetlo jedna vrlo praktična arnautska besjedovnica i pismovnik ujedno od G. Benussit, a bivši c. kr. konsul u Skoplju (Üsküb), Gosp. Pisko izdade jednu arnautsko-talijansku gramatiku, koja kašnje i na njemački prevedena bijaše.

Izvan svega ostalog ne smijemo zaboraviti učeno i spomena vrijedno djelo jezika i sadržaja radi, Monsig. Petra Bogdanovića [1]), negdašnjeg nadbiskupa skopačkog pod naslovom: „Cuneus Prophetarum de Christo Salvatore“, posvećeno blaženom Grguru Barbarigu, kardinalu rimske crkve, a izdato god. 1685. u Paduji. I ovo je još jedino i najbolje djelo 17. stoljeća, što bijaše pisano onako čistim arnautskim jezikom. — U ostalom jezik je surov i nerazvijen, a k tome i odveć siromašan, te prepun tugjih riječi iz mnogih jezika, osobito grčkoga, latinskog i slavenskih uopće. [2])

Priča se da u gornoj ili sjevernoj Albaniji već od vremena

[1]) Biskup ovaj potiče od vrlo glasovite obitelji, koja je porijetlom slavljanska iz Macedonije, skopačke nahije. Godina rogjenja nije poznata, a umrije u Skoplju god. 1688. kao pravi mučenik.

[2]) Secondo Maltebrun lo skipo è composto un terzo di greco antico, specialmente del dialetto eolico, un terzo di latino celtico, slavo ed altre lingue europee del centro e dell' occidente, un terzo d' origine finora ignota, ma che egli congetura appartenere alle lingue ignote della Tracia e dell' asia Minore, e massime all' antico illirico. Malgrado le somiglianze col latino e il greco e lo slavo, l' albanese è molto men ricco di forme che i due ultimi e men regolarmente derivate. A po tome još i dalje isti pisac kaže: „Non ha ne le parole composte del greco, ne le costruzioni ardite del latino; adopera molte voci ausiliarie: l' aggetivo ha articoli prepositivi; la declinazione dei pronomi è molto compita e regolare, e tiene qualche analogia col latino nella prima e seconda persona. L' imperfetto, il passato, il futuro condicionale, l' imperativo, l' infinito, il participio si forma per flessione gli altri tempi cogli ausiliari **avere** ed **essere**. Questo forma il passivo coll' infinito attivo. L' infinito è sempre proceduto dal articoli **me** quando il senso è attivo **e meon** quando e passivo e reciproco. C. Cantu: Storia universale I. T. pag. 397—98.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODER (2018)

postoje neki stari natpisi, koji bi po mnijenju nekih mogli biti od velike važnosti za znanost uopće, a na po se za povijest i etnografiju, ali u koliko se uvjerih toga je sasma malo i skoro bez ikakove vrijednosti. A sada progovorimo još koju o sastavu njihovog silabara, kojim se većom stranom služe u crkvi. U koliko je do sad poznato, oni imaju tri različita pisma. Jedno od ovih jest crkveno ili kako oni kažu albaneško, a po mnijenju Maltebruna iznašasto je izmegju III. i IX. vjeka od nekih katoličkih svećenika. — Po svoj prilici u jugo-zapadnoj Albaniji, kao što to slovi narodna predaja.

Silabar njihov, kojim se još i danas služe, sastoji se od 30 slova (pismena), a u mnogom sličan je feničkom, ebrejskom, armenskom, palmirenskom, a ne bugarskom ili gotičkom, po mišljenju kojega već od nekog vremena istupiše izvan svake krijeposti. No ipak ne će biti zgorega ako i ja rečem koju, na ime da alfabet ovih sliči u mnogom starobosanskom pismu t. j. starobosančici, (donekle i staroslavjanskom) kao što se osvjedočih iz jednog kamenog natpisa i 2 pečatnika, što ih god. 1902. nagjoh u sjevernoj Albaniji, koje ću prvom prigodom na javu izdati. Grčki alfabet, kojim se služe u običnim pismima osobito Toske, arnautsko pleme u donjoj Albaniji — u pojedinim slučajima namijenjene rečenice, izgovora kao i smisla, naročito zastarjelih arnautskih riječi, prima ili pak mijenja svoje obično značenje.

Današnjem svom alfabetu, kojim su pisane skoro sve crkvene knjige, poimence one, što ih izdade rimska kurija pridodaše još druga četiri naročita svoja pismena, prilagodivši ih načinu naših glasova tako n. pr. predočujući glas od haknutog th, koje je po mnijenju pisca porijetlom englesko; u — francesko, a odgovara 8 staroslavjanskom, ll španjolsko, koje je jednako l poljskom i onda dva, tri još druga starobosančici slična.

Radi boljeg pregleda iznosimo na prvom mjestu gori raspravljani alfabet, (kojim se još i danas u knjigama služe).

A, B, C, D, Ꝺ, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O,
a, b, c, d, ɗ, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o,
P, R, S, ß, T, Ꞇ, U, Ω, Z.
p, r, s, ε, t, ꞇ, u, ε, z.

Istina u ovo najnovije vrijeme živo se nastoji oko toga, da se u Skadru osnuje akademija, koja bi služila za proučavanje i unapregjenje arnautskog jezika. Vele da se za ovu krasnu misao najviše zauzimlju učeni Don Andrea Miedia, a uz ovog miriditski opat Monsig. Primo Dochi, te onda vrlo spremni i u svem marljivi Isusovci i Franjevci.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

Pa i zbilja pogje ovim za rukom, da u obdržavanoj skupštini u Skadru, mjeseca maja 1902. od strane albaneških biskupa kao i svih okolnih svećenika; — tu nakon višednevnog ispitivanja sastaviše ovdje na posebnoj tabeli izloženi silabar.

Najnoviji arnautski alfabet

sastavljen u Skadru mjeseca maja 1902.

A a	kao latin.	ana, stranica	N n	kao hrv. nj	ni, jedan
B b	„	babe, otac	O o	kao latin.	obor, obor dvorište
C c	Z tvrdo-oštro	cucę, djevojčica	P p	„	pême, voće
Č č	kao hrvatsko č	čike, djevojka	R r	„	ranę, pjesak. mulj
D d	kao latin.	dam, šteta	Ř ř	tvrdo-oštro.	rêm, veslo
Đ đ	kao grčko δ ili sastavljeno dh	đam (dhâm) zub	S s	kao latin.	serm, srebro
E e	kao latin.	erde, (erdhe) došao si	Š š	kao hrvat.	šalę, sedlo
Ę ę	muklo	edę, (édhé) takogjer, i	T t	kao latin.	tym, dim
F f	kao latin.	fiala, riječ	Ť ť	grčko θ ili kaknuto th	tâm (thám) kažem
G g	„	gišt, prst	U u	kao latin.	ulu, snižen
Ǵ ǵ	kao hrv. gj usno-nepčano.	ǵarpen, (gjarpên) zmija	V v	„	vargue, lanac
H h	kaknuto (aspirata).	han, krčma	Y y	„	yme̊r, život
I i	kao latin.	i imtę, (imthe) minut	Z z	s slatko.	zicër, ganj
J j	„	jam, jesam	Ž ž	kao hrv. ili francez. j	živa, živèn vjetrogonja merkur
K k	„	korp, tjelo	Dz dz	tal. z slatko.	dzieri, ćelav
Ḱ ḱ	usno-nepčano.	k'epę, (k'ephe) crveni luk	Dž dž	kao hrv. ili dj. franc.	džam, stado
L l	kao latin.	lis, hrast			
Ł ł	kao poljsko ili sastavljeno hl	lom, hlom, blato•			
M m	kao latin.	mortrę, (mothere) sestra,			
N n	„	nieri, čovjek			

s znak samoglasnika ne̊ano-dugog.
ˆ „ kratkog.
¯ dugog samoglasnika.

[1]) L, l izgovara se na način grčkoga Λ (lamda), ali tako, da izgovarajući stavimo jezik izmegju zubi.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

I ovo je do sada najnoviji, a po mnijenju mnogih i najbolji te i najprikladniji albaneški alfabet. Nema sumnje, da će sasma lako i za kratko stupiti u sveopću uporabu. U škole se već uvagja. — I tako bi godina 1902. bila preporodna era nove albanaške knjige.

*

Školstvo je na istoku uopće, a osobito u Albaniji na vrlo niskom stepenu. Stvar je dokazana, da na istoku ima posve malo državnih škola osobito viših, pa što još gore, da i one, koje već postoje nisu pristupačne svima pripadnicima vjerâ. Uopće država se slabo brine za svoje podanike poimence u pogledu školstva i prosvjete, jer ne pruža nikakove pripomoći, za ovu granu općeg napretka. Vas je uzgoj pripuščen pojedincima, posebnim društvima, ondašnjim općinama ili vakufima, koji se onda brinu za odgoj i potrebu svoga pomlatka.

No u novije vrijeme i sami Turci, osobito bogatijih uvidiše potrebu nauke, te zatražiše od svoje vlade, da im se podignu i nešto viši zavodi, a poveća broj medresâ i mekteba ne samo po gradovima, nego i po svim manjim mjestima pojedinih vilajeta. Što više, neki uvigjajući još veću potrebu ove posve odnemarene grane, pogjoše slati sinove svoje u strane države osobito Pariz, Beć i Berlin, gdje se onda usposobljavahu u akademičkim naukamá, navlastito u izučavanju stranih jezika, osobito franceskog. — Tim lakše, što je istočnjaku kao prirogjeno da vlada sa više jezika. Istok je skup i smjesa različitih jezika i narodnosti, te nije ništa čudno, kad čuješ nešto i prostijeg čovjeka govoriti više jezika.

Megjutim ne dugo iza toga i sama država uvigje svoju zlu stranu a kao glavno da na put stane gornjoj zarazi i da odvrati svako daljnje nastojanje zagrijane istočne aristokracije, poče dizati što kakove zavode. Tako n. pr. u Carigradu izmegju ostalog zasnova neku vrstu sveučilišta, gdje se pripravljaju mladi liječnici i pravnici — rijetko filozofi. I ovo je samo u Carigradu, dočim u drugim pokrajinama na Balkanu osobito u Albaniji nema o tome ni spomena. U koliko mi je poznato, prije kakove četiri godine podiže skopački valija, Afuz-paša u Uskübu jednu veću zanatlijsku školu ili kako oni kažu Islahane (Gewerbeschule), u koju pogjoše primati i kršćansku djecu. God. 1902. u istom mjestu sagradi vlada ogromnu zgradu za školu u vrijednosti kojih 10,000 turskih zlatnih lira u svrhu odgajanja njihove činovničke djece. Nekako ove iste godine otvoriše u nekim glavnijim okružnim mjestima i po koju djevojačku školu n. pr. u Skoplju, Solunu, Skadru i Janini.

Još prije toga koju godinu zasnovaše u okružnim mjestima (vilajetima), što više što niže „Knabenpensionate“, u koje se pri-

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

mahu i kršćanska djeca. U svim većim gradovima ove pokrajine još od negda postojahu državne Idadije (više gimnazije), Ruždije (Niže gimnazije i po koja Šerijatska škola, u kojima se onda odgajahu mladi muallimi, hodže, kadije i suci)[1]) ali na žalost, da i ove bijahu sasma skučene i ograničene.

Mnogo je gore s odgojem djevojaka, koje nisu drugo, nego slijepi stvorovi XX. vijeka. — Izmegju ostalog čitasmo u „Carigradskom glasniku“ od 8. februara 1901., da je jednom carskom iradom naregjeno, da se u provincijama carstva što skorije otvori novih 280 osnovnih škola. Još dalje veli isti: „U ministarstvu prosvjete izragjuje se jedan plan mjestâ u kojima će tè škole biti otvorene.“ Sjećam se dobro, da se je izdanoj iradi htjelo u svem po mogućnosti udovoljiti, ali pored onako rgjavih prilika nije se uspjelo. — I ovo je u kratko sve, što mogosmo saznati o stanju državnih škola ove provincije, a sada letimično pregjimo i na one druge t. j. kršćanske ili konfesionalne, koje su moguće malo bolje od onih prvih, a razlog toga biće prilično poznat i za to ne treba našega tumača.

Bugarske škole u Macedoniji. Macedonska propaganda, koja je svojevremeno bila silno razmahana mnogo je učinila da se unapredi i podigne školstvo. U svim većim mjestima osnovaše se normalne škole i pojedini viši i niži zavodi. U gradovima Solunu i Bitolju nalaze se bugarske muške gimnazije klasične, i realne, a u gradovima Skoplju i Seresu postoje bugarske učiteljske škole, muške i ženske sa internatom, dočim u mjestima Ohrid, Prilip, Veles, Voden i Štip nalaze se niže gimnazije, a u svakom skoro ovećem mjestu ima normalnih i višerazrednih, t. j. gragjanskih škola. U Solunu i Bitolju ima ženska bugarska gimnazija, dok u svakom drugom gradu ima ženskih normalnih i višerazrednih škola. Broj djece dosti je velik, a i učitelja ima dovoljno. — Ali u ovo zadnje vrijeme i ova je postala nemoćna radi pomanjkanja srestava i to najviše sa strane bugarske vlade, koja je slabo potpomaže. Ovom nazadovanju škodi mnogo i ono uprav neopravdano natjecanje izmegju Srba i Bugara u Macedoniji, premda je broj ovih drugih kud i kamo pretežniji, kao što se osvjedočih mojim višegodišnjim boravkom u onim stranama. Natjecanje ovo najviše se opaža u Skoplju, Solunu, Bitolju i u svim većim gradovima.

Srpske škole. Na uštrb ovim prvih podigoše i Srbi u mjestima Skoplju, Solunu i Bitolju osim normalnih još i svoje

[1]) Nadležno ministarstvo saopćilo je svima vlastima odluku, da se djeca stranih podanika muhamedanaca ili nemuhamedanaca, koji imaju imanja u Turskoj primaju u državne škole Ruždije i Idadije. Ovo nam saopćava „Carigradski glasnik“ od 6. januara 1900.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ ŠIBENIK (2018)

gimnazije (muška i ženska) sa internatom, a u drugim mjestima ove provincije otvoriše više normalnih i po koju višerazrednu (gragjansku) mušku i žensku školu, a poimence u gradovima: Ohridu, Prilipu, Velesu, Seresu i Prištini. U Prizrenu još otprije imagjahu svoju bogosloviju, dok u svim drugim mjestima, osobito vilajeta kosovskog nalaze se osnovne muške i ženske škole. Istina broj je škola dosti znatan, ali na žalost kada su slabo opskrbljene, a kao glavno, da su bez plana i naukovne osnove, a kako da i ne budu, kada se gleda samo na izvanjsko isticanje i ne ulaže se truda na unutarnje uregjenje. To su uzroci one neprestane borbe izmegju ova dva srodna i susjedna naroda; — pogubna za jedan i za drugi elemenat. Ovo je sve, što istakoh kako za jedne tako i za druge jedino za hator istine.

Katoličke škole uopće. Uz prijašnji vladajući ustav (Prije projektiranih reforama) ni jednom nemuhamedanskom elementu nije bilo dozvoljeno otvoriti na kakovu konfesijonalnu školu bez molbe i naročite za to dozvole prvo vlasti u vilajetu, po ovom ministarstva prosvjete u Carigradu.

Pa tako se na žalost dogagjalo i sa katoličkim albaneškim i nealbaneškim školama uza sve to, da su Albanezi možda jedino priveligovana kasta i brojem najzastupaniji elemenat drevne i erojske Skanderbegove države.

S toga ne će biti toliko ni čudno, ako rečemo, da bi se gospodujuća vlast rijetko kada odazvala želji i potrebi i onako odnemarenog naroda, i nakon toliko podnešenih molba od strane katoličkih biskupa i svećenstva dozvolila bi poslije toliko ceremonija otvoriti kakovu malu diocezansku ili župnu školu, a na zagovor koje strane vlasti s velikom mukom i trudom otvorio bi se po koji viši zavod i to samo u gradovima; — uzdržavši u tome uvijek pravo svoga državnog nadzora. Broj katoličkih škola spram broja naroda kao starosjedioca a i prava, koje mu je podijeli raznim odlukama pojedinih Fetaha dosti je malen, — mnogo manji od onih srpskih i bugarskih, ali uregjenjem svojim kud i kamo bolji i uregjeniji od onih prvih. U ostalom dosti je samo navesti veliku gimnaziju i kolegij Isusovca, onda franjevački kolegij i seminar u Skadru, viši i niži zavodi časnih sestara Paulinka u istom gradu, normalne i gragjanske škole u Skadru. . . U Solunu postoji glasovita i brojno posjećena gimnazija monaha, braće Lazarista, jedna višerazredna muška i dvije tri normalne, — po tome više normalnih i dvije višerazredne (gragjanske) ženske škole pod vodstvom časnih sestara Paulinka drugih. U gradovima: Janina, Santa Quaranta, Valona, Drač, ubigo, Manastir i Prizren još od vremena postoje ženske i muške, e i višerazredne škole pod rukovodstvom gori rečenih sestara;

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

Osim toga u mjestima Rubigo i Trokšani već od više godina postoje franjevački seminari. Tako isto u Janjevu (oveća varoš kosovskog vilajeta) još od prvih vremena postojaše katolička škola; — u početku sa različitim nastavnim jezikom, a kašnje samo hrvatski, što bijaše osobita zasluga tadašnjeg župnika, nekih vrijednih gragjana, osobito mlagjih i onda dvojice trojice iz mjesta rodoljubnih svećenika.

Megjutim još je više hvale vrijedno, da ovu školu g. 1898. nastojanjem vrijednog župnika, fra Frane Brkića, rodom iz Hrasna (Hercegovina) sasma preustrojiše i novim silama snabdješe, te se za danas glasa kao prva katoličko-hrvatska i jedna od najuregjenijih škola kosovskog vilajeta, no jedino da ovu živu želju potpuno ostvarenu ne dočeka naš nezaboravni fra Frano Brkić, jer iste godine, koncem mjeseca novembra usnu blago u Gospodinu, najveći dobrotvor toga naroda. — Nešto prije narečene godine, ova je škola imala slabe i nesposobne radne sile, koje se onda iste godine otale ukloniše i boljim te spremnijim zamjeniše. (Od svih onih, koji su tu kao učitelji do god. 1898. služili najbolje se istače spremom i marom neki Lovrenc Gečević, rodom iz Janjeva. — Prvim potvrgjenim ravnateljem ove škole bio neki rogjeni Bosanac sa naslovom „direttore scolastico“ — Ovaj, već prve godine svoga rada uz veliko oduševljenje čestite mladosti ustroji: Muško pjevačko crkveno društvo, koje se koli u domu, toli puno više u svetom Božijem hramu odzivaše milozvučnim hrvatskim glasom, premda to mnogim za dugo bijaše trn u oku.

Dvije godine iza toga (1901) željom i molbom naroda kao i osobitim zauzimanjem vrsnog diplomate prisvjetlog g. Bohumila Páre otvori se u mjestu Ljetnici (ovećem selu kosovskog vilajeta) još jedna katolička škola sa nastavnim hrvatskim jezikom. Po tome u svim većim mjestima poimence Skoplju, Prizrenu, Ipeku, Gjakovi, Asu, Firizoviću i t. d. nalaze se normalne škole sa 2 ili više nastavnika.

Ovim dovršismo naš letimični pogled na geografsko, etnografsko, vjersko i kulturno stanje ovih zemalja. Slika je naša vrlo manjkava i to najprije, što je naše pero slabo da opiše ono, što stručnjaci nijesu mogli, a k tome predmet je nov, neobragjen te uz silnu nestašicu pomoćnih srestava ne može se učiniti ni ono, što bi se željelo, a valjda i moglo. Ipak nadamo se i iz ovih slabih riječi može se valjda uhvatiti ako i matna slika o ovijem krajevima, pa i po njoj može svako uvidjeti korist i dobitak ovih zemalja. — Dobio bi se istina veren i mnogom pogledu surov i neobragjen, ali na kojem ima dragocijenih tačaka.

Jedna je tu čarobna riječ — **Soluh!**

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2015)

Drugi dio.

Povjesne bilješke.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

Odsjek II.

Odnošaji Albanije na pram Rimljanima.

Primam esse historiae legem,
ne quid falsi dicere audeat; deinde
ne quid veri non audeat.
M. T. Cicero de Orat.

Ako se ikome može prilagoditi ona prispodoba svetoga pisma o gorušičnom sjemenu, što se posije maleno, a naraste veliko stablo, to se punim pravom može državi rimskoj. Maleni gradić na obali bajoslovnog Tibera postao je gospodarom skoro cijeloga svijeta. Malobrojni i siromašni stanovnici staroga Rima postali su gospodarima bogatih, plodnih i prostranih pokrajina. Raširio je moć svoju, najprije preko Lacija, pa se pružio preko cijele Italije, prevalio sniježne Alpe, te preko plodnih poljana Galije dopro sve do hladne Britanije; preplovio more i zavladao domovinom Faraona, skočio na istok i podvrgao svojoj moći sve narode i zemlje tja do Indije. I zaista gorušično ono zrnce postalo je veliko, — dà ogromnim stablom, pod sjenom kojega stajao je skoro cijeli tada poznati svijet. Država je rimska bila toli ogromna, da se stala raspadati zbog svoje veličine „quae ab elignis profecta initiis eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua“. (Livius: ab urbe condita Praefatio). — Ko nije znao rimsku moć? Ko nije čuo zveket rimskog oružja? Gdje nijesu doprli rimski orlovi? Kuda nijesu plijenile rimske legije? Koji je narod izmakao gospodstvu Vječnoga Grada? Koja država, koja pokrajina nije vidjela dolaziti i prolaziti rimske vojske? Ko se mogao pohvaliti da je odolio sili rimskoj? Ko se može podičiti da se oteo uplivu rimskom? Ko može kazati, da do njega nije doprla rimska uljudba?

Ako to ne mogu kazati barbari dalekoga istoka, kako da mogu stanovnici balkanskog poluotoka? Kako da to kažu krajevi, koje mi opisujemo, osobito kad znademo, da su oni najbliži Italiji? Istina je, more je megju njima, ali more ne dijeli, već

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ SKHODER (2018.)

spaja. Kako da to reče pak Albanija, koju je narav nekako baš približila italskom poluotoku? Iz Brunduzija se u nekoliko sati može preći u naše zemlje, pa je li moguće, da će Rimljani, koji se nijesu bojali zaći u prašume Germanije, u maglovite predjele Škotske, u tople krajeve Sirije, ili daleke krajeve Irana, moći zastrašiti taj put?

Ne, povjest nam kazuje, da čim je moć rimska ojačala, došla je izravno ili neizravno u doticaj s našim krajevima. U ovom odsjeku razmotrićemo koji su to odnošaji bili, kako su se razvili i koje su pošljedice imali.

Budući, da odnošaji Rima s našim zemljama traju više vijekova, to ćemo ovaj odsjek razdijeliti u dva poglavja. U prvom ćemo promatrati odnošaje za vrijeme republike rimske (do g. 30. prije Krista), a u drugom za vrijeme carstva, do pošljednje diobe god. 395.

Na žalost nije nam se sačuvalo toliko izvora, da možemo potanko i neprekidno pričati povijest naših zemalja. Izvori su manjkavi kao obično, pa s toga nije ni čudo, da se opaža koje kuda neka praznina. Povjesničaru ne ostaje drugo, nego sakupiti ono, što se znade, i poredati stanovitim redom.

Radi lakšeg pregleda, razdijelili smo prvo poglavje u tri paragrafa. Za vremena što obuzimlje ovo poglavje povijest pojedinih zemalja, što sastavljaju našu Albaniju u širem smislu t. j. sve zemlje turskog carstva Strimonu na zapadu; dosta je samostalna, pa nam je tako moguće osebice obraditi povijest onih država, što su zapremale ovaj teritorij. Za vremena, kojim se bavi drugo poglavje uz najbolju volju to nije moguće, jer je više ili manje sdružena. Tako ćemo u prvom paragrafu pregledati odnošaje Epira na pram Rimljanima, u drugom Ilirije, u trećem Macedonije. Paragrafe smo poredali po kronološkom redu, kako stupiše u doticaj s Rimom.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

PRVO POGLAVJE.

Odnošaji Albanije na pram Rimljanima

za republike (do god. 30. pr. Kr.)

§ 1. Epir.

Prvi put dogjoše naše zemlje, u koliko je bar poznato, u doticaj s Rimljanima u četvrtom stoljeću pr. Krista. Kada je Aleksandar Veliki prodro u Grčku, te u bici kod Keroneje (338.) hametom potukao Grke, bude pozvan u Italiju epirski kral Aleksandar Mološki, s Aleksandrom Velikim vezan tijesnom rodbinskom svezom, pošto je majka macedonskog velikana, poznata Olimpija, bila sestra kralju Mološkome, koji je osim toga uzeo za ženu Kleopatru, stariju sestru Aleksandra Velikog. Pozvaše ga u Italiju Tarentinci i to u pomoć proti Lukancima, koji im htjedoše oteti gospodstvo nad zemljama oko Tarentinskog zaljeva u donjoj Italiji. Kao što veći dio južne Italije i Tarentinci bijahu Grci, pa budući se sami nisu mogli obraniti, pozvaše prije u pomoć Arhidama, kralja špartanskog, Ali kad ovaj pogibe u bici god. 338., obrate se na Aleksandra Mološkoga. On dogje s dobrom vojskom i za malo vremena osvoji svu južnu Italiju. Sami se Tarentinci uplaše pred silnim njegovim uspjesima, te se stadoše pobojavati, da ne bi on utemeljio u donjoj Italiji svoju državu, pa zagospodovao zapadom, kao što sinovac mu istokom. Dok je on dobro uspjevao, a bio bi uspjevao još bolje, da su ga Grci, koji ga pozvaše, dostojno pomagali. Ma dugo iza toga ubi ga neki lukanski progranik god. 332. — Sporedujući svoje ratovanje sa onim svoga sinovca reče, da se sam mora boriti s muževima, a sinovac s babama.

Iz ove gole povjesničke vijesti možemo zaključiti više znamenitih činjenica. U prvom redu da je već u IV. stoljeću opstajala u Epiru država; a da ova bijaše dosta jaka, dokazuje nam vojska, koju je Aleksandar prebacio u Italiju, a uz to da je država bila prilično uregjena i obranjena, pošto je mogao toliko vojske izvesti iz svoje zemlje. Vijesti o Epiru [1]) prije ovoga čina nemamo,

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

ali i opet iz njega samoga doznajemo, da je imao svoga kralja i to iz plemena Molosâ. O ovome plemenu veli Herodot, da su Heleni, dok ih Tukidid i Strabo drže za barbare. Mnijenje pošljednjih svakako je ispravnije, pošto je poznato, da su Epir zaposjeli ilirski narodi i to njih 15 na broju; megju njima se odlikovahu osim već spomenutih Molosâ još Kaonci i Tesproćani. O megjusobnim odnošajima ovih naroda znade se samo, da su u staro vrijeme živjeli samostalno, a da su Molosi imali svoje kraljeve, koji kasnije zavladaše cijelim Epirom. Za prijestonicu odabraše Ambrakiju, tu dorsku naselbinu utemeljenu od Korinćana. Koji je opseg obuhvatao Epir i koje je megje imao, nije poznato. Žitelje zvahu zajedničkim imenom Epeirotai, Epirotai, a sami se nazivahu Sikeloi.

Ako se već za vojevanja Aleksandra Mološkoga proslavio Epir, još ga više proslavi jedan od našljednika njegovih, znameniti vojvoda Pirro. Pirro se smatraše potomkom Ajaka i Akila, bijaše rogjak Aleksandra Velikoga, hrabar i odvažan, te ćutijaše u sebi, da je pozvan na veća djela.

Gospodari Molosâ, a ujedno i cijeloga Epira bijahu, kako znamo, u rodu s Aleksandrom Velikim. Dok Aleksandar bijaše živ, nijesu se ni u Epiru kao ni drugdje usudili dignuti proti njemu. Samo ime bijaše strašno, bijaše simbol ogromne sile, kojoj ne može ništa odoljeti, te ništi sve, što joj na put stane. Ali kad se pronio glas o njegovoj smrti, uzbunio je mnoge narode. Sve se podiže, da ugrabi po koji dio ogromne stečevine Aleksandrove. Podigoše se mnogi bez ikakova prava, a kamo li ne biše oni, koji ga imagjahu? Pirov otac kao rogjak Aleksandrov, uplete se poslije njegove smrti u macedonske stvari s namjerom, da proširi svoju državu. Ali ga stiže teška sudbina, jer ga najprije oteše kraljevinu, pa i sam život god. 313. — Pirro, kojemu bijaše tek šest godina, imao je zahvaliti svoj spas Glaukiju, gospodaru Taulanćana, toga uz Enkeleje najjačeg naroda u južnoj Iliriji, a stanovaše u zemlji zapadno, (a po nekim istočno) od Drača (Dyrrachium), dakle u današnjoj Arbanaškoj. Državu mu povrati već god. 307. Demetrij, sin Antigonov. Ali ne za dugo, jer ga protivna stranka protjera god. 302. Pobjegne u Macedoniju. Od sada vojevaše neprestano uz Antigona, tog vještog vojvodu Aleksandra Velikoga, koji se sam divljaše silnom uspjehu Pirrovu, te ga zvaše prvim vojnikom svoga vijeka. Ali slava Antigonova, koji bijaše veoma rašireni svoj vijek, ne potraja dugo. Proti njemu se sjedine Kasandar, sin Antipatrov, Ptolomej, Lizimak i Seleuk, te ga potukoše u boju kod Ipsa god. 301., gdje pade i sam Antigon.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

Pirro dogje tom prigodom kao talac na dvoru u Aleksandriju. Svojim strogim vojničkim karakterom i izvanrednim svojim sposobnostima svrati on na sebe pozornost kralja Ptolomeja, dok je ljepotom svojom začarao sve gospogje na dvoru. Pričalo se, kako se taj petnaestgodišnji junak hrabro borio kod Ipsa, kako vuče lozu po ocu od Akila, a po majci od Herakla. Kralj ga je toliko volio, da mu je po želji Berenike dao za ženu svoju pastorku Antigonu.

Megjutim je sin Antigonov, hrabri Demetrije Poliorkete, izvojevao sebi novo kraljevstvo u Macedoniji. Ptolomej da mu stane na put i da ga zapriječi u uspjehu, dopusti Pirru, da se povrati u svoju kraljevinu, koju je u ostalom morao dijeliti s jednim drugom. Nu on ga se brzo riješi, zadavivši ga kod gozbe (295.). Zemljaci ga Epirećani primiše oduševljeno i nazivahu ga „orlom“ — spasiteljem. Pirro se dade odmah na posao, da steče svoje zemlje, te osvoji Ambrakiju, Korciru i dobar dio Macedonije. Velikim uspjehom ratovaše dalje, tako da god. 287. osvoji cijelu Macedoniju otevši je Demetriju Poliorketu, kao što ju ovaj bijaše oteo jednom sinu Kasandrovu. Sami ga Macedonci zvahu i pomagahu, jer ga smatrahu dostojnim našljednikom Aleksandra Velikoga, koji će ih opet proslaviti, ujediniti carstvo Aleksandrovo i učiniti ih opet gospodarima svijeta. Pirro se ipak ne održa dugo na prijestolu Aleksandrovu. Lizimak, kralj trački, otme mu prvom navalom polovinu Macedonije, a nekoliko mjeseci kasnije i svu. S druge strane Pirro bijaše upoznao narav Macedonaca, bio se uvjerio, da su tvrdoglavi, te da pomoću njih ne može oživotvoriti svoje velike osnove. Izmegju Macedonaca poslije smrti Aleksandrove bijahu se ukorijenile mnoge mane, pa s tim elementima, bijaše uvidio, da ne može sagraditi svoju veliku zgradu. Pa s toga nije se mnogo ni trudio, da se uzdrži u Macedoniji, već se povuče u svoj Epir.

Ali Epir bijaše malena zemlja za onakog junaka. Uzka zemlja sapinjaše mu duh, a on htijaše poput orla letjeti nebu pod oblake. Pirro bijaše željan rata i bojne slave, a toga ne mogaše doživjeti u Epiru. Još mlad čutio je u sebi zbilne snage, za velike podvige. Njegov se s toga pogled prostiraše daleko preko megja Epira. Držeći pred očima Aleksandra Velikoga, upre on oko na zapad, kao što ga ovaj bješe upro na istok.

Htjede učiniti na zapadu ono, što mu rogjak bijaše učinio na istoku. Na zapadu osnovati veliku monarhiju bijaše ideal, bijaše san Pirrov. Pretendenti u Macedoniji podupirahu te njegove težnje, jer im bijaše odveć milo, da se podaleči iz zemlje, te da se tako riješe tog moćnog i pogibelinog susjeda, koji bi mogao opet lako potražiti svoje pravo na macedonski prijesto.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SKHODER (2018)

Poziv Tarentinaca, koji ga požvaše u pomoć, proti Rimljanima, primi Pirro s oduševljenjem, jer mu se činilo, da su to vrata kroz koja će ući u svoje zapadno carstvo, da je to ključ, koji će mu otvoriti nove zemlje. Odma sklopi ugovor s Tarentincima, po kojem obećaje, da ne će ostati dulje u Italiji, nego bude potreba. Troškove dakako podnosiće Tarentinci, koji se i onako pomorskom trgovinom bijahu dosta obogatili, premda su ih neprestani ratovi sa susjedima veoma slabili.

God. 281. prije Krista pošalje Pirro svoga vojvodu Milona sa 3000 Epirećana kao posadu Tarenta, a početkom nove godine preveze se i sam Pirro uz mnogo truda, napora i štete, jer ga je na putu zateklo zlo vrijeme sa vojskom od 20.000 falanžana, 2000 praćara, 3000 konjanika i 20 slonova. Vojska bijaše sastavljena osim od epirskih naroda Molosa, Kaonaca, Tesprećana i Ambraćana, još od pješaka macedonskih, konjanika tesalskih, te plaćenika iz Etolije i Akarnanije. —

Kada dogje Pirro na italsko tlo, u brzo se razočara videći, da nema ništa od svega onoga što mu bijahu obećali. Saveznici mu se bijahu obvezali sakupiti vojsku od 350.000 pješaka i 20.000 konjanika, a kad tamo, teškom mukom pogje mu za rukom sakupiti nešto malo vojske. Bijahu mu obećali, da će se pobuniti cijela Italija, a kad tamo komešahu se samo malo Etrušćani, koji u ostalom prošle godine pretrpješe više poraza. Rekoše mu, da su Rimljani slabi, a kad tamo oni bijahu gospodari skoro cijele Italije. Pirro se razočara, ali ne klone duhom, kao što odlučni ljudi, kad im se zaprijeka na put stavi, sabranom snagom upru, da ju smetnu, tako stane i Pirro odlučno i odvažno raditi, prokrćujući put svom zamašnom cilju. Zaposjene i zavlada posve Tarentom, a taoca posla preko mora kući, jer Tarentinci već mrmljahu, proti njemu, koji se spremiše na bitku. Nu ni Rimljani ne prepustiše zgode, a da se što bolje ne pripreme na otpor proti novom neprijatelju. Po gradovima saveznikâ porazmjestiše posade i sakupiše tri vojske, od kojih jedna ostane da brani glavni grad, druga bude pod konzulom Tiberijem Korunkanijem poslata u Etruriju, a treća pod konzulom Publijem Levinom proti Pirru. Ova se vojska sukobi sa Pirrom god. 280 prije Krista kod Anglone između Erakleje i Pamdozije. Velikim trudom održa konačno pobjedu Pirro, najviše pomoću slonova. Rimljana osta na bojnom polju 7000, a 2000 dopane ropstva. Ali i Pirro pretrpi mnogo gubitaka, tako, da je on sam uskliknuo: „Još jedna takova pobjeda, pa sam propao!“ Od tada se često upotrebljavala riječ „Pirrova pobjeda“, da se označi pobjeda stečena velikim gubitkom.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
„MARIN BARLETI“
SHKODËR (2018)

Ovom pobjedom dobi ipak Pirro za saveznike Lukance, Brećane i Samnićane; Regij i Lokri mu se sami predadoše, a Sabeli i Grci pristaše uz njega. Nu Pirro dobro uoči, da ne će postići ono što želi, pa ponudi Rimljanima mir. U tu svrhu pošalje u Rim Kineju [2]), vještog govornika, a svog ministra, rodom Tesalca. Već Kineja bijaše opčarao senatore, kad na jednom dogje u senat stari slijepi cenzor Apij Klaudij, doveden od sinova, koji tako rasplamti senat, da ovaj odvažno i odlučno odvrati, neka Pirro prije ostavi Italiju, pa da će s njim ugovarati o miru. Pirro na to plane i odluči udariti ravno na Rim. Rimljani sakupe sve svoje sile, nu ipak kralj osvoji Fregelle, pobjedi kod Lirisa i dogje do Anagnije, 60 klm, daleko od Rima. Ali budući ga je slijedio Levin s vojskom, a iz grada izašao diktator Gnej Domicij Kalvin na čelu rezerve, iz Etrurije dolazio je Korunkanij sklopivši mir s Etruščanima, vigje, da toj sili ne može odoliti, te se povuče natrag i pogje u zimovalište. Vojsku razmjesti po raznim gradovima, a sam provede zimu u Tarentu. —

Na proljeće godine 279 provali Pirro u Apuliju, ali kod Asenta Apula (Ascoli di Puglia) dočeka ga Rimska vojska. Ova je brojila preko 70.000 pješaka i 8000 konjanika. Pirro imagjaše do 70.000 pješaka 8.600 konjanika i 19 slonova. Prvi dan bijaše pobjeda uz Rimljane, ali drugi dan održa pobjedu Pirro i prisili Rimljane, da se povuku natrag. Koliko je vojnika ostalo na bojnom polju, ne da se točno ustanoviti. Grčki pisci, koji će biti za sigurno nepristaniji, vele, da je palo 6000 Rimljana a 3500 protivnika. Od rimskih pisaca neki tvrde, da je na svakoj strani palo po 15.000 mrtvih, a neki opet, da su oni izgubili samo 5000 ljudi, a Pirro 20.000.

Pirro održa pobjedu, ali ne skrši moć Rimljana, jer ne uništi njihovu vojsku. Njegova vojska bijaše silno oslabila, pošto je izgubio mnogo svojih hrabrih i vještih Epirota. Šta više, da mu saveznici ne pružiše skoro nikakve pomoći, pa je jasno uvidio, da ne može dalje, te već mišljaše na povratak, kad ga pozvaše na Siciliju. —

Kartažani bijahu zauzeli pošlje smrti Agatokla godine 289 velik dio Sicilije, te zaprijetiše istoj Sirakuzi. Uslijed domaćih razmirica bijaše ova oslabila, te bi tek izvanskom pomoću mogla odoljeti Kartažanima. U tu svrhu obrati se Sirakuzana Pirru, koji bijaše Agatoklov zet, te Aleksandra, sina Pirrova matrahu pravim baštinikom i gospodara sirakuškoga. God. 279 ponudiše se dakle Sirakužani Pirru, koji rado primi poziv misleći tim ojačati svoju moć, utemeljiti u južnoj Italiji grčku monarhiju, u kojoj bi bila dva stupa: Sirakuza i Tarent. Jednog imagjaše već u svojim ru-

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

kama, a drugoga opet dobiti evo mu se pruži prigoda, koju on ne odbi. Nu osim Rimljana imagjaše sada proti sebe i Kartažane. Budući im je bio zajednički interes skršiti Pirra, sjedine se ova dva naroda, te sklope megjusobno obranbeni ugovor naperen proti Pirru. Poslije toga udari Mago sa 12. kartaških lagja na Sirakuzu, dok je druga kartažka vojska udarala s kopnene strane. Bijaše skrajnje vrijeme, da Pirro skoči u pomoć. Ali kako da ostavi Italiju? Konzuli, Gaj Fabricij Luscin i Emilij Papo stojahu spremni, da na njega udare. Toga radi bude prisiljen ostaviti jedan dio vojske po gradovima Italije, a drugim preći na Siciliju. U Tarentu ostavi vojvodu Milona, a u Lokrima svoga sina Aleksandra.

Čim dogje Pirro na Siciliju, oslobodi Sirakuzu od posade, potuče više puta u manjim okršajima Kartažane i otme im skoro sve grčke gradove. Kartažani mu ponude mir, premda po ugovoru nijesu smijeli bez Rimljana, ali ga Pirro odbije. On stane graditi mornaricu, koja mu bijaše potrebita kao gospodaru Sirakuze, Tarenta i Ambrakije.

Ljeti g. 276. bijaše on na vrhuncu svoje moći. Ali ne za dugo, jer sam sebe sruši. Pirro učini dvije pogrješke. Prvo, stao je vladati Sicilijom kao apsolutan vladar po uzoru istočnih kraljeva, koji je sistem vladavine bio dobro upoznao kod Ptolomeja. Ali taj sistem nije bio za Siciliju, gdje su pojedini gradovi živjeli više ili manje samostalno upravljajući sami sobom poput malenih republika. Iste svoje saveznike uvrijedio je Pirro ovom vladavinom, te su mnogi gradovi stali ugovarati sa Kartažanima da opet prime njihovu posadu. Drugo, Pirro je morao odma poći pod Lilybej i zauzeti to posljednje zaklonište Kartažana na Siciliji, pa ih tako sasvim potjerati sa Sicilije, ali njegovo meko srce sklonuše vapaji Tarentinaca i on se vrati u Italiju ne utvrdivši svoje moći na Siciliji. Pogrješka je tim veća što je se Tarent bio uzdržao i odoljeo navalama rimskim, te je Pirro u Italiji imao uvijek stalnu tačku odakle da opet zaratuje na Rimljane.

Za njegova osuća napredovahu Rimljani, ali ipak ne toliko, kako su očekivali i to s toga razloga, što su u bojevima sa Pirrom izgubili bili mnogo momčadi (do 17.000). No ipak pogje im za rukom dobiti dvije važne tačke: Erakleju i Lokri.

Jadno bijaše stanje Pirrovo kad se vrati u Italiju. Od cijele vojske još mu bijaše preostalo tek 20.000 pješaka, 3000 konja i to slabih i nepouzdanih. Saveznici ga ne dočekaše prijašnjim oduševljenjem kao spasitelja već ga svi prijekim i sumnjivim okom gledahu, jer bijahu izgubili pouzdanje u njega. S druge strane manjkaše i novaca i momaka. Oštroumni Pirro vigje dobro,

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

da je promašio svoj cilj i da se više nema za što boriti, te očajavajući tražio je junačku smrt u boju. Posilje nekoliko uspjeha odluči se na odlučnu bitku, koja se dogodi g. 275. kod Beneventa. No u zao čas, jer ga konzul Manij Kurij potuče. Tada mu baš dopriješe iz domovine vijesti, da su mu oteli njegove vlastite zemlje. S jedne strane to, a s druge da pita pomoć kod kraljeva Macedonije i Sirije za nastavak rata, prisili ga na povratak u Epir. Ostavi Milona s posadom u Tarentu, a sam preplovi more.

Malo iza toga opet mu se sreća nasmija. Osvoji svoje zemlje, te se zaplete u stvari grčke. Sinu Demetrija Poliorketa, Antigonu Poliorketu otme skoro cijelu Macedoniju. — Opet počinjaše biti slavan i strašan. Nu prije nego je dovršio osvajanje Macedonije, pogje u pomoć Kleoninu, koji je težio za špartanskim prijestoljem. Pruži mu pomoć namjerom, da će tom prigodom osvojiti one gradove u Peloponezu, što ih je držao još Antigon. Pirro dogje pod Špartu, ali bude suzbit. Kad se kralj Arej, koji bijaše na Kreti, povratio, morade napustiti opsjedanje. On se digne i provali u Argos, ali u zao čas, jer tu svrši svoje vojevanje: pade pogogjen kamenom u glavu g. 272. Veli se, da je Pirra kad se borio na ulazu u Argos ranio neki mladić, a on potegao mač, da ga posiječe. — Videći to s krova kuće, majka toga mladića, baci na kralja opeku, te ga pogodi tolikom snagom, da je s konja pao, a neki mu Makedonac tada glavu odrubio.

Najsjajnija stranica u povijesti Epira jest sigurno povijest njegovog kralja Pirra, kojega sam Hanibal smatraše najboljim junakom na svijetu.

Pirro bješe postavio sebi uzorom Aleksandra Velikoga, kojega htjede oponašati. Običan sud povijesti vrlo je nepravedan prema Pirru, osobito sporegjujući ga njegovom uzoru. Ako ne će da ga stave Aleksandru o bok kao državnika, to jamačno moraju kao junaka i vojskovogju. Poznavajući dobro okolnosti i svojstva obojice, može se tvrditi, da bi isti Aleksandar prošao bio na zapadu kao i Pirro. Pirro bijaše junak nad junacima kao i Aleksandar; Strategiju poznavaše vrlo dobro kao i on; obojica bijahu željna boja i bojne slave, oba ustrajna, oba lukava, oba odvažna. Ako su svojstvima bili ravni, to u življenju u posve drugim okolnostima, druga ih je sreća pratila, drugo im sudbina dosudila bila.

Epir se Macedoniji ne mogaše ni u čem usporediti. Veličinom joj kud i kamo zaostajaše; nije bio uregjen, malo je vojske mogao dignuti, ne imagjaše srestava, da ju uzdrži, dok je Macedonija bila još za Filipa ojačala, sakupila i uredila dobru vojsku

BIBLIOTEKA PUBLIKE MARIN BARLETI SHKODER (2018)

i napunila svoje blagajne. Obojica se odalečiše iz svoje zemlje sa skoro jednakom vojskom. Ali koja razlika! Aleksandar je imao što da ostavi vojske u uregjenoj državi svojoj i da ju drži pokornu za svoga osuća, ali Pirro, kad se htjeo uputiti u Italiju, morao je sakupiti sve, te ostaviti svoju mladu državu. Aleksandar je našao na istoku velik, nu ne jak otpor, jer ako mu se i suprotiviše na broj ogromne vojske, to im je manjkalo poznavanje bojne umjetnosti i okretnosti. Pirro je susreo manje vojske, ali jake, koje su vrlo dobro poznavale bojno umjeće, jer se tu imao boriti s Rimljanima, tim najvještijim bojnicima cijeloga svijeta. Poslije jedne pobjede Aleksandar je dopro skoro do Indije, Pirro do Rima. Narodi istoka bijahu viknuti pokoravati se jednoj osobi, služiti jednom poglavaru, pa se tu nije radilo o drugom, nego o promjeni gospodara, dok je na zapadu svaki grad sastavljao svoju samostalnu republiku i naučan sam sobom upravljati nije mogao podnositi tugji jaram. Vidimo, da grčki gradovi Italije, baš u času kad je Pirro na Siciliji razvio najveću moć, predavali su se u ruke krvnih neprijatelja Kartažana, proti kojima su i pozvali Pirra u pomoć. Aleksandar nagje dobrih i vjernih saveznika; dočim Pirru se iznevjeriše i oni, koji ga pozvaše, te od njihovih silnih obećanja ne ispuniše ni ciglo jedno. Pošljedak je svemu tome bio, da je Aleksandar slavio uspjehe, ali je umro u času svoje slave te ostao slavan u povijesti, dok je Pirro slavio takogjer uspjehe, ali je umro u času, kad je već zalazila zvijezda njegove sreće. Često se prosugjuje po stanju stvari u času smrti, pa to je i ovdje! Da je Pirro umro kad je brao prve lavorike bilo bi sigurno u povijesti i njegovo ime spominjano uz Aleksandrovo. Da je i povijest puna sujevjerja, da ima mnoštvo krivo prizvojenih mnijenja, koja se bez istraživanja priznaju i vjeruju, nema sumnje, a najbolje nam to dokazuje sud povijesti o Pirru. Promozgav sve okolnosti, uzevši u obzir sve prilike, naše je skromno mnijenje, da Pirro može dostojno stajati o bok Aleksandru! Veli se, da je Aleksandra preživjelo njegovo djelo, dok je Pirro vidio na svoje oči, gdje se njegova gragjevina ruši. Pa zar ne zaboraviše, što se dogodi odmah sutra dan pošlje smrti Aleksandrove? Zar zaboraviše, kako se raspade ogromna njegova država, kako se vojskovogje baciše na njih poput gladnih vukova željnih plijena; kako kukavno izginu porodica njegova? Veće, da je Aleksandar bio genij, a Pirro prosti pustolov, je da je ovaj drugi poduzeo što je bilo nemoguće izvesti, a on da čini samo pustolov. Naše je uvjerenje, da su oba, kad su se dala na svoja poduzeća bila jednako uvjerena u uspjeh, jer ga inače ne bi ni poduzeli.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

Dok se klanjamo veličini Aleksandra, jer je bio ljubimac sreće, mi ljubimo Pirra, jer je drag i mio, hrabar i odvažan, a sreća ga nije onako pratila kako je zaslužio. Dok diveći se veličini makedonskog silnika ostajemo u srcu potpuno hladni, te sjećajući se doživljaja Pirrovih, njegovih patnja i neprilika ćutimo u srcu neku žalost i samilost. Ako je istina, da je velik onaj, koji znade do srca sići, tada je Pirro velikan! Doista je Pirro potpuno tragičan tip, dostojan junak tragedije! U njegovom karakteru vidimo jednu manu, koja je mnoge dovela do toga, te ga proglasiše pustolovom. Kako bijaše oštrouman, proniknuo bi odma stanje stvari i znao je na čemu je, a vidio je, da ga odonuda led bije otkuda bi ga moralo sunce topliti, pa kako imagjaše ćutljivo srce, ožalošćen i ogorčen zbog ljudske nezahvalnosti pojurio bi u boj tražeći junačku smrt.

Za civilizaciju jamačno nije manje zaslužan Pirro od Aleksandra. Aleksandar je raširio grčki jezik i umjeće po istoku, ali to bijahu kapljice bačene u ocean-oaze u silnoj pustari. Pirro je doveo u dodir Rim sa Eladom, doveo u doticaj dvije kulture: grčku i rimsku, a pošljedicom bijaše, da se prva navrnula na drugu, da plodove ovih ćutimo još i danas.

Kao što je smrt Aleksandra dala povoda velikim neredima, tako je smrt Pirrova dala priliku, da se neredi urede. Aleksandar, sin Pirrov, ne mogavši osvojiti Macedoniju, zadovolji se Epirom, a Antigon Gonat dovršivši borbe, zavlada Macedonijom, odreče se politike Aleksandra Velikoga, a prihvati se Filipove, nastojeći učvrstiti svoje gospodstvo nad Heladom.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

Bilješke.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

Primjetbe drugom odsjeku.

Pokušaj pragmatizovanja u području albaneške povijesti vrlo je težak zadatak. — Dok se pojedino zrnce sakupi po toli udaljenim poljama, a još više dok se kritično ispita njegova vrijednost — vrijeme leti. Pa i tada, ako se hoće pisati pragmatična povijest — temeljeći je na tim mršavim vijestima, sakupljenim u moru znanosti, još i tada uz najbolju volju nije moguće sve vijesti poredati na odnosno mjesto, pa s toga ne ostaje drugo, nego ih u opaskama kako gdje pridodati. Tako se je eto i nama dogodilo, te kod prvog pokušaja pragmatizovanja u području albaneške povijesti ne mogosmo upotrebiti sve podatke onako, kako smo htjeli i željeli. No ipak ne zaboravismo skupiti ih u ovijem opaskama, a to s toga, da nam kod budućih pokušaja budu pri ruci. Zamašit broj opazaka opravdavamo spomenutim razlozima, a po gotovu još i tim, što otkad svratismo našu pažnju na proučavanje povijesti ovijeh zemalja, još i sada na sve strane kupimo nove podatke, željni po našim slabim silama prinijeti koji kamičak boljem upoznanju ovijeh zemalja, a po tome priteći i ako indirektno blagostanju i napretku ovoga naroda.

Bilješke § 1. (o Epiru).

[1]) O najstarijoj povijesti Epira veli C. Cantu (Enciclopedia Storica: Cronologia pag. 327.) „Epir zaposješe Pelazgi za sinova Likaonovih u XIX. vijeku. Oko god. 1320. Fidip i Antip, sinovi Tesala, a unuci Erkulovi provale u Epir, pa otale u Tesaliju, iz koje protjeraše Pirra i Neoptolema, sina Ahilova, koji pogje u Epir i osvoji kraljevstvo Molosa god. 1270. Njegovih nasljednika Pirrovaca ili Eakovaca bilo je do Admeta svega 13, kojima se imena ne sačuvaše, do li samo ove dvojice i to **Molosa i Piela**".

Admet od 480. do 429.
Taruta „ 429. „ 395.
Alcet I. „ 395. „ 361.
Neaptolem II. i Arimba, pa Arimba sam 361. do 342.
Aleksandar I. od 342. do 331.
Eacid „ 331. „ 312.
Alcet II. „ 312. „ 295.
Pirro II. i Neoptolem III., pa Pirro sam 295. do 272.
Aleksandar II. od 272. do 242.
Ptolomej, Pirro III., Laodamija, Deidomija od 242. do 229.
Epir pada pod kralja macedonskog.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

[2]) Njega je Pirro silno volio. Često je govorio, da je njegovom riječitošću zauzeo više gradova, nego svojim mačem. Plutar nam pripovijeda zanimiv razgovor izmegju ove dvojice prije dolaska u Italiju. Pirro pripovjeda, Kineji, da su ga Tarentinci pozvali u pomoć proti Rimljanima, te nadoda: „Lijepe li prigode, da se upletem u stvari **Magnae Graeciae.** Odkud mogu postati strašan **cijeloj Italiji".** „Rimljani su vrlo ratoborni ljudi", odgovori Kineja, „ali ako nam bogovi dadu, da ih pobijedimo, koju ćemo korist imati od te pobjede?

Pirro: „Ne će biti grada barbarskoga ili grčkog, koji će nam se oprijeti, a naša će postati cijela Italija".

Na to Kineja: „Kad zauzmemo Italiju, šta ćemo raditi?"

„Sicilija, sretna po položaju i narodu nije udaljena dva koraka, a kako je uskomešana poslije smrti Agatholove i zavode je branitelji demagogi, lako ju je osvojiti".

„Nek bude, ali zar ćemo se ondje zadržavati?" pitaše Kineja.

A Pirro: „Dakako da ne; kô će nas zapriječiti, da ne progjemo u Afriku i na Kartagu? A kad nju zauzmemo, koji će se neprijatelj, što se sad šepiri, moći nama oprijeti?"

„Jamačno nijedan, već ćemo natrag zauzeti Macedoniju i zagospodovati Grčkom. Ali kad ono postignemo, što ćemo raditi?"

„Tada (nadoveza Pirro smijući se), tad ćemo počivati u ugodnoj dokolici, moj dragi Kineja, sred čaša i tripudija".

Savjetnik, koji je to očekivao reče: „A kô ti priječi, da od danas ne započneš taj lijepi život? Ne imaš li pri ruci što ti treba bez muke, krvi i tolikih zala?" Ovakav savjet davaše svome kralju razglašeni mudrac Kineja. Do kako različitog zaključka dogje jedan od priprostih mudraca, što ih nazivlju „svecima!"

Filip Neri sretne nekog popa, koji je išao u Rim da primi neku prelaturu, te mu je ovaj zanosom pripovijedao, kako bi mogao postati komornik, pa tajnik, pa protonotar . . . „A onda?" pitaše svetac. „Pa mogu postati monsignor". „A pak?" — Pak zeleni šešir može postati crven". — „A onda?" Pa ima toliko slučajeva, a što se dogodilo jednom može i drugom". Mislite tiaru, je li? „A pak?" pitaše dalje svetac. — Svećenik smućen odgovori: **„pa umrijeti!"**

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

§ 2. Ilirija.

Na sjeveru Epira prostiraše se Ilirija[1]). Ne progje mnogo, a i ova dogje u doticaj sa Rimljanima.

Kada i kako su Iliri došli na Balkanski poluotok, koje su megje bile zemalja, što su ih oni zaposjeli; — pravo niti se znade, niti se može tačno odrediti. U starije vrijeme ne sastavljahu oni jednu državu, već naprotiv dijelili su se na pojedina plemena[2]), koja življahu obično samostalnim životom[3]). Iliri[4]), koji su se prostirali na sjeveru do Istre, zauzeše dobar dio Albanije. Po pričanju Herodota u Albaniji nastavahu ova plemena: na zapadu od rijeke Krke do Albanskog Drima, Nesti i Manii; njima na istok Autariati. Južno od Neretve kao što Plinij pripovijeda živili su tek pravi Iliri. Oko Skadra, glavnog grada Ilirije, obitavali su Enheleji[5]), silan narod, ali i ovaj pri koncu šestoga vijeka oslabi, jer se razdvoji, te ga do malo nestade iz povijesti. Oko Drača (a po nekim u našoj južnoj Hercegovini) stanovahu Taulanti, a do ovijeh opet širili su se Partini. Osim ovih bilo je u zemlji za stalno i drugih plemena i ako je vjerovati Pliniju bilo ih je 150, kao što to navodi učeni F. Cluveri, koji kaže: „Centum quinquaginta in hac olim populos fuisse auctor est Plinius“, ali na žalost, da im se imena ne sačuvaše. Znamenitiji gradovi Ilirski bijahu Scodra (Skadar), Dyrrhachium (Drač), Lissos (Lješ), Apollonia (Avlona) i Lychnidos (tur. Ochuda, Ohrid). Megje izmegju pojedinih plemena često su se mijenjale, osobito kada provalama Gala i Kelta (Narodi, koji pribivaše izmegju Sene i Garone te god. 360 pr. Kr. prodriješe izmegju Ilira i Liburna) i ove potisnuše k jugu. Napokon god. 250 pr. Kr. pogje za rukom plemenu Ardejaca ustanoviti (stvoriti) prvu jaču ilirsku državu, koja se sterala od Vojuše do Neretve[6]). Prvim znamenitim kraljem te države spominje se Agron, koji udari svoju prijestonicu u Skodri. Pleme Ardejaca[7]) (Ardiaei) nalazimo koncem V. stoljeća u današnjoj Turskoj Hrvatskoj[8]), a obitavahu nešto na istok Liburnima.

Premda su svi Iliri uživali u potpunoj mjeri vino, ipak se Ardejci u tome najbolje odlikovaše jer su svaki dan slavili svoje poznate pijanke.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

Drugoga posla izim ratovanja nijesu ni imali, jer su im polja obragjivali kmetovi. O ovom plemenu znade se samo to, da je imao česte i dugotrajne ratove sa susjedima Autoriatima (Αὐταριᾶται), koji su obitavali u jugozapadnoj Bosni i sjevernoj Hercegovini. Povod toj borbi bijahu **slana vrela,** koja bi u proljeće na megjama ovih ratobornih plemena izvirala. Uz ovo jedno i drugo pleme morade trpjeti od strašnih Gala i Kelta, koji se kao bujica razliše na apeninski i balkanski poluotok. Poznato je, kako su oplijenili i osvojili dapače i isti grad Rim god. 390. ili kako Momsen tvrdi god. 388. Oko godine 390. provale Kelti na Balkanski poluotok, potuku Tribale, te se približe Ardejcima. Izmegju god. 370—360. potisnuše i ovaj narod put juga i zauzmu mjesta, koja su nastavali Nesti i Manii. U zauzetim predjelima nastaniše se Kelti, a megju njima najznamenitije pleme bijahu Scordisci.

Napokon Iliri dogjoše dosta rano u doticaj s Grcima. Još prije peloponeškog rata pomagali su Taulanti Kerkyrce proti gradu Epidamnu, kojega prisiliše na predaju. Od toga vremena ostadoše u neprestanom saobraćaju bilo kao prijatelji, bilo kao neprijatelji. Osobito gradovi ilirski pristajali su rado uz Grke, te poprimiše grčki jezik i kulturu. — Po tome posve je naravno, da im je grčki jezik vrlo dobro bio poznat, pošto su sve ugovore i dogovore vodili i sklapali jedino tim jezikom, dapače upotrebljavali su ga i na samim svojim novcima, koje su kovali dosti rano na Visu i Hvaru. [10])

Megjutim ne progje mnogo, a Iliri dogjoše u bliži doticaj s Rimljanima; — baš u času svog najvećega procvata sukobi se gordi Ilir s moćnim Rimom. Pa s toga treba da svratimo što veću pozornost razvitku ovoga dogogjaja, koji će nam u ostalom mnogu stranicu povijesti ovih krajeva tu i tamo rasvijetliti.

Pleuratovu sinu Agronu, pogje za rukom pokoriti mnogo plemena ilirska, ujediniti ih i utemeljiti jaku kraljevinu ilirsku. Rašivši megje podiže on na obranu domovine jaku mornaricu i ustroji moćnu i pouzdanu vojsku, tako da je snagom nadvisivao sve svoje pregje: „δυναμενδὲ — veli Polibij — πεζῶν καὶ ναυτικὴν μεγίστην ἴσχε τῶν πρὸ αὐτοῦ βεβασιλευκότων ἐν Ἰλλυριοῖς." — Na sjeveru osvoji samostalnu Korcyru, Epidamnos i Pharos (Φάρος), a na jugu jedan dio baštine nasljednika slavnoga Pirra.

Novu državu Ilirsku omeyjašuje Appianus ovako: „Ἄγρον ἦν Βασιλεὺς Ἰλλυριῶν μέρους, ἁπάσης περὶ τὸν κόλπον τῆς θαλάσσης τὸν Ἰόνιον... Ἄγρων δ' ἔμπαλιν τῆς τε Ἠπείρου τινὰ καὶ Κέρκυραν ἐπ' αὐτοῖς καὶ Ἐπίδαμνον καὶ Φάρον καταλαβὼν ἐκράτησεν." Temeljeći se na ovim podacima ne može se uzeti ispravnom vijest slavnog

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

našeg povjesničara Lucića (De regno Dalmatiae et Croatiae) po kojoj bi Agron bio proširio svoju državu do kranjske — „usque Carnos". —

Baš se Agron spremao da navali na Vis[11]), koji je bio pod zaštitom Rimljana, kad nenadano umrije ostavivši maloljetnog sina Pinesa, kojega mu je rodila prva žena Triteuta. Mjesto Pinesa zavlada Teuta, druga žena Agronova. Teuta opremi jedan dio brodova[12]), da plijeni što mu pod ruke dogje. Ovi gusari[13]) ilirski udarahu na pojedine gradove, a najviše vrebali su na talijanske trgovce, osobito one, koji su plovili iz Brunduzija. Osobito pretrpješe peloponeški otoci. Potukoše Epirońane i zauzeše grad Φοινίκη: „Οἱ δ' Ἰλλυριοί, καὶ κατὰ τοὺς ἀνωτέρω μέν χρόνους, συνεχῶς ἠδίκουν τοὺς πλοϊζομένους ἀπ' Ἰταλίας; καθ' οὓς δέ καιροὺς περὶ τὴν Φοινίκην διέτριβον, καὶ πλείους, ἀπὸ τοῦ στόλου χωριζόμενοι, πολλοὺς τῶν Ἰταλικῶν ἐμπόρων εὐδὺς μὲν ἐσύλησαν, οὓς δ' ἀπέσφαξαν, οὐκ ὀλίγους δέ καὶ Ζωγρεία τῶν ἁλισκομένων ἀνῆγον". Domalostav pozove ih kraljica kući da umire neki ustanak. Što je bilo, i ko je podigao ustanak, ne zna se, valjda se je ponukom Triteute, prve žene Agronove, koju je ovaj otjerao, da uzme Teutu, pobunilo koje nezadovoljno pleme.

Svi oni, koji su trpjeli od ilirskih gusara, što su za Teute uzeli osobita maha, osobito grčke naseobe i Višani[14]), upraviše svoje molbe u Rim. Senat odluči poslati Teuti[15]) poslanike. Odaslani budu Kajo i Lucij Korunkanij[16]). Poslanici dogju u Skodru, glavni grad ilirski, te zahtjevahu u ime senata od Teute, da zabrani svojim podanicima gusarenje po moru i da nadoknadi štete, koje su njezini ljudi prouzrokovali. Teuta odgovori, da je po zakonu i običajima ilirskim slobodno koristiti se morem što je više moguće, da je gusarenje za njih izvor privrede, pa da ona to ne može zabraniti. Lucij Korunkanij na to odgovori, da će Rimljani prisiliti Ilire da poboljšaju svoje zakone. Teuta se silno naljuti na te riječi, te potajno posla za poslanicima svoje ljude, koji ubiju Lucija[17]). — Oboružavši opet svoje brodove, posla ih u Grčku da plijene. Pogje im sada za rukom zarobiti Krf, koji se poslije smrti Agronove bijaše odmetnuo.

Kada doznaše Rimljani što se zbilo, zahtjevali su od Teute, da im preda ubojice. Nu Teuta toga ne učini, a oni zaključiše silom pribaviti zadovoljštinu. To dade povoda prvome od tri t. z. ilirska rata.

Na proljeće god. 229. prije K. pođe se konzuli Knej Fulvij i L. Postumij Albinac sa 2000 brodova, 20.000 pješaka i 2000 konjanika. Rimljani dogjoše najprije pred Krf, kojega im preda Demetrij Hvarski[18]), namjesnik Teutin, zavidan na Teutu, što je

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ" SHIPODER (2018)

uzela upravu države, kojom se on nadao upravljati do punoljetnosti Pinesa. Od Krfa uputi se brodovlje pod Apoloniju, koja ga srdačno primi, jer je smatrala Rimljane kao spasitelje od jarma ilirskoga. Iz Apolonije uputi se rimsko brodovlje put Dyrrhachiona plijeneći obale i osvajajući gradove. Jedan dio vojske bijahu iskrcali Rimljani na kopno, pa i onaj napredovaše isto tako dobrim uspjehom. U malo vremena pogje Rimljanima za rukom osvojiti sve primorje ilirsko i velik dio istočne Ilirije. Teuta bude prisiljena povući se u tvrdi Risan. U to budući je nastupila zima, konzul se Fulvij povrati sa preko polovice brodovlja i vojske [19]) u Rim, a drug mu osta u Iliriji, da na proljeće nastavi rat, a dotle da uredi i upravlja osvojenim zemljama. Fulvij bude svečano dočekan i senat mu dopusti triumf, kako nam to svjedoče Acta Triumphalia (Corpus Inscr. Lat. I. 458.), koja bilježe:

CN· FVLVIVS· CN· F· CN· N· CENTUMALUS· A· DXXV.
PRO· COS· EX· ILLVRIEIS· NAVAL· EGIT· X· K· QVIVT.

Premda se konzul spremaše da ponovi rat na proljeće, rat ipak nije bio ponovljen, jer Teuta prije zatraži mir.

Kako se vidi, Rimljani su vrlo dobro i vrlo lako uspjeli. Uzrok tome treba tražiti s jedne strane u uregjenju rimske vojske, s druge u slabom zaptu ilirske vojske, ali najviše u pomoć grčkih gradova, koji su rado primali Rimljane, jer su ih smatrali svojim osloboditeljima. Budući je bilo dosta takvih naseoba, a te bijahu najbolje strategične tačke, lako je bilo Rimljanima uspijevati. I gradovi u grčkoj pomagali su Rimljane proti zajedničkom neprijatelju, jer su bili često izloženi navali ilirskih gusara. Koli su rado dočekali uopće Grci Rimljane, možemo zaključiti iz riječi Polibija, koji govoreći o poslanicima, po kojima su Rimljani javili svoju pobjedu nad Ilirima, Etoljanima i Akajima, veli: „αὐθις ἀπέπλευσαν εἰς τὴν κέρκυραν ἱκανοῦ τινὸς ἀπολελυμένοις τότου τοὺς Ἕλληνας διά τάς προειρημένας συνδίκας. Οὐ γάρ τισιν, ἀλλὰ πᾶσι, τότε καινοὺς ἐχθροὺς εἶναι συνέβαινε τοὺς Ἰλλυριούς."

Čim je Teuta zapitala mir, posla svoje poslanike u Rim, da ugovaraju. God. 228, dogje do mira. Uslovi mira nijesu baš tačno poznati, jer se izvori megjusobno razlaze. Polibij veli, da je Teuti ostao tek malen dio zemalja, a Dion tvrdi, da joj ne dopade ništa, jer da se je zahvalila na prijestolju. Nu čini se, da treba pristati radije uz Polibija, jer znamo, da se Teuta obvezala u tom miru, da ne će više od dvije lagje „lembi" ploviti južno od Lisossa (ἔξω τοῦ Λίσσου). Rimljani zadržaše za sebe zemlje, gdje su obitavali Atintani, t. j. zemlju izmegju Drima i

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

Keraunićkih gora. Gradovi Drač i Lješ pridržaše svoju autonomiju pod rimskom zaštitom. Izdajicu Demetrija Hvarskoga Rimljani obiljno nagradiše. On dobi otok Hvar, te više gradova na kopnu, tako da mu je moć bila velika. **„Pokorivši mnoge Ilire** Demetriju, veli Polibij, i davši mu **veliku moć,** povukoše se (Rimljani) u Epidamnij sa pomorskom vojskom i kopnenom silom.“ Demetrij bude saveznik rimski. Grčke naseobine Apolonija i Krf budu proglašene slobodnima. Preostali dio ilirske države dobije Pines, sin Agronov, ali morade plaćati danak[19]) Rimljanima. Prema ovome bijaše sada Ilirija ograničena na prostor današnje Dalmacije, Hercegovine, Crne Gore i sjeverne Albanije.

Ovim mirom postaviše Rimljani nogu na balkanski poluotok. Time osiguraše plovitbu po jadranskom i jonskom moru, kao i uz sve istočne obale Italije. Osim toga stekli su i naklonjenost svih Grka. Kada Rimljani javiše u Grčku da je sklopljen mir s Ilirima, oduševljeno ga pozdraviše Grci. Da im se zahvale, Korinčani dozvole im udioništvovati kod istamskih igara, a Atenjani im podijeliše gragjansko pravo i dozvoliše im da se smiju posvetiti u njihove misterije.

Kô je upravljao ovom rimskom zemljom — Ilirikom (jer Ilirijom zovemo državu Ilira) i u kakovom činu, nije poznato; za cijelo je stajala pod nadzorom konzula. Čini se da su po gradovima postavljani činovnici nižega reda, da paze na te zemlje.

Nu doskora umrije Teuta. Demetrij uze za ženu Triteutu, prvu ženu Agronovu, majku Pinesovu, te kao skrbnik maloljetnog Pinesa zavlada Ilirijom gojeći dobre odnošaje sa Rimljanima. Demetriju hvarskom lebdio je pred očima uvijek samo jedan cilj: zavladati cijelom Ilrrijom. I zbilja veći dio puta bijaše prevalio svome cilju i već mu se činjaše, da će ga dostići. Videći dobro okolnosti u kojima su se nalazili Rimljani, odluči odvrći se od njih, zauzeti njihov Ilirik i zavladati samostalno i nezovisno cijelom Ilirijom. Znao je dobro, da Rimljani imadu pune ruke posla s Galima; znao je, da je neizbježiv rat Rimljana sa Kartažanima, a nadao se, da će ga macedonski kralj[20]) radi pomoći, pa mu se pričinio najzgodniji čas, da se odmetne od Rimljana.

God. 220. provali on, pomagajući Skerdilaida, koji je pritekao u pomoć Etolcima proti Ahajcima, sa 90 lagja u Grčku, te pregje Lissos, što je bilo proti ugovoru od g. 228. Ovim lagjama udari on na Pilos u Meseniji, a sa pedeset lagja udari istom prilikom na Ciklade te ih poplijeni. Puni plijena povrati se kući.

To dade povoda drugom t. zv. ilirskom ratu.

Rim je uvidio, da je Demetrij htio ugrabiti prigodu, kada se je nad rimskom državom oblačilo, da se proglasi nezavisnim,

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

pa odluči preteći ga, te odluči, da se pošalje proti njemu vojska i to prije nego se zapletu u druge ratove, koji su im prijetili. Toga radi odma g. 219. (prije K.) pošalju konzula L. Emilija Paula s golemom vojskom na Iliriju, da kazni nevjernog Demetrija.

Demetrij se megjutim špremaše na otpor. Po svim gradovima porazmjesti svoje pristaše a ukloni svoje protivnike. Osobito oruža Dimalum a sa 6000 izabranih vojnika utabori se u Hvaru[21]).

Paulo Emilij udari najprije na Dimale, koje mjesto smatraše Demetrij neosvojivim i poslije sedamdnevne opsade pogje mu za rukom osvojiti ga. Time bijaše tako ustrašena Ilirija, da mu se svi gradovi sami predadoše, osim samoga Hvara, kojega je brdnio sam Demetrij. Sada zaplovi Emilij put Hvara, te mu pogje za rukom i njega osvojiti. O osvojenju Hvara pripovijeda Polibij ovo: „Demetrij uvede u Dimale dobru posadu sa potrebitom zairom, a po drugim gradovima poubija sve one, koji su bili protivne stranke i preda vladu svojim prijateljima. Izabra izmegju svojih podanika šest hiljada najvjernijih i postavi ih u Hvar. Konzul (Paulo Emilij, poslije osvojenja Dimale) zaplovi put Hvara, da napadne samog Demetrija; ali dočuvši da je grad jak, da su u njemu sakupljeni mnogi vrsni vojnici i da obiluje zahirom i svakim vojnim spravama, poboja, se da ne bi opsjedanje bilo neuspješno i dugo. Sve to predvigjajući upotrebi u času dolaska ovu varku. Pristane po noći svom vojskom uz otok i iskrca veći dio svojih sila u neke položaje šumske i udubljene. U jutro pogje sa 200 lagja otvoreno u luku najbližu gradu. Demetrij opazivši ove lagje i prezirući njihov broj, uputi se iz grada luci, da zabrani neprijatelju iskrcavanje. Kad se zakvačiše i borba sve žešća postajala, dolazile su iz grada sve veće pripomoći, a najzad izigjoše svi spremni u boj. Megjutim Rimljani, koji se po noći bijahu iskrcali dogjoše po nepoznatim mjestima nepazice i zanzeše jedan brijeg izmegju grada i luke, te presjekoše put pomoćnim četama, koje bijahu izašle iz grada. Demetrij opaziv to, prestane opirat se onima, koji se iskrcavahu, već sakupivši svoje, poreda ih u krug te odluči udariti na one, koji su zauzeli brijeg. Rimljani videći da im Iliri dolaze u susret, poredavši se žestokom navalom udare na njih a istodobno ovi, koji bijahu izašli iz lagja, uočiv stvar navale iz brijega i tako udarivši sa sviju strana prouzročiše megju Ilirima strašnu strku i smutnju. Na pošljetku vojnici Demetrijevi bijeli spopeda i straga, dadoše se u bijeg. Neki pobjegoše u grad, ali većina raspršiše po otoku

BIBLIOTEKA PUBLIKE
„MARIN BARLETI"
ŠKODER (2018)

po nepristupnim mjestima. Konzul rimski Emilij zauzevši prvim dolaskom Hvar, iz temelja ga sruši".

Tako g. 219. (prije K.) pade Hvar. Demetriju uspije sa nekoliko lagja pobjeći u Macedoniju.[22])

Budući je već bio buknuo punski rat, Rimljani nijesu bili u stanju nastaviti rat i pokoriti cijelu Iliriju, već pristanu na uvjete mira od g. 228. sklopljena poslije prvog ilirskog rata. Oni izjaviše, da Pines nije kriv pobuni Demetrijevoj, pa da nije pravo lišiti ga njegove države. Tako poslije drugog ilirskog rata ostane isto stanje, što je bilo poslije prvoga.

Ilirijom vladaše Pines, kao prijatelj i saveznik rimski. Nu ćini se, da se Pines malo vremena užio svoje vlade, jer ga već poslije g. 217. izvori ne spominju. Zadnju vijest o njemu sačuvao nam je Livij (lib, XXII, 33), koji veli, da su. g. 217.: „ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cuisis dies exierat, poscendum; aut si diem proferre vellet, obsides accipiendos." Kakoje Pines svršio nezna se, jamačno za domaćih buna g. 218.—217. U to se doba spominje u Iliriji Skrdilaida, (Skordilak) brat Agronov. Spomenuli smo već prije da je Teuta zavladavši poslala svoje brodovlje na plijen, koje je megju ostalim potuklo Epiročane i otelo im grad Φοινίκη. U navali na Epir i kod opsjedanja Φοινίκη odlikovao se ovaj Skrdilaida. O njemu se spominje još, da je g. 220. skupa sa Demetrijem hvarskim skočio u pomoć Etoljanima proti Akajima. Poslije, nego je Demetrij morao pobjeći iz Ilirije, postade najugledniji Skordilak (Skrdilaida), koji je sada svakako nastojao, da se dočepa prijestola. U tu svrhu sdruži se s Filipom macedonskim obečavši mu poslati mu 30 lagja u pomoć proti Etoljanima, a ovaj mu obeća 20 talenata na godinu. Uvidjevši na skoro, da mu Filip posve malo može pomoći, obrati se Rimljanima. Znao je naime vrlo dobro, da o njihovoj volji ovisi njegovo prijestolje. Pod izlikom, da mu Filip nije isplatio novac po ugovoru, udari na saveznike Filipove u Grčku, a povrh toga poče uznemirivati i iste megje macedonske. Po nagovoru Demetrija, udari Filip kada se vratio iz Grčke na Iliriju i ote zauzeta mu mjesta, a k tomu i još neka ilirska, a odatle ravno imao je poći do Apolonije pod izvjesnim uspjehom, kad ga kriva vijest o dolasku rimskog brodovlja prisili, da se natrag povuče. Nu slijedeće godine navali opet na Iliriju, te zauzme Lissos i Akrolisson. Zauzeće Lissosa imalo je za pošljedicu, da su mnogi gradovi priznali macedonsku vlast, budući se ova bila silno raznjihala, ali i to ne potraja dugo, jer L. Nevij god. 206. priskočivši u pomoć Apolonci navali po noći iznenada na tabor Filipov, te ga tako porazi, da je ovaj na pola gô jedva

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" ŠKODER (2018)

pobjegao (seminudum fugiens). I tako eto vidimo po prvi put i rimsku vojsku nešto dublje zaći u utrobu jadranskih i jonskih voda, pa konačno i njima potpuno zavladati (za V. Levinâ i Quintija Flaminina).

Naproti Skrdilaida držao se je uvijek uz Rimljane. O njemu se spominje. da je god. 208. sa sinom Pleuratom htio provaliti u Epir, ali da su Epiročani pozvali u pomoć Filipa.

Već nakon godine 207. ne spominje se više Skrdalaida, kojega po svoj prilici nije bilo više na životu. — Njega je nasljedio sin mu Pleurat. Kad se je god. 200. obnovio rat izmegju Rimljana i Filipa, nalazimo Pleurata, gdje pomaže rimskog konzula P. Sulpicija Galbu. Ovo mu je koristilo, jer je poslije poraza kod Kinoskefala dobio neke zemlje, prije ilirske, koje su do tada više manje bile u rukama Filipovim: „ἐδωκανδέ veli Polibij καὶ Πλευρατῳ Λυγνίδα θαί Παρδον, ουσας μέν Ἰλλιρίδας,ὑπό Φίλιππον δέ τεττομενας.“ [23]) — Pa i u drugim ratovima pomagao je Pleurat uvijek vjerno svoje Rimljane, tako n. pr. u ratu Rimljana s kraljem Antiohom (god. 191.—190.) i god. 189. proti Etoljana.

Pleurata naslijedi sin mu Gencij (Γένθιος). Osobito za njegove vlade cvalo je gusarstvo na ilirskim obalama, te su zbog toga dolazile u Rim neprestane tužbe. Kada se god. 180 konzul Duronij vratio iz Ilirije u Rim i polažući račun o zemlji u kojoj je bio, javlja, da Gencij ide na ruku Gusarima. Livij (XL. 42.) pripovijeda: „L. Duronius, qui praetor anno superiore (181) ex Illyrico cum decem navibus Brundusium redierat, inde in portu relictis navibus, cum venisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gesisset, haud dubie in regem Illyriorum Gentium latracinii omnis maritimi causam avertit“. Odma po dojavljenom činu Gencij bude strogo iz Rima opomenut te on našavši se u neprilici i shvativši situaciju Rima, pošalje poslanike da se opravdaju [24]). Čini se, da je ova opomena ponukala Gencija, da se za vazda otrese rimskog pokroviteljstva, te se osvrne oko sebe tražeći saveznika, da oživi Agronovo kraljevstvo. Poslanici iz Isse, koji su došli u Rim, da se prituže na Gencija zbog gusarenja dojave god. 172 senatu, da se Gencij dogovara s makedonskim kraljem Perzejem, zakletim protivnikom Rimljana, dapače da poslanici Gencijevi u Rimu, služe Perzeju kao uhode. Senat rimski pošalje na to Genciju svoja tri poslanika da ga opomenu, a za obranu svojijeh posjeda i onih svojih saveznika otpremi god. 170, osam lagja iz Brunduzija po L. Furiju, legatu na Visu, koji je stajao na čelu dviju viških lagja. Konzul Hostilij pošalje Ap. Klaudija sa četiri hiljade pješaka u Ilirik.[25]) Klaudij dogje u Ilirik sakupi tu još drugih 8000 ljudi i prodre do Lyhnida (danas

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ SHKODËR (2018)

Ohrid), grada Desarećana, te je otale navaljivao i ako slabim uspjehom na Macedoniju. — Gencij se megjutim držao po strani, ali kad vigje da Perzij napreduje, složi se i s njim sklopi savez. Neki nam pisci pripovijedaju, da je Perzej prevarom sklonuo Gencija na savez. O toj prevari biće govora na strani 119. Saznavši Rimljani za ovu koaliciju odluče isti čas udariti na obojicu. Proti Perzeju pošalju god. 168 Emilija Paula sa namjerom, da nastavi rat, a u Iliriju Lucija Anicija, pretora „cujus inter peregrinos jurisdictio erat," koji se kod Lyhnida složi sa ilirskim legatom Apijem Klaudijem. Na čelu brodovlja stajao je pretor Kn. Oktavij. Gencij skupi sve svoje sile (do 15.000 vojnika) u Lješu (Lissum omnes copias contraxit). Nu proti njemu se diže i sam njegov narod, jer mu je bio dodijao svojim opačinama, pijanstvom i okrutnošću. Prije nego što je došao, već je Gencij bio zaposjeo rimski grad Basaniju, šest milja daleko od Leša. Videći Gencij, da ne može odoljeti navali rimskoj, povuče se u Skodru,[26]) svoju prijestonicu, koja je bila glavna utvrda zemlje, odvoć pristupačna a uz to ju je branilo hrabro pleme Labeaćana (Labeatium lacus = skadarsko jezero[27]). Tu je čekao da mu se vrati brat Karavancij, kojega je bio poslao da umiri i pokori domaće buntovnike. Anicij opsjedne Skodru[28]), nu videći, da je ne može uzeti na juriš, posluži se varkom. Pričini se, da će udariti na grad jurišom, ali na prvi otpor stane uzmicati. Iliri misleći da bježi, otvore širom vrata i navale na neprijatelja, ali budu potučeni i izgubiše množtvo ljudi, jer upadoše u rimske zasjede. Pokolj bijaše takav, da je Gencij odma poslao dva poglavice u rimski tabor, da pitaju za mir uz uvjet, da ima Gencij tri dana vremena razmišljati o pogodbama. Zadnji dan izveze se Gencij u čamcu rijekom na labeasko jezero i motrio je, da li mu dolazi brat u pomoć. Kada vidje, da ga od nikuda nema, preda se na milost i nemilost Rimljanima. Sada navali Anicij na Medeon, skrajnu utvrdu kraljevine Ilirije, gdje uhvati kraljevu obitelj: brata Karavancija, ženu Etlevu i dva sina, Skrdilajda i Plaurata.

Anicij svrši ovaj treći ilirski rat u trideset dana i prije dogje u Rim glas o zarobljenju Gencija, nego o dolasku Anicijevu u Iliriju: „Sed Gentius, veli Eutropij, facile uno proelio victus, mox se dedidit. Mater ejus et uxor et filii, frater quoque ejus, simul in potestate Romanorum venerunt. Ita bello intra dies XXX. perfecto, ante cognitum est Gentium victum, quam coeptum bellum nunciarentur."

Zarobljenike povede u Rim, a senat — kao što smo vidjeli — dozvoli mu triumf. Gencij umrije kasnije kao zarobljenik u Umbriji[29]).

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

Anicij ostane neko vrijeme u Iliriji, da sa povjerenicima senata uredi upravu. Senat pošalje pet povjerenika. Onih 220 osvojenih brodova („lembi“) budu podijeljeni megju Dyrrhachion, Apolloniju i Korkiru kao saveznike rimske, koji su zbog prijateljstva s Rimom mnogo trpjeli od ilirskih gusara. Posade rimske budu postavljene u Skodru, Olcinium (Ulcinj)[30]) i Rizon (Risan). Nu Rimljani su dobro uvidjeli, da im ne bi bilo korisno urediti ove krajeve kao provinciju, jer bi malo prihoda vukli, pa odlučiše razdijeliti je megju razna plemena, ali tako, da budu uživali neki veće, a neki opet manje povlastice, znajući da će se tada zavigjajući jedni drugima megjusobno klati, a Rim ih se ne će imati šta bojati. Toga radi sazove Anicij sastanak odličnika bivše ilirske kraljevine u Skodru, te ih po zasluzi (po sudu Rimljana) nagradi. U ime senata izjavi, da Rimljani proglasuju sve Ilire slobodnima, da će vojsku iz gradova, tvrgjava i kula povući natrag. Pleme Issansko, Taulancijsko, Piruste, Rizonce i Ulčinjce proglasi ne samo slobodnim, nego i prostim od svakogä danka, jer su se odmetnuli od Gencija i pristupili na rimsku stranu; tako isto i Daorse, jer su ostavili brata Gencijeva, Karavancija i prešli Rimljanima, Skodrani, Desarensi, Sklepitanci i ostali Iliri plaćaće polovicu danka, kao što su ga plaćali kraljevima ilirskim. O tome veli Livij: „S. P. Q. R. Illirios esse liberos jubere; praesidia ex omnibus oppidis, arcibus et castellis sese deducturum, non solum liberos sed etiam immunes fore Issenses et Taulantios, Dessaretiorum Pirustas, Rhizonitas, Olcinatas, quod incolumi Gentio ad Romanos defecissent; — Daorsis quoque immunitatem dare, quod relicto Caravantio cum armis ad Romanos transissent. Scodrensibus et Dassarensibus et Sklepetanis, caeterisque Illyriis vectigal dimidium ejus, quod regi pendissent, imponere.“

Na to zemlja ilirska bude razdijeljena u tri dijela. Zbog pomanjkanja izvora ne da se tačno odrediti, koje su megje tim djelovima bile. Uzimlje se obično, da je prvi dio zemalja bio izmegju Vojuše i Drima sa gradovima Bračem i Ljeshom; drugi oko skadarskog jezera, a treći u južnoj Dalmaciji sa Ulcinjem, Riznom i Kotorom. „Inde, veli dalje Livij, in tres partes Illyricum divisit: unam eam fecit, quae supra dicta est; alteram Labeates omnes; tertiam Agravonitas, et Rhizonitas, et Olcinatas, inccolasque eorum.“ Budući je tekst Livijev očito iskvaren, predlagali su neki, da treba čitati umjesto „quae supra dicta est“ — „quae supra Issam est“· G. Zippel („Die römische Herschaft in Illyrien bis auf Augustus pag. 97.) predlaže, da se čita: „supra Dyrrachium“, koje se mnijenje čini ispravnijim. On to temelji na

BIBLIOTEKA PUBLIKE
„MARIN BARLETI“
SUKOĐER (2018)

činjenici, što su Rimljani ilirske predjele brojili uvijek sa juga sjeveru. Treći dio, koji Livij spominje takogjer leži sjevernije od drugoga. Sasvijem je razumljivo, da su Rimljani provodeći razdiobu ilirskih zemalja uzeli u obzir i već prije osvojene zemlje, prvi Ilirik.

Propašću slobode i države, nestaje Iirije kao istoričnog čimbenika. Vijesti o kasnijoj njezinoj dobi vrlo su mršave. Iliri su mrtav elemenat, materijal u rukama silnih Rimljana, koji im nametnuše novu upravu, nov jezik, novu vjeru, nove običaje. Iliri smatrahu se prema Rimljanima kao saveznici i danku podvrženi. Oni su imali u Rimu posebne zastupnike. Uza sve to ostade Ilirima dosta slobode, jer znamo da su i na dalje kovali svoje samostalne novce, samo što ih sada nijesu kovali u ime svojega kralja. (Sravni: A. J. Evans: O nekojih nedavno nagjenih ilirskih pjenezih, preveo Š. Ljubić).

Za cijelo jedno stoljeće nijesu Rimljani pretvorili ove zemlje u provinciju rimsku. Ove su im zemlje služile kao kula s koje su vodili neprestane, premda malene, ratove na sve strane svijeta i tako širili svoju moć. Čini se da je tek Sula, videći veliki opseg novih zemalja uredio ih u smislu provincije. O postanku ove provincije ne zna se stalno kada pada. Neki tvrde, da je uregjena tek 59 g. prije K. O tomu veli slavni Momsen (Corp. Inscrip. Lat. III. I. 279): „Origo ejus provinciae etsi antiquisima est, tamen ipsa non est antiqua. Nam cum patre ejus infima, quae ad Scodram (?) est, Romani potiti essent simul cum Macedoniae regno Genthio devicto rege Illyrici, deinde per septimum saeculum modo ex Epiro modo ex Histria ejus orae barbaris bella inferrent continua magis quam magna, tamen quae per eas partes Romani possederunt, dum erat eorum respublica, proprium praesidem ordinarium habebant nullum, sed per multum tempus parebat consulibus Italiam et Galliam Cisalpinam administrantibus; deinde, postquam haec in provinciae forman transit (quod instituit fortasse dictator Sulla), Illyricum contributum videtur esse modo cum Gallia Cisalpina, qua cum certe simul Illyricum rexit C. Caesar per a. u. c. 696. — 703, modo cum Macedonia. Primus idem Caesar perpetuum praesidem ei videtur attribuisse". Po ovome doznajemo, da ove zemlje nijesu bile dugo uregjene kao provincija, da nijesu imale naročitog namjesnika, već su padale pod nazor konzula, koji je upravljao Italijom i Galiju cisalpinsku. Kad je postala provincijom, spadala je sad pod vlast zapovjednika Galije, sad zapovjednika Makedonije. Momsen spominje da je prvi upravitelj Ilirika bio P. Vatinija a. u. c. 709—710.[31])

BIBLIOTEKA PUBLIKE
„MARIN BARLETI"
SHKODËR (2018)

Iz odredaba poslije Anicijeve pobjede nad Gencijem znamo, da je on proglasio slobodnim i od danka prostim Piruste od plemena Desarećana. Nu kasnije se ovo pleme osili i stane uznemiravati svoje susjede. Narodi se potuže svom upravitelju J. Cezaru. G. 59. prije K. tim dobi Caezar upravu Galije Cisalpinske. „Lege Vatinia“ ili na predlog Vatinija doda mu puk i Ilirik „Anno urbis conditae DCXCVIII, veli Eutropius lib V., C. Julius Caesar, qui postea imperavit, cum L. Bibulo cos. est factus: decreta est ei Gallia et Illyricum cum legionibus decem.“ Da umiri Piruste dogje g. 54 prije K, Caezar glavom u Ilirik. Da je baš u naše zemlje došao, doznajemo iz njegovih riječi (De bello Gall. 46. V. 1.), gdje pripovijeda kako je umirio Piruste, koji su stanovali u dolini Drinskoj.[32]) „Ipse conventibus Galliae citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciae incursionibus vastari audiebant. Eo cum venisset civitatibus milites imperat certumque in locum convenire jubet. Qua re nunciata Pirustae, legatos ad eum mittunt, qui diceant, nihil eorum rerum publico fectum consilio, seseque paratos esse demonstraut omnibus rationibus de injuriis satisfacere. Percepta oratione eorum, Caesar obsides imperat, eosque ad certum diem adduki jubet; nisi ita fecerint, sese bello civitatem cersecuturum demonstrat. His ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem aestument paenamque constituant. His confectis rebus conventisque peractis, in cizbor teriorem Galliam revertitur“.

Iz svega ovoga možemo izvesti, da je Cezar ne samo bio u našim zemljama, nego da je tu sakupio vojnika, sazvao narodui i po dobrim ljudima dao riješiti spor.

Megjutim su se nad rimskom republikom vili tmasti oblaci sa sviju strana: prijetio je strašan gragjanski rat, koji je uništio republiku a podigao monarhiju. Drugovi u triumviratu, rodbinskim vezom združeni, zavadiše se željna obojica da na svoju glavu postave carski diadem. Dne 7. siječnja 49. g. pregje Cezar Rubikon onim znamenitim sa riječima: „Alea jacta est“. Ovim danom započeše zlokobne i bratoubojne borbe izmegju Cezara i Pompeja. Nas ova borba samo u toliko zakima, što su se neki prizori ove tragedije, i to ne malo znameniti, odigrali u našim stranama Od dana 17. marta, kada se Pompej prevezao u Brunduzija na balkanski poluotok, postadoše naše strane pozorišta ovome ratu, koji je učinio Cezara gospodarem rimske države. Mi ćemo spomenuti one prizore, što su se kod nas odigrali.

Premda je sila Pompejeva bila na zapadnoj strani balkanskog poluotoka, premda je Publij Dolabella, Cezarov Admiral,

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

bio potučen kod otoka Krka (Curieta), ipak neki gradovi na našoj obali ostadoše odlučno uz Cezara. Osobito se odlikovaše Salona i Lissos (Leš).

Kad je Cezar prisilio Pompeja i pristaše da pobjegnu iz Italije, postavši gospodarem Italije, odluči predobiti Pompejevce u Španiji, gdje su bili dosta jaki. To mu pogje sretno za rukom, tako da mu se 2. augusta 49. g. sami predadoše.

Dok je Cezar ratovao u Španiji a spremao brodovlje iz Italije, Pompej usredotočivši sve svoje sile u Solunu, nastojaše organizirati svoju vojsku. Vojska sastavljena od svakovrsnih istočnih naroda brojila je jedanaest legija, 600 konjanika i 500 lagja. Pompeju dogjoše u pomoć Marko Kato sa Sicilije, Lucij Domicij iz Masalije, a Afranij i Varron iz Španije. U Solunu uredi on novi senat, koji niti imadijaše starodnevnog broja senatora niti bijaše zakonit. Premda je Pompejeva stranka bila jaka, ipak su ju točili nutarnji nemiri, svagje zavisti, mekoputnih aristokrata koji su teško podnosili tegobe rata, te se ne pouzdavahu u Pompeja. Ipak pogje Pompeju za rukom, da je sjedinio bar svoje brodovlje na albanesko epirskoj obali.

Uprav 4. januara 48. g. ukrca se i Cezar u Bruduziju sa šest legija i 600 konjanika. Ovaj prijelaz Cezarov bijaše vrlo težak, jer mu nedostajaše lagja da preveze svu vojsku, a Pompejevo jako i uregjeno brodovlje krstarilo je po moru, a na obali držalo je najbolje pozicije. Sretno pogje Cezaru za rukom iskrcati se kod Paleasa (Paljasa) poviše Krfa. I ako mu se ne opriješe, ipak ga opažiše Pompejevci iz Orikona u Aulonskom zalivu i sa Korkira (Krfa). Nu prvi se ne osjećahu dovoljno jaki, da na njega udare, jer ne imagjahu nego 18 lagja, a drugi ne bijahu spremni. Čim iskrca vojsku, pošalje brodovlje natrag da preveze ostalo, a sam još istoga dana prešavši Akrokeraunske gore prodre u Dpir. Pogje mu za rukom osvojiti više mjesta, megju kojima vrlo važne luke Orikon i Apoloniju. Zaprijeti dapače Draču (Dyrrhachium), gdje se bijahu usredotočili Pompejevci, ali ga ne mogaše zauzeti. Nu Cezar se domala nagje u velikoj neprilici. Na lijevombrijegu Apsosa bijašeutaborem Pompej sa dvostruko jačom vojskom. Cezar pak bijaše odijeljen od Italije, otkud mu nijesu mogli poslati gotovo nikakove pomoći, jer je brodovlje Pompejevo budno na to pazilo. Admiral Pompejev Libon, naslijednik Bibulov, zatvori dapače za neko vrijeme istu Bruduzijsku luku. S druge strane manjkaše Cezaru hrane slabe su mu bile nade o pripomoći iz Italije, dok je znao da Pompej čeka još vojske iz Pergamona. Da se je Pompej znao poslužit itom sretnom prilikom, bila bi mu se jamačno Fortuna nasmješila. Na svu sreću Cezа-

BIBLIOTEKA PUBLIKE MARIN BARLETIĆ SKRADIN (2018)

rovu odvaži se Antonij, te sa četiri legije i 800 konjanika izmakavši sretno Libonu, doplovi u Lissos. Izmegju njega i Cezara stajala je sva sila Pompejeva, ali Antoniju pogje za rukom obići preko klanaca i četvrti se dan spojiti s Cezarom na desnoj obali Apsosa. Na žalost Pompej nije mogao zapriječiti tog sjedinjenja, pa se utabori kod Asparagiona na rijeci Genusos (danas Škumbi), izmegju Drača i Semena (Apsosa). Cezaru pogje za rukom zavući se izmegju tabora Pompejava i Drača, te tako odijeli Pompeja od svog središta. Nu Pompej je tim bio samo na kopnu odijeljen od Drača, jer je more bilo u njegovim rukama, dok je vojska Cezarova trpjela što više s nestašice hrane. I jedan i drugi bojali su se zametnuti bitku. Pompej se napokon odluči navaliti i održa pobjedu, jer mu je sila bila mnogo veća. I na moru zateče Cezara nesreća. Pompejev sin Gnej, potuče brodovlje Cezarovo kod Orinoka i Lissosa, te lagje ili spali ili zarobi. Ipak ovaj poraz kod Drača, hvala energiji Cezarovoj, kojom je znao održati i u tim teškim prilikama svoju vojsku na okupu, a opet što Pompej nije znao izrabiti, svoj položaj, nije imao onih poslijedica, kojih je mogao imati. Cezar se povuče prema Apoloniji, a odatle dolinom rijeke Aousa (Vojuše) i preko Zygosa u dolinu Peneja. Na tome putu idući u Tesaliju dogju mu u pomoć preko Ilirika dvije legije pod Amintom Kornificijem, a kod Aegimiona na izvoru Peneja pridruži mu se Kalvin. Ovim popuni svoju vojsku, koja se oporavi u plodnoj Tesaliji.

Pompej ga je slijedio, te kod Farsala blizu Kinoshefala, gdje je pred 150 godina održana sjajna pobjeda Rimljana nad Filipom, dogje do odlučne bitke. Cezar, premda dva puta slabiji pješadijom a sedam puta konjaništvom od Pompeja, održa sjajnu pobjedu. Poraz je bio tako strašan, da je sam Pompej ostavio, potajno tabor i pobjegao. Kad to sazna vojska sva se raspršи. Bježeći preko macedonskih i ilirskih gora, dogju u Korciru sa nešto vojske Metelo Scipion, Tito Labien, Lucij Afranij i Gnej, sin Pompejev, te se tu dogovarahu sa Markom Katonom, zapovjednikom brodovlja o daljnjem razvoju bojne taktike. Nu obog osutnosti Pompejeve ne odlučiše nikakav zajednički korak. Megjutim je Pompej bježao, a Cezar ga progonio. Tragičan svršetak Pompeja, nazvana Veliki poznat je megjutim zubu svih vremena: dne 28. septembra 48. g. pogine jadno od ubojničke ruke, Lucija Septimija.

Premda je Cezar još imao silna posla da pokori svoje neprijatelje, ipak on već sada bijaše faktični monarha u Rimu.

Protivnici Cezarovi kad nemogoše junački izvojevati pobjedu, odlučiše Cezara potajno ubiti. Svoju podlu namjeru ne kasniše

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

izvesti, 15. marta (Idus Martiae) 44. godine izdahnu najveći državnik i Rimljanin umni Cezar i to baš u nepovredivom senatu zadobivši 23 rane, te opraštajući se sa svojim ubojicom izusti još zadnju i umilnu opomenu svome miljeniku i ubojici Brutu, veleći: „Zar i ti sine Bruto!“

Ubojice Cezarove u novoj razdiobi zemalja dobiše svoj dio. Ilirik i Macedoniju dobije Bruto. Premda se Antonij opirao, to ipak osvoji Bruto cijeli Ilirik, Macedoniju i Grčku, sabra vojsku te napuni blagajne. Nu ušljed zaključka na otočiću Laviniju kod Bononije, drugi triumviri Antonij i Oktavijan moradoše krenuti proti Marku Bruttu i Gaju Kasiju. Već ljeti 42. godine prevezoše se s vosjkom iz Brunduzija Antonij i Oktavijan na balkanski poluotok. Antonij pogje naprijed i dopre do Filipa, u zemlju Sarpea i Korpila. Oktavijan poradi bolesti osta u Draču, nu ne htijući pustiti Antoniju u ruke svu zapovijed soobito u ovako odlučnoj bitci, nego se požuri za njim. Naskoro dogjoše urotnici Bruto i Kisij. Urotnici imagjahu 20.000 konjanika, a triumviri 13.000, nu bijahu jači pješadijom, koje bijaše do 80.000. Pobjedu održaše triumviri, dok urotnici sa cvijetom republikanaca ili se sami skončaše ili potražiše smrt u boju. Ovom pobjedom dopadoše naše zemlje u ruke triumvirâ. Ali sloga nije mogla dugo potrajati izmegju Antonija i Oktavijana, te već godine 40. dogje skoro do rata, da vojske ne prisiliše svoje vogje da sklope tako zvani brunduzijski ugovor. Po tome ugovoru naše zemlje panu pod vlast Antonijevu[1]), jer njega dopane sve na istoku, a oktavijnâ na zapadu Skadra. Ako ovim ugovorom zapriječiže prijeteći rat, to je ipak bilo jasno da prave sloge ne mšžc biti megju ova dva muža, da će prije ili poslije morati bojna sreća odlučiti njihovu sudbinu, dosuditi jednom ili drugom apsolutnu vlast. I doista ne progje mnogo godina a moradoše se potući gospodar istoka sa gospodarom zapada, morao se ponoviti Boj izmeg.u Pompeja i Cezara.

Antonij jači vojskom nije upotrebio zgodnu priliku, te navalio na Italiju, gdje je Oktavijan bio u velikoj neprilici zbog novaca, te nametnuvši nove poreze prouzročio bunu, koju je morao silom ugušiti. Miljenik čarobne Kleopatre poslje koncem g. 32. svoje brodove pred akrokeraunsku glavicu (sada Liquetta), gdje se nadao naći brodovlje Oknavijanovo. Ne nadjvši ga, utabori se kod Akcija, južnog rta na ulazu u ambrakijski zaliv (sada Arta-zaliv), da prezimuje.

Tek na proljeće 31. god. prevezc se Oktavijan iz Brunduzija na istok. Dotle je upotrebio vrijeme, da se dobro uredi. Bez otpora uzme Korkiru. Odatle mu bijaše lako iskrcati se na kopno kod Akrokeraunske glavine. Iskrcavši se krene k jugu, te se uta-

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ SHKODËR (2019)

bori na mjestu, gdje je kasnije u znak pobjede sagradio grad Nikopolis (blizu Preveze). Drugog septembra 31. g. dogje do odlučne pomorske bitke. Pred rtom Akcijem bijaše Antonij u čvrsti bojni red poredao svoje velike brodove a Oktavijan učini isto tako na moru u razmaku od 8 stadija. Agripi, vještom admiralu Oktavijanovu, pogje za rukom prekinuti bojni red Antonijev i svojim malenim brodovima opkoliti i uništiti pojedince velike brodove Antonijeve. Što se dogodilo negda Ksersu kod Salamine, dogodi se Antoniju sada kod Akcija. Nu još ne bijaše bitka izgubljena, ali kad je Antonij doznao da je Kleopatra pobjegla ostavi svoju vojsku i pogje za njom. Vojsci bez vojvode ne osta ino nego se predati.

2. septembra 31. g. prije K. dosta je znamenita u povjesti rimskoj. Tim danom dokončava se borba republike sa monarhijom na korist ove zadnje; tim danom postao je Oktavijan faktično pravi monarh!

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

Bilješke §. 2. (o Iliriji).

[1]) Ovo je vrlo elastičan pojam, koji je pod raznim vidicima i u razno doba imao razno značenje, a po tome i razan opseg obuzimaao. U najstarije doba veli Tomić („Povjest rimska do careva“ Zagreb 1884. Pag. 21. (zvaše se Illyris iliti Illyricum zemlja duž Jadranskoga mora medju rijekama Neretvom (Naron) na sjeveru i Drinom (Drilom) na jugu. Na istoku bijaše omegjašena zemljom Triballa. — To je Illyria u najužem smislu, to jest današnja Dalmacija od Dubrovnika na jug preko Crne gore s južnom Hercegovinom i dijelom sjeverne Albanije.

Ime Illyrsko protezaše se kasnije od Alpa pa do Epira i Macedonije i Moesije na mnoge narode, to jest od Ina i Tirola pa do Šare planine i Albanije. To bijaše Illyrija u širem smislu, kako je razumijevaju pisci do drugog stoljeća poslije Isukrsta. Ta Illyrija obuhvaćaše gotovo sve one zemlje, a donekle i više, što mi danas zovemo slavenskim, hrvatskim i srpskim zemljama, kada su Rimljani u drugom stoljeću raširili svoje carstvo do Dunava, raširiše i Illyriju, te ona opsizaše ove pokrajine: Oba Norika, obje Panonije, Valeriju i Saviju, za tim Dalmaciju, obje Dacije, Moesiju i Thraciju. To razdijeljenje Illyrije trajaše do cara Konstantina Velikoga, koji odjeliv od Illyrije donju Moesiju i Traciju, pripoji joj novih sedam pokrajina: „Macedoniju, Thesaliju, Achaju, oba Epira, Praevalis i Kretu. To bijaše Illyrija u najširem smislu, koja opsizaše 17 raznih pokrajina i zemalja. U tom smislu shvaćali su i uzimali Illyriju pozniji pisci. Grci razumijevahu pod Illyrijom prostor, kojega na jugu okružavaju Keraunske gore, na zapadu Jadransko more i istočne Alpe, na sjeveru Dunav, a na istoku Šara planina. Izmegju Šare planine i Dunava ne poznavahu Grci zemalja, pa ni megje Illyrije, s toga se služe u tome općenitim izrazima: od Dunava do Balkana.

[2]) Apijan veli: „Nisu imali jednu općenitu vladu, niti skupnoga vijeća, nego vijećahu po plemenima i obiteljima“. Ovako rade i Arnauti osobito Miriditi.

[3]) O Illyrima daje nam ovu sliku Smičiklas (Hrvatska povjest I. Dio str. 21.) Ljudi su ovih krajeva veliki, krijepka tijela, uvijek spremni na boj i klanje, ali su i tvrde glave, do zla boga lukavi i prevejani. Prvo da vjeruju u čarolije, a čarobnjakom ako su i daleko utječu se kraljevi i vojvode. Po mnijenju nekih bilo bi kod Ilira ljudi, koji samim pogledom opčaravaju, a ako dugo i oštro pilje u čovjeka, da su mu kadri i smrt zadati. Čini se, da im je vjera imala feničke primjese.

Kada je na primjer Klito kralj ilirski imao ratovati s Aleksandrom, zakla on bogovima za žrtvu tri dječaka i tri djevojke i crna ovna. Da si tijelo slikaju kao i Tračani, a da su pobožni, prijedni, gostoljubivi i vole živjeti u veselu drugovanju, to svi kazuju. Nečuveno je i nevjerojatno, što se o njihovim gozbama pripovijeda, kako su skloni pijanstvu, a da se kod svake gozbe opiju i da je to gotovo svaki dan. Tako, da se prije gozbe opasaju, a onda tečajem gozbe čim više piju tim dulje otpasuju. Kako svoje žene neka plemena strancem uz gozbu

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

daju, to je dalo povoda različitom tumačenju, da su istoga porijetla sa Babiloncima. Mnogi njihovi kraljevi, da su umirali od razuzdana i pijana života. (Pripovijeda se o Agronu, da se svojoj pobjedi nad Etoljanima tako veselio, da se sav podao raskošnim gozbama, što ga je u jeseni god. 231 prije K. kraju dovelo. Iliri su uz more bili ribari ili gusari na glasu, a u nutarnjoj zemlji pastiri ili razbojnici. O plemenu Atamana kaže se na primjer, da im žene polja obdjelavaju, a muškarci da stada pasu.

Većina plemena nije poznavala novca, a zemlju su si dijelili svake osme godine, i to redovito. Cijeli kraj jedan ili cijelo selo bio je rod. Bilo je plemena skoro na pô divjih. Za Dardance kažu, da se sakrivaju u smradne špilje, a da se samo tri puta u životu peru, kad se rodi, kada se žene i kada umiru. Neka plemena opet hvale, da lijepo goje muziku i sami da si prave muzikalne (sprave) strojeve. Za sva plemena može se reći, da su strašno ljubila najljući rat.

Vojevali su jednakom vatrom u Aziji s Aleksandrom, kao što u Grčkoj proti Grcima. Ljube od oružja najviše koplje, kako ga je opisao Homer, a priljubili su se Keltskom oružju.

[4]) Da je bilo mnogo plemena dokazuje nam genealogija sačuvana kod Apijana Aleksandrinca. On pripovijeda, da Illyri izvode svoje ime od Illyra sina Polijenova. Ciklop Polijen i žena mu Galata rodiše sinove: Kelta, Illyra i Galata. Ova trojica otišavši iz Sicilije, zagospodovaše narodima, koji se po njima nazvaše Kelti, Iliri i Galate. Illyr rodi Enkeleja, Autarieja, Dardana, Meda, Taulanta i Perreba sinove i kćeri Partu, Daortu, Dasaru i druge: Odatle postanu Taulanćani, Perrebi, Enkeleji, Autariejci, Dardanci, Portenci, Dasarani i Daršani. Autoriej rodi opet sina Panona ili Pacona a Panon Skordiska i Triballu, koji takogjer dadoše ime narodu.

[5]) Ovaj narod spominje Skajlaks Karia udenac, najstariji poznati geograf, koji je živio u četvrtom vijeku prije K: ἐπ᾽ Ἰλλυρικοῖο μελαμβαθέος ποταμοῖο τύμβος ἦν Ἁρμουίης Κασμοίο τε ἀνδράσιν Ἐγχελέσσιν ἐφέστιοι (na Ilirskoj sinjedubokoj rijeci bijaše grob Armonije i Kadma, koji su bili gosti ljudi Enhelija.

Enheleji su najstarije ilirsko pleme u našim zemljama. Karl Müller (Fragmenta hist. Graec) nastoji dokazati, da Enheleji nijesu bili osobito pleme, već da to ime potiče od grčke riječi ἐγχελύς-jegulja i označuje sve one stanovnike, koji su stanovali oko Skadarskoga jezera uz pjeskovitu obalu do Leša te se bavili lovljenjem jegulja, kojih i sada u tim predjelima mnogo love. — Prvi ljudi, koji su plovili tim krajevima ne poznavajući narodnoga imena nazvali ih po najobičnijem zanimanju.

To nije osamljen primjer u povjesti, a najbolje nam dokazuju pastiri Hiksi. Za Enheleje se veli, da ih nestaje u šestom vijeku prije K. i da na njihovo mjesto dolaze druga plemena. Biće valjda, da su tuda Grci upoznavši bolje te krajeve doznali prava narodna imena pojedinih plemena i stali ih nazivati pravim njihovim imenima. Uz Müllera pristao je znameniti H. Kiepert vrlo zaslužan za staru geografiju. (Lehrbuch der alten Geografie p. 35[5] Pridružuje im se i Dr. Hahn (Albanesichen Studien p. 240.) Hahnu ovo etimološko izvagjanje daje povoda, da iznese ovu hipotezu: „Diese Ableitung führt zu der Vermutung, dass die Bisaltae, welche oberhalb Chalchidicae am Aalreichen See sassen, mit dem Worte bisalto (hohe bisalto) zusammen hängen, welches in dem italienisch-dalmatinischen Dialekte Aal bedeutet, das Wort wird auch in Skodra verstanden. Sollten etwa die Θυνοί und Βιθυνοί (θυνιάς ἄκτη am Pontus Euxinus von Apollonia bis Salmydessos, von θύννος, Thunfisch, scrumbo, thynnus (tunj), stammen der namentlich im Bosphorus so zahlreich gefangen wird?“

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

Proti Mülleru tvrdi G. Zippel (Die römische Herschaft in Illyrien bis auf Augustus pag. 13), da Enheleji nisu dobili ime po tome, što su se bavili lovom jegulja, već da je to čisto narodno ime. On cijeni, da je središte Enheleja bilo na zapadnoj strani Ohriskog jezera.

Bilo što bilo, svakako je ovo pleme bilo jako i prvo od ilirskih, koje osnova svoje kraljevstvo.

I Herodot spominje Enheleje. Mardonij (Knjig. IX. cap. 42.) veli: „ἐστιλόγιοι ὡς χρεών ἐστι Πέρσας ἀπικομένους ἐς τὴν Ἑλλάδα διαρπάσαι τὸ ἱρὸν τὸ ἐν Δελφοῖσι, μετάδε τὴν διαρπαγὴν ἀπολέσθαι πάνθες.“ Ali isti Herodot opaža, da se ovo proročanstvo o propasti vojske, koja oplijeni Delfe, ne proteže na Perzijance, već na Enheleje: „Τοῦτο δ'ἔγωγε τὸν χρηομὸν, τὸν Μαρδόνιος εἶπε ἐς Πέρσας ἔχειν, ἐς Ἰλλυριούς τε καὶ τὸν Ἐγχέλεον στρατὸν οἷα πεποιημένον, ἄλλ' οὐκ ἐς Πέρσας.“

Ako se ovo proročanstvo proteže, kako Herodot veli na Enheleje, to nam se je za sigurno zadržao trag o provali Enheleja u Grčku.

O ovoj provali Enheleja u Grčku, koju stavljaju u prvu polovicu VII. stoljeća, sadržala se je ova priča: „Kći Kâdma, utemeljitelja Thebe, pobjegne iz grada jer ubi svoga muža i pribjegne Enhelejima, te se uda za njihova kralja. Posvadivši se ovaj s Kadmom udari vojskom na njega, ali pogine od ruke svoje žene, koja tada preda vladu svome ocu, koji dogje u Illyriju. O putovanju Kadma u Illyriju govori Herodot (5, 60), Apolodor (3, 5, 4), Pauzanija (9, 5, 3) te Strabo 7, 7, 8). Priča se, da je Kadmo i umro u Iliriji i da se tu nalazi grob njegov i žene mu Armonije. Taj grob traže kod Aoosa (Vojuše), Drilona (Drima) kod mjesta Κύλικες. Proc. Simo Rutar (Starine bokokotorske I. dio St. 20) zastupa mnijenje, da je taj grob bio kod Risna. Temelji se na riječi Skylaksove (cap. 24) „καὶ Κάδμου καὶ Ἁρμονίας οἱ λίθοι εἰσίν ἐν ταὐθα, καὶ ἱερὸν (οὐκ) ἄπωθεν τοῦ Ῥιξοῦντος ποταμοῦ (Kadmov i Armonijin stečak ovdje je i hram ne daleko od rizanske rijeke. Pri ovome nastoji dokazati da je „rizonska rijeka“ današnji zaljev „Boka-kotorska“.

Ova priča o Kadmovu dolasku Ilirima naznačuje nam, da su fenički trgovci trgovali i u Iliriji; ona nam figurativno opisuje dolazak Feničana, kojima je Kadmo reprezentant, premda su neki protivna mnijenja, te ga drže Egipćaninom. Cantu u. p. (Storia universale Tom. III. pag. 442) opaža: „Cadmo potea venire in Fenicia, eppure esser egizio; nella qual opinione mi salda il vedere quanto la Tebe greca somigli all' egiziana. Una e l'altra ebbero le loro Isole de beati; credeano aver dato natali a Giove ammone e ad Ossiri-Bacco, e possedeano la tomba di questo dio. Müller trova affatto strano che Fenici vadano a collocarsi in luogo cosi discomodo al mare“. Svakako Feničani ostaviše tragova u našim stranama. Tako n. p. Filo iz Bybla tumači ime grada Budve time, da je Kadmo putujući u Iliriju na kolima potezanim od volova, brzo stao i utemeljio grad po imenu Βουθόη (βοῦς = vô i θοός = brz) Buova[6].

[6]) Ne zna se za pravo, kuda se prostiralo ovo pleme.

Skylaks (ep. 26) veli: „Taulantima graniči ilirsko pleme, kod kojega leži Epidamnos“.

Tukidid (1, 24): „blizu Epidamna stanuju Taulanti“. — Pomponij Mela veli o obali: „Parthenies Dasaretae prima ejus tenent, sequentia Taulanti.

Plinij (3, 22, 144) spominje Taulante megju plemenima izmegju Neretve i Drine.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
„MARIN BARLETI“
SHKODER (2018)

Nestalnost sjedišta potječe odatle, što mi u prvom redu nemamo dovoljno izvora, da su ilirska plemena češće mijenjala svoja sjedišta, bilo svojevoljno ili na silu. Velik upliv imala je navala Kelta.

Pleme Taulanta bijaše osobito jako u četvrtom vijeku, te protezaše svoju vlast od Bojane a po svoj prilici od južne Hercegovine do Epira, i na istoku do Macedonije. Taulanti su se često borili do sa Macedoncima. Po Diodoru (16, 2, 2) morao je macedonski kralj Amintas plaćati Taulantima danak i dati sina Filipa kao taoca. Filip II. Macedonski, svladavši god. 338. prije K. Aga, kralja Peonaca, udari na na Bardila kralja Taulanta. Svaka je vojska imala 10.000 pješaka, te ilirska 500 a macedonska 600 konjanika. Kod Ohriskog jezera održa Filip pobjedu i akoprem velikom mukom. Uslijed toga poraza morali su Taulanti prepustiti sve macedonske predjele, koje su držali u svojim rukama. Ali ni tim nije prestala borba izmegju ova dva naroda; Ona se je često puta ponavlja ne samo za Filipa, nego i za Aleksandra Velikoga. Prije nego je Aleksandar krenuo na istok, smatrao je potrebnim osigurati Macedoniju sa zapadne strane. Zbog toga udari na Ilire i opsjedne neki grad. Glaukias, kralj Taulanta, nasljednik Pleurijada prisili ga, da je digao opsjedanje i natrag se povukao. Nu ipak pogje poslije Aleksandru za rukom pobjediti ga i zauzeti komad Ilirije na istoku Ohriskog jezera. O ovom Glaukiasu znamo, da je god. 313. poslije smrti Eakida kralja uzeo sebi mladoga Pirra i sam ga uzgajao, dok je ponarasao. To nam svjedoči, da su u to doba morali biti dobri odnošaji izmegju Taulanta i Epirota, jer znamo da su oni često megjusobno ratovali kao n. p. god. 385, 350, 340 i 314.

[7]) Prvi put se spominje kraljevstvo Ardejaca god. 231. prije K., kada su Etolci opsjeli grad Medion i kada je gradu došao u pomoć ilirski kralj Agron sa stotinu „l e m b a“ i 3000 Ilira (Polibij 2, 3. 1.) Ovaj broj nam pokazuje veliku jakost Ardejaca, a to nam potvrgjuje Strabo (7, 5. 1.), koji piše: „Uz j a d r a n s k o m o r e j e s k o r o c i j e l a Ἀρδία.“

Naravno da cijeli narod ilirski nije ubrojen u kraljevinu Agronovu, jer je to zaista bio velik narod, veli Smičiklas (Hrvatska povjest I. 19), arijskog porijetla, koji je zapremio sav zapad balkanskoga poluotoka. Bilo je jedno vrijeme, kada su Iliri posjedovali svu Italiju osim sjevero-zapadnih strana. I poslije u rimsko doba vidjahu se ostanci ovoga naroda i jezika u južnoj Italiji; na Apeninu, na Tiberi, i u Umbriji imade jezika i naroda, koji nije italski već ilirski, (n. pr. Frulanci). Dodona sa svetim proročištem bila je središte ilirskih naroda, tamo su i Japodi i Panonci sa Julskih Alpa i Podunavlja svoje darove nosili.

Znameniti Antropolog Dr. Flieger pronašao je tragove Ilira u Thesaliji, Beociji i Atici. On dapače cijeni, da su bajoslovni Pelazgi također ilirski narod. Da je u Maloj Aziji bilo Ilira dokazuje nam to, što su se odatle naselili Veneti. Dr. Flieger: Zur praehistorischen Ethnologie Italiens Wien 1877.; Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien p. VI. i VII. Prema našoj zadaći nije nam se baviti cijelim ilirskim narodom, nego onim dijelom, što obitavaše na zemljištu naše Albanije. Ipak tas zanima pitanje o porijetlu Ilira. **Bez svake sumnje Iliri su najstariji narod na Balkanskom poluotoku.** Mnogi su mnijenja, da su Iliri Slaveni. Najvrijedniji pobornik toga mnijenja jamačno je Dr. I. Šafařik u svom vele zaslužnom djelu: „Slovenske starožitnosti“. Proti njemu digoše se mnogi drugi učenjaci, koji s velikim uspjehom ratovahu proti nazorima Šafařikovim, te koji dokazaše, da Iliri nisu Slaveni, jer da se ostatak ilirskog jezika zadržao kod Arbanasa, a taj albanski jezik nije nipošto srodan slavenskom jeziku: Ono riječi, osobito imena topografičkih, za koje se misli, da su ilirskog porijetla i sada se još uzdrže, a to dolazi od toga, što

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODER (2018)

se ostanci Ilira stopiše sa nadošlim Slavenima, te se posve izgubiše u moru slavenstva, a kao malen otočić ostadoše današnji Arbanasi (Arnauti).

Da su navrnućem na slavensko stablo ostavili koji trag, sasma je naravno Potaknuti auktoritetom Šafarikovim, a željni slave svojih pregja, naši preporoditelji pristaše oduševljeno uz Šafarika i proglasiše se Ilirima. Nu jaki dokazi Marina Drinova, prof. universe u Charkovu, i J. Jirečeka prof. u Sredcu, odvrnuli su naučni svijet od smjelih hipoteza.

[8]) V. Klaić: „Povjest Bosne do propasti kraljevstva. Zagreb 1882. Str. 28.

[9]) Da su se u Iliriji dosta rano kovali novci nema sumnje, jer ih se je dosta našlo osobito po dalmatinskim otocima, koji su pripadali Iliriji naročito na Visu i Hvaru. U popisu muzeja zagrebačkog nalazi se iz Ilirika više komada i to iz Apolonije komadi od broja 94—104. iz Dimala (Delminium) brojevi 104, 105. Dyrachiuma 106—135; Herakleje 135—151. Lisse (Visa) 151—180. Pharus (Hvar) 180—221; Epirus 232; Corcyra 233—241. (Sravni popis archeologičkog narod. zem. muzeja u Zagrebu. Uredio prof. Šime Ljubić, odsjek II. svezak I. Numismatička sbirka od najstarije dobe do cara Dioclecijana). Zaslužni za ilirsku numizmatiku Englez Artur I. Evans, gragjanin dubrovački, prof. na sveučilištu u Oksfordu, napisao je u knjizi XX. numizmatičke kronike god. 1880. razpravu preveo je prof. Šime Ljubić. Evans raspravlja o nekim novcima našastim u selu Selci, plemena Klementi u Arbaniji. — Tu ima prije nepoznatih novaca, autonomnih Skodre, Lissosa, Dyrachiuma, Apollonije, Gentiusa. Novci autonomni Skodre kovani su po njegovom sudu izmegju god. 211. prije K. i 197. prije K. „Ovi autonomni, veli on, skadranski pjenezi sa macedonskim štitom i kacigom imaju se dakle pravo pripisati vladanju Filipa V., i to onoj dobi njegova vladanja, koja stoji nad njegovim osvojenjem Lissosa i susjednih im ilirskih gradova od god. 211. prije K. i megju njegovim izgonjenjem ušljed mira od Tempe god. 197. prije K.

Ako su ove grčke naseobine smjele za macedonsko doba kovati svoje novce, to su onda svakako kovali i za ilirsko doba, odnosno svoje samostalnosti. Svaka samostalna općina kovala je svoje novce, po tom osim spomenutih kovnica bijahu ove u Risnu, Skadru i Lješu poznate.

Grčke ove naseobine postale su već u 4. vijeku prije K. Po Diodoru postao je n. pr. Lješ (Lissos) već u četvrtom vijeku prije K., a utemeljio ga je Dionizij stariji namjerom, da osjegura Sirakužanima brodarenje po Jadranskom moru i da uzmogne oplijeniti hram u Delfima. Kad se ustanovila ilirska država, dogje on u ilirske ruke. Dokazuje to Polibij, koji veli da je Teuta god. 228. sklopivši mir s Rimljanima pristala, da ne smije više od dvije neoružane lagje („lembi") ploviti dalje od Lissosa. Po tome je Lješ ostao Ilirima, a isto tako znamo da je i prije bio u rukama Ilira. Godine 211. prije K. otelga Ilirima Filip V. Macedonski, zauzevši prije Lissos pa Akrolissos, t. j. tvrgu. Opsjedanje i zauzeće opisuje nam potpunoma Polibij (Hist. lib. VIII. c. 15). Da su Iliri opet preuzeli, dokazuje nam činjenica, pošto su poslanici kralja Perzeja u njem našli kralja Gencija, kad su došli da s njim ugovore mir proti Rimljanima, kao činjenica, da je u tome gradu Gencij god. 168. pr. K. sakupio vojsku, kojom da se opre rimskoj sili.

Novci Skodre dokazuju po svom macedonskom tipu, da su kovani za vrijeme gospodstva macedonskoga; novci pak Gencija, da su se kovali za vrijeme ilirske vlade. To nam sve dokazuje, da su se u Iliriji kovali novci i to dosta rano, a po broju našastih i po raznim tipovima, da je bilo više kovačnica.

Ali niti za rimske vlade nije prestalo kovanje autonomnih pjeneza sa strane ilirskih gradova. Premda je Anicij pobjedio Gencija, ipak Rimljani ne

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ" SKRADIN (2018)

pretvoriše ove zemlje odmah u provincije, što se zbude tek g. 59., koje se godine prvi put spominje tačno kao prava provincija rimska, te bješe utjelovljena ovostranoj alpinskoj Galiji. Dakako, da su trgovci rimski već davno trgovali u ovim zemljama, da su se kasnije mnogi tude nastanili, te tako provodili porimljivanje Ilirije. To nam najbolje dokazuju nagjeni natpisi.

Još god. 229. priznadoše ilirski gradovi Appollonia i Dyrachium rimsko pokroviteljstvo, ali ne prestadoše sami svoje novce kovati, dapače uplivahu na Rimljane u toliko, što su oni poprimili njihovo novčano mjerilo za svoje „Victoriate", koje su težile trećinu ilirski tridakma (Momsen). U pogledu ilirske numizmatike važne su ove vijesti.

Perzej, macedonski kralj, nije propustio prilike, a da se ne osveti Rimljanima, pa u tu svrhu odluči pobuniti sve susjedne vladare proti Rimu, osobito je nastojao potaknuti ilirskog kralja Gencija. Tek treće godine macedonskoga rata god. 169. pogje mu za rukom zavesti Gencija i to varkom. On posla Genciju dva poslanika, izmegju kojih bijaše jedan ilirski prognanik, imenom Pleurat, kako nam Polibij pripovijeda. — Ovo poslanstvo moragjaše prevaliti veliki put. Poslanici progjoše teškom mukom preko Skardosa gore, pa se proturaše kroz pustaru ilirsku, predjel nedavno od istih Macedonaca oplijenjen, a da zapriječe navale Dardanaca na Iliriju, koja se tada nalazila u njihovoj vlasti (Οἱ καὶ ποιησάμενοι τὴν πορείαν ὑπὲρ τὸ Σκάρδον ὄρος τῆς διὰ Ἐρίμου καλουμένης Ἰλλυρίδος ἣν οὐ πολλοῖς χρόνοις ἀνώτερον ἀνάστατον ἐποιήσαν Μακεδόνες διὰ τὸ δυσέργους ποιῆσαι τοὺς Δαρδανεῦσι τὰς εἰς τὴν Ἰλλυρίδα εἰσβολάς (Polib. XXVIII. c. 8.). Poslije mnogo truda dogju u Skadar, ali budući se Gencij nalazio u Lješu (Lissos), pogju tamo.

Perzej mu obeća tri stotine talenata u srebru i Gencij pristade na savez. Nu Perzej se nije ustručavao prevariti svoga saveznika. On doduše isplati novac ilirskim poslanicima i dozvoli, da ga kuju ilirskim tipom. Od novo skovanih novaca bijaše po posebnom poslanstvu macedonskom donešeno Genciju odmah deset talenata srebra, kojim novcima on zbilja započe rat. Navali na rimski dio Ilirije, a poslanike, koji su se došli zbog toga potužiti, baci u tamnicu. — Kada Perzej doznade, da se Genzij ozbiljno zapleo u rat s Rimljanima, zapovijedi, da se ilirski poslanici, koji su nosili preostale svote, na megji Maćedonije zaustave.

Dio Kasij veli o tome: καὶ οὔτε τῷ Εὐμένει οὔτε τῷ Γενθίῳ τὰ χρήματα ἃ ὑπέσχητο τὸ ἀπέδοκε, νομίσας οἰκείαν αἰτίαν ἕξειν πρὸς Ῥωμαίους ἔχειν."

Spomenusmo, da je novac, obećan od Perzeja Genciju, bio kovan ilirskim tipom. To potvrgjuje i Livij (Lib. XLIX., 27.) koji veli: „eadem avaritia Gentium regem sibi alienavit; nam cum trecenta talenta Pelae missis a Genthio nummerasset signare eos pecuniam passus. Idem decem talenta ad Pantauchum missa, eaque praesentia dari regi jussit; reliquam pecuniam signatam Illyrico signo, portantibus suis praecipit, parvibus itineribus veherent."

Sve nam to dokazuje, da je bilo novaca sa ilirskim tipom. Bakreni novaca Gencijevih našlo se više, ali nije ni jedan srebreni. — Bakle ni jedan od onih, koji su kovani od srebra, poslata od Perzeja.

Proti Genciju bude poslan godine 168. L. Anicij, a protiv Perzeja Paulo Emilij.

U trideset dana svrši Anicij rat, te prije nego što stiže u Rim vijest, da je prispjeo u Iliriju, dogje glas, da je pobjedio, zauzeo Skodru i zarobio Gen-

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

cija. Senat mu dozvoli triumpf, kako svjedoče: „Acta triumphalia“ (Corp. Inscrip. Lat. I. 459.)

L. ANICIVS ·L. F. M· N· GALLUS. PR· DE· REGE ·A· DXXCVI.
GENTIO· ET· ILLYRIEIS QVIRINALIBUS.

a Livij dodaje: „transtulit in triumphum multa militaria signa, spolia alia et supellectilem regiam: auri pondo viginti septem, argenti decem et novem pondo; denarium tria millia, et centum viginti millia Illyrii argenti... de preda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, sociis nominis Latini quantum civibus, et sociis navalibus dedit quantum militibus.

Ovo nam sve dokazuje, da je bilo bakrenih srebrenih i zlatnih novaca kod Ilira.

[10]) Izgleda, da je Vis još od prije bio u vlasti Agranovoj, pa se odmetnuo i pokorio Rimljanima. To se izvagja iz ovih riječi Zonare: Ἴσσα νῆσος ἔστιν ἐν τῷ Ἰωνίῳ κόλπῳ κειμένη οἱ γοῦν ταύτῃσ κάτοικοι Ἰσσαῖοι καλούμενοι ἐθέδονται τοῖς Ῥωμαίοις παρεδώκασιν ἑαυτοὺς τῷ σφῶν κρατοῦντι ἀχθόμενοι Ἄρχῶνι τῷ τῶν Σαρδαίων βασιλεῖ γένους Ἰλλυρικου“.

[11]) Neki povjesničari hoće, da je ovo poslanstvo rimsko upravljeno Agronu, a ne Teuti. Tako tvrdi Apin i Dio Kasij. Vele na ime, da to poslanstvo pada u doba, kad je Agron htio pokoriti Vis i da je on umro onda, kada se je rimska vojska približivala Iliriji. Apijan pripisuje i ubojstvo poslanika Agrona, jer veli da se Teuta u Rimu ispričavala, da se to zbilo za vlade Agronove, a ne njezine.

[12]) Neki tvrde oslanjajući se na Polibija, da je senat poslao dvojicu: „Γάϊον καὶ Λεύκιον Κορογανίους. drugi na Apijona, da je poslan samo jedan, jer Apijan spominje samo onoga, koji je bio ubijen. Mislimo, da tu nema protuslovja, kako neki hoće, jer ako Apijan spominje, da je jedan ubijen, ne isključuje se, da nije i drugi poslanik bio. On navagja samo ime onoga, što je ubijen.

[13]) Znamenitu ulogu u povijesti igrao je otok Vis (Ἴσσα) Obično se držalo (Lucius de Regi Dalm. et Croat) Farlatti: Illyr: Sacr:, Fortis: Viaggio in Dalm), da je Dionizij, tiran sirakuški, poveo koloniju na Vis. — Nu prof. Š. Ljubić dokazuje uspješno u svojoj radnji: „Numographia Dalmata“ (Archiv für Kunde Österreischer Geschichte Quellen herausgegeben von der kais. Akad: der Wissenschaften. Wien. Band XI g. 1853., da se riječi Diodorove ne smiju protegnuti na Lissa-Vis, već Lissos-Lješ — Diodor veli, da je Dionizij sagradio grad na obali Jadranskog mora, jer je odavna želio prenijeti svoje sile u Epir, da odatle uzmogne oplijeniti hram u Delfima; da je sagradio luku u koju je moglo stati 300 trirema, a grad uz rijeku opasao [illegible] dinama. — Visu ne treba sagraditi luku, jer je ima izvrsnu od [illegible] naravi, nije zgodan za navalu na Delfe, ne stoji uz rijeku, kojih ni nema na otoku. Ljubić je mnijenja, da je Vis mnogo prije bio nastanjen.

Vis se je već u davnoj starini odlikovao kao samostalna slobodna općina. — To nam dokazuju natpisi na Visu, koji [illegible] u vrlo staro doba (Gledaj: Bockh: Corpus Juscriptionum Graecorum) i mnogobrojni njegovi novci nagjeni na ovom i susjednim otocima. — Dugo su Numizmatičari budili pripisujući novce sa natpisom IΣ ili IE ili IΣΣA otoku Ithaci kod Napulja, Isu u Beociji, Istici na Negropontu, Arrigonu i Lezbu. — Prvi Fortis, pa glasoviti Echkel Doctrina numarum veterum) Miennet (Description des médailles grecques et romaines) po Neumannu pripisaše ih otoku Visu, gdje ih se mnoštvo nalazi.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODER (2018)

Po Diodoru došli su Višani u pomoć Hvaranima proti Ilirima. Višani bili su saveznici Rimljana. Viški brodovi pomogoše Duiliju održati prvu pomorsku pobjedu nad Kartažanima. Kada Višanima zaprijeti prva pogibao od Ilira, stave se pod zaštitu Rimljana. Poslanici viški idu sa rimskima Teuti. Rim oslobagja Vis od opsade Ilira. Sve nam to veli o prijateljskim odnošajima. — Na zboru u Skadru poslije trećeg ilirskog rata proglasi Anicij u prvom redu Višane ne samo slobodnim već i prostim od svakog danka.

[14]) G. 230. pod vodstvom Skrdilaida sa 5000 vojnika.

[15]) Kada se spominju Iliri, odmah se pomišlja na barbarski, gusarski narod. Gusarstvo bilo je prirogjeno Ilirima, ali to ne bijaše onako strašna mana, kako se nama čini gledajući kroz naočale 19. vijeka. Gusarstvo ni jednom narodu starine nije nepoznato. U naravnom razvitku ljudskog roda nalazimo tri stadija: prvo je Gusarstvo, drugo osvajanje, a treće mir pod luči uljudbe. Slavljeni junaci Omerovi nisu li za pravo gusari. Epopeje Omerove jesu epopeje gusarstva. „Čega radi je nastao trojanski rat?“ Radi otmice Jelene! Radi čega pogjoše Grci pod Troju? Da otmu Jelenu! Agamemnon otimlje plijen Ahilu, Uliks plijeni grad Kikonaca, Menelaj se hvali, da je na raznim poduzećima sakupio 22 talenta plijena. Sam Tukidid pripovijeda, da su se jedno vrijeme Grci oduševljeno podavali gusarstvu, a Aristotel nalazi u naravi Grka neku sklonost na grabež. Sami zakoni atenski štitili su udruge gusara: Gusarstvo se ne samo nije osugjivalo, već je dovodilo junake do slave i časti.

Feničani su smatrali gusarstvo viteštvom, a stari vitezovi germanski na čelu svojih četa nijesu li razbojnici, kopneni Gusari?

Ali kao što mnogo puta u životu opažamo, da se nekome upisuje u grjeh ono, čega se radi drugoga uznosi, tako se dogodi Ilirima, koje proglasiše Gusarima (a uzimlju u današnjem smislu riječi) κάτ' ἐξοχήν. Tako nepravedni sudovi su u povjesti česti, a to biva s toga, što mnogi „povjesničari“ samo crpe podatke, ali ih ne važu na vazi svoga razuma.

[16]) Po nekim vijestima bje ubijen jednom i viški poslanik (Polibij 2, 8, 11, 12) Apijan Ilirija 1.

[17]) Apijan veli, da je Demetrij izdao Rimljanima i Hvar, svoje rogjeno mjesto: „Δημήτριος δ' ὁ Φάραν ἡγούμενος Ἄγρωνι (Φάρου τε γὰρ αὐτῆς ἦρχε καὶ ἐπὶ τῇ δε Κερκύρας), παρέδκενω ἀμφο Ῥωμαίοις ἐπιπλεῦσιν ἐκ προδοσίας“.

[18]) O tome veli Polibij: „Γνάϊος μὲν οὖν Φουλούιος εἰς τὴν Ῥώμην ἀπέπλευσε τὸ πλεῖον ἔχων μέρος τῆς τε ναυτικῆς καὶ πεζικῆς στρατιᾶς. Ὁ δε τοστούμιος ὑπολειπόμενος τετταράκοντα σκάφη, καὶ στρατόπεδον ἐκ τῶν περικειμένων πόλεων ἀθροίσας παρεχείμαζε.“

[19]) Da su Iliri morili plaćati danak Rimljanima, spominju Polibij i Plinij. Po svoj prilici da su ga Rimljani mogli po svojoj volji odrediti.

[20]) Premda je često bilo borbe megju ilirskim i macedonskim kraljevima, koje ćemo na drugom mjestu spomenuti, ipak makedonski kralj, koji je silno mrzio Rimljane, jer ni njemu ne daćše mira, bio bi rado pomogao svakoga protiv Rimljana. Osim toga Demetrij bijaše učinio uslugu Macedoncima, kada su se borili sa Kleomenom. Kleomen, kralj spartanski, bijesno je uspješno proti Aratu vogji ahajskoga saveza. Napjesi Kleomenovi postaviše savez u pogibao, da propane. Toga radi pozove Arat makedonskoga kralja Antigona Dosona u pomoć, te ga imenuje vrhovnim zapovjednikom svih savezničkih četa na kopnu i moru. Antigon provali vojskom u Peloponez, a pratio ga je Demetrij Hvarski sa 1600 izabranih vojnika. Izmegju Kleomena i Antigona dogje do odlučne bitke

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ SHKODËR (2018)

kod Selazije, u kojoj Demetrij odluči pobjedu u korist Antigonovu. Od tada ostadoše dobri prijatelji, pa se pravom uzdaše u njegovu pomoć.

[21]) Dosta se raspravljalo o tome, gdje je stajao stari Φάρος, da li na mjestu današnjeg Hvara ili današnjeg Starog grada. Za prvo vrijeme borio se prof. Jakov Boglić osobito u svojoj knjizi: „Studi storici sull' isola di Lezina" za drugu prof. Šime Ljubić, ravnatelj arheološkog muzeja u svojoj radnji „Faria Cittawechia e non Lesina Pietro Hektorović Cittavechiano e non Lesegnano". Dobro je opaziti unaprijed, da je prvi rogjen u Hvaru, a drugi u Starom gradu. Jedan i drugi natežu se oko Polibija, osobito oko riječi njegovih o osvojenju Pharosa, koje smo mi naveli. Ko će da tumači po položajima, gdje su se Rimljani mogli iskrcati po noći, a gdje po danu. U koliko to može donekle pružiti pripomoć riješenju ovoga pitanja, ipak nam se čini malo ozbiljno na tom osnivati cijele istoričke zgrade. Koliko su pouzdani ovi izvori, vidimo odatle, da su oba pisca svaki za svoje mjesto našli uvale i drage, koje kao da su stvorene po opisu Polibijevu. Ma kako bila sveta i mila slava svoga rogjenog zavičaja, kada se o istoriji radi, mora se biti hladnim i trijeznim. Više od svih riječi Polibijevih govore nama prastare zidine, kojih se ostanci nalaze još danas u Staromgradu, i koje zaopasavaju dio polja, te ne može biti sumnje, da su to zidine staroga Pharosa. Ovi se tragovi ne dadu izbrisati nikakovim istoričnim dokazima. To je činjenica, koja jasno govori, pa se velika većina pisaca, koje ne vodi zanos već razbor, drži mnijenja, da je Φάρος, bio na mjestu današnjeg Starog grada. Za potvrdu navesćemo nekoliko mnijenja.

Jedan od glavnih protivnika ovoga mnijenja Visko Pribojević Fratar iz Hvara, u svom djelu: de origine successibusque Slavorum (Mleci 1532) prinuždden je ipak priznati o Starom gradu: „quo in loco urbem olim pulcherrimam fuisse non ambigimus, cum in dies et antiquos puteos urbis ruina obstrusos, et thesauros auri et argenti gemmanrumque in ortis et vineis sub tera latentes hic reperiri videamus et nobilium ibidem sint antiquorum monumenta aedificiorum.

Takodjer protivnik Farlati (Illyricum Sacrum) ipak veli: Urbem Veterem, quam nunc Liesinam Veterem (t. j. Stari grad) dicunt, ipsam esse Phariam insulae cognomine et primariam civitatem arbitror, cujus Polybius et Ptolomeus meminerunt. Sita est in superiore ad septentrionem insulae latere, qua in occasum vergit. Prope extremum insulae ab sole occiduo angulum duos inter montes jacet Liesina nova (današnji Hvar) ad meridiem conversa".

Glavni pak protivnik prof. Boglić ipak veli: Questo supposto (da su se Iliri nastanili u ravnici izmegju Starog grada, Jelse) viene confermato dalle rovine che ancora si trovano in quei diutorni, e che proverebbero essersi essi giunti in epoca molto lontana. Presso la chiesa parochiale di Cittavecchia vedousi ancora in una cantina i ruderi di una muraglia antica. Essa è formata di blocchi parallelipedi retangoli di notevole grandezza, squadrati che disposti a strati orizzontali e regolari combuciano perfetamente, sebbene non vieno unita da comento. Se questi ruderi sono avanzi come pare di una cinta di difesa (veli kula za obranu, a da ne prizna, da je bio grad) ova es[illegible]forte ed alta a proteggere gli abitanti anche contro un assalto, sostenuto da grosse macchine di gverra.

Svi ovi uza sve, što moradoše priznati, evo ju pri svom mnijenju, da je stari Pharos bio na mjestu današnjeg Hvara. Na cujmo samo kojeg nepristranog: Giov. Batt. Giustiniani podastirući Senatu Mletačkom kao sindak svoj izvještaj o putovanju po Dalmaciji god. 1553. veli: Non si dubita che anti camenta quaesta citta (Pharos) fosse in questo luogo, che ora si chiama Liesina Vecchia overo Citta Vechia di che non fa menzzione Polibio veridico scrittore, il

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

che Facilmente si pio credere per che quel luogo ora chiamato Citta Vecchia lontano de Liesina circa miglia venti e situata in pianura bellissima, et nel piu ameno, piu Fertile e piu vago sito di tutel' isole ove sono ancora molti belli edifizi e.

Rafael Levaković veli da ima „Urbem Veterem dictam, quam Romanorum tempore principem Fuisse locum et insulae dominam tenendum est in eaque Demetrium ejus indigenam, Illyrici regem a Romanis profligatum, quod et situs loci ab historicis descriptus ostendit, et aedificiorum, antiquorum vestigia et adjacentis agri amoenitas, admodum diversa ab eo loco, ubi nunc primaria civitas cum episcopali sede spectatur".

Fortis u svom: „Viaggio in Dalmazia" veli: „Lesina e situata in un luogo bastelvolmente ben scelto, ma non paragonabille per verum conto alla situazzione, in cui la Citta loro avevano piantato gli antichi Parri Tra questi (varoši otoka) si vuol dare indubitatâ mente il primo luogo a quelle, che sorge dalle rovine dell' antica Faria, e percio chiama si Citta Vecchia (Stari grad),

Engel (Allgem. Welthistorie XLIX. 228) veli: „Die Hauptstadt trägt den Namen Lesina, und liegt gegen das westliche Ende der Insel an einem angenehmen Orte, der aber keineswegs mit der Lage kann verglichen werden, in welcher die Alten Parier ihre Stadt angelegt haben. Sie ist schlecht bevölkert, nemlich nur von 1000 Einwohner . . . Daher ist sie unter allen Inseln dieser Gewässer ambesten bevölkert (mit 14000 Seelen). Verschiedene Dörfer derselben verdienen den Namen von grossen Flecken, und sind stärker bewohnt als viele kleine Städte. Das beträchlichste ist Cittá Vecchia (Stari grad) aus den Ruinen der alten Pharia gebaut, an einem schönen und bequemen Hafen an Fuss einer reizenden Anhöhe. Die Einwohner legen stark auf die Schiffahrt, die Vornehmern werden Schiffspatronen und das gemeine Volk, d. h. die Männer beschäfftigen sich mit der Fischerei und dem Schiffbau.

Sir T. Gorduer Wilkinson (Dalmacija i Crna gora) veli: „Onaj grad (Pharia) stari glavni grad, leži kod starog grada ili Cittá Vecchia, daleko od današnjega Hvara na sjevernoj strani otoka.

J. L. Neigebauer (die Süd-Slaven und deren Länder): „Die alte Stadt Pharia lag da, wo jetzt die Cittá Vecchia (Stari grad) an einer nördlichen Bucht angelegt ist, hier finden sich noch Reste von ungeheuren alten Mauern, Bruchstücke von griechischen Inschriften, und häufig glüphische Gegenstände von der vollkomensten Arbeit.

Otto Freih. v. Reinsberg Dünngsfeld (Reiseskizzen aus Dalmatien) „Der jetzige Name der Insel wird gewöhnlich auf ihre Gestalt bezogen; könnte wol aber eben so gut aus dem slawischen herrühren (von dem Wald), und denselben Ursprung haben, wie ihr früherster Name, Pythia (vom griech. πύξος, Fichte, pinus maritimus, welche dort wuchsen und auch auf den Münzen vorkommen) denn so bezeichnet sie Opollonius Rhodius und Pomponius Mela bestätigt uns, dass dieser Nahme gleichbedeutend sei mit dem späteren Pharus, welchen die Parier bei ihrer Einwanderung der Insel zu Erinerung an ihre Heimat in Ägäischen Meere gegeben haben sollen. Das jedoch auch dieser Name, sowie die Stadt, welche er vorzugsweise bezeichnete, das heutige Cittá Vecchia (Stari grad), schon längst bestand, als nach den Berichten des Diodorus Siculus, Strabo und anderer in vierten Jahre der 98 Olympiade (385 vor Christi) Die obenangefürte Niederlassung der Parier gegründet wurde, geht aus den griechischen Inschriften Münzen und Mauerresten, welche man dort fand, deutlich hervor.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

Franz Peter (Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen) veli: „An der Stelle des heutigen Cittá Vecchia (Stari grad) Stand die alte Stadt Pharia. Der gutsbesitzer Pietro Nisiteo veranstaltete im Jahre 1841. Nachgrabungen, welche es unzweifelhaft machen, das die alte Stadt Pharia dort und nicht wie andere z. b. Herr Machiedo in der Dalmazie 1846. Nr. 32. behaupten, an der Stelle der heutigen Stadt Lesina gestanden habe.

Mislimo da smo i suviše dokaza naveli, a mogli bismo još svu silu marno sakupljenih od prof. Šime Ljubića prinijeti, uslijed kojih se može cijelo ovo pitanje slobodno riješiti i to u prilog Starigrada.

[22]) Što je kasnije bilo od Demetrija Hvarskoga, potanje se ne zna. Poznato je, da je pošavši u grčku sreo macedonskoga kralja Filipa, koji je prolazio preko ambračkog zaljeva vraćajući se u Macedoniju, kojoj su prijetili Dardanci. Kralj ga primi vrlo milostivo, jer se je sjećao pomoći, što ju je Demetrij bio pružio Antigonu Dosonu u ratu proti Kleomenu. Naskoro dogjoše poslanici rimski na dvor macedonski tražeći, da im se Demetrij izruči.

Kralj ga Filip ne samo ne htjede predati, već ga držaše kao najvjernijeg prijatelja, te je savjete njegove rado primao i vele ih uvažavao.

Kada je Filip bio na nemejskim igrama donese mu glasnik list, u kojem mu se javlja pobjeda Anibalova kod Trazimena. Filip ne pokaza lista nikome do jednom Demetriju. Ovaj ga na to savjetova, da priskoči u Italiju Anibalu u pomoć, te da će poslije pobjede nad Rimljanima dopasti ga Ilirija. Nadalje ga svjetova, da sklopi mir sa Etoljanima, i da pošalje sto (100) lagja u Italiju, Ali Filip ne bijaše čovjek ustrajan u svojim odlukama; rado se odluči na svako pouzeće, ali kad bi trebalo odlučno raditi, počeo bi krzmati, premišljati i oklijevati. Istina je, on posluša Demetrija, provali brodovljem u Iliriju i dogje do Apolinije (godine 217. pr. K.), ali dobivši krivu vijest, da mu dolazi u susret rimsko brodovlje, pojačano brodovljem Skrdilaida, brata Agronova, koji je po svoj prilici naslijedio, koji umrije jamačno za domaćih buna god. 218.—217. Na tu vijest Filip pobjegne natrag u Macedoniju. Kako li se je ljuto prevario! Anibal održa sjajnu pobjedu kod Kane, a Rimljani nagjoše tek 10 lagja, da pošalju Iliriji u pomoć. Nagovorom Demetrija sklopi Filip savez s Anibalom, po kojem je Demetrij morao dobiti Hvâr. — Nu videći Demetrij, da Filip nije dorasao svojoj zadaći, da otme Rimljanima Iliriju, i zdvajajući o spasu svoje domovine, tražio je junačku smrt, koju nagje pri opsadi Mesene.

[23]) Isto veli Livij: „Pleurato Lychnydus et Parthini dati, Illyriorum ultraque gens sub ditione Philippi fuerat."

[24]) Iztraga bijaše povjerena pereginskom pretoru K. Klaudiju, ali se ne zna šta je senat zaključio. God 178. bijahu izabrani „duumviri navales" nalogom, da ilirski gusari ne uznemiruju rimskih podanika.

[25]) Livij veli: „Itaque et octo naves ornatus a Brundusio seratus censuit mitendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum praesidio duarum Issensium navium insulae praeerat . . . et consul Hostilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor milibus peditum misit ut accolas (incolas) Illyrici (naroda rimskog Ilirika) tutarentur.

[26]) O Skâdru veli Livij:„ id quod belli caput fuerat, non eo solum quod Gentius eam ceperat veluti regni totius arcem, sed etiam quod Labeatium gentis munitissima longe est et difficilis aditu."

[27]) Farlatti: Illyricum Sacrum, Tom. I. „Palus Labeatium, quam alias lacus Zentae, alias lacus Skutari denominatur."

[28]) O opsadi Skodre i zasužnjivanju Gencija pridovijeda nam Livij, lib. XLIV. cap. 30. i 31.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

[29]) Katalinich Giovanni: Storia della Dalmazia Tomo I. Pag. 116., — veli „Vogliano alcuni che la famiglia Gentili dell' Italia sia derivata da questo infelice re dell' Illiria."

[30]) Ulcinj zove se talijanski Dulcigno. O postanku ovoga imena navagjamo riječi prof. Šime Rutara („Starine bokokotorske" II. Dio str. 27.) Momsen ima pravo, što tvrdi u svome „Corpus inscriptionum Latinarum pag. 284., da ime Decataron „nequaquam videtur ascendere ad aetatem meliorem." Ali prefiks *de* (romanski izraz za, *iz*) s početka nije pripadao imenu, nego bijaše tek početkom srednjega vijeka spojen s mjesnim imenom „Cataron" t. j. Kotora.

Sličnih spojenja imamo iz spomenutog doba silesiju uz obale jadranskog mora. — Tako zove isti Konstantin Jader (Zadar), Diadoro—D' Iadera, Tragurium —Tetragurion—De Tragurio. — Tako isto postalo je iz staroga imena Elaphitte (dubrovački otočić) Dalafota, t. j. d' Alafota, hrvatski Lopud, a na isti način Dulcigno iz D' Ulcinium (Ulcinj). Baš na temelju istih spojenja mogu se ne samo sravniti, nego i primjeniti još i ona druga, koja počinju još i sa *la* n. pr. iz issa, Lissa (L' Issa, iz Valona (Aulon, Apollonia) sredovječni oblik Laulona u Epirru.

[31]) Prof. Šime Rutar (op. c. II. dio 24—26) tvrdi, da su Piruste stanovali na južnoj strani Boke-kotorske. Mnijenje svoje temelji na etimologiji nazrijevajući, da je u imenu sadanjeg bokokotorskog mjesta Perasta ostalo sačuvano ime Pirusta. Nu on se sam u svojoj radnji opire etimološkom izvagjanju uopće jer veli, pa nas ono zavodi lako od istine, i da nam može poslužiti jedino ondje, gdje ga i istorija potvrgjuje. On misli, da „Civitas Pirusta, što ju Livij spominje znači ne samo oppidum, već i slobodan grad", danas Perast. Naproti učeni Momsen (Corp. In. Lat. III. pag. 214.) stavlja Piruste u Epir blizu Macedonije. Napokon nama se čini, da bi se Pirusti morali postaviti u gornjoj dolini Drima i po gradovima już. Hercegovine. U ostalom ne može se poprimiti mnijenje Rutara da je Perast bio glavni grad Pirusta, jer isti Livij veli, da su oni navaljivali na „finitimam partem provinciae", a ova je sezala daleko niže na jug. Da pak „civitas" ne znači grad, već pleme, dokazuje nam to, što su u proglasu Anicijevu na skadarskomu sastanku proglašeni oslobogjenim od danka „Pirustae Desaretorum" t. j. jedan dio plemena Desarećana, a ne samo jedan grad. U ostalom i gosp. Rutar dopušta, da se — civitas — može protegnuti na naseobine u Krivošijama i u Crnoj gori istog plemena. Ne ni od toga svoga položaja nijesu mogli navaljivati na „Finitimam partem provinciae." Opis zemljišta Pirusta Valerija Paterkula dade se još bolje prilagoditi naravi istočnih albanskih gora, nego predjelima, koji mu ga gosp. Rutar pripisuje. — Sa gorskog sklopa Šare-planine mogli su Piruste navaljivati na jugoistočnu megju rimske pokrajine dolinom Drima. Da je ipak jedna kolonija Pirusta mogla utemeljiti Perast, to ne niječemo, ali to ne govori ništa proti našemu mnijenju, jer kolonija Pirusta bila je n. pr. Asturnus major (danas Werespatak Abrundbanije u komitatu N. Enjedi) zove se „Vicus Pirustarum" (Momsen o. c. III. 944—45). Iseliti se u te krajeve lakše je bilo iz istočne Albanije, nego li iz Perasta. — Proti Momsenu govori činjenica, da je Epir bio u rimskim rukama, po tome Piruste nijesu mogli udariti na „finitimam partem provinciae". Poslije bitke kod Pidne kazne Rimljani pobjače pleme Epirota, Mološane, 70 mjesta im spališe, 150.000 ih porobadoše a robje. Od tada je Epir bio u rukama Rimljana, dakle bio je integralan dio provincije Illyrika. Po mnijenju Momsenovu ostali bi dakle Pirustae u posegu rimske provincije, pa kako mogu navaljivati na „finitimam partem provinciae"? Sve nas to dovodi, da tražimo pleme Pirusta na jugo-istočnoj strani Albanije u dolini gorskog Drima, jer su tu bili izvan provincije, a „finitimam partem" moramo prevesti na „najistočniju stranu provincije".

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SUKOBDER (2018)

[32]) Da je Ilirik prije postao, nego misli Momsen, nastoji dokazati prof. Šime Ljubić u djelu: „O upraviteljima Dalmacije za rimskog vladanja." (Rad. jug. akademije knjig. XXXI. „Nego mi smo veli on, gori opazili, da već poslije prvoga ilirskoga rata Rimljani si osvojiše svoju ilirsku državu, megju Drimom i Epirom, da je ostao upraviteljem Posthumius, da je ovamo došao god. 214. kao praetor Levinus, da je rimski senat god. 171. odaslao Lucija Decenija, neka tužbe proti Genciju razvidi, da je god. 170. konzul Hostilij stavio tu svoga legata Apija Claudija neka upravlja, da je god. 169. Gencij napao rimsku provinciju i tim prouzrokovao treći ilirski rat; te napokon da god. 168. došao u ovu rimsku državu Anicius kao praetor, da vodi rat proti Genciju. Ovo sve bi nam posvjedočilo, da je ilirska država opstojala mnogo prije macedonske. Kašnje mogla je pripadati konzulu zapovjedajućem u Italiji i Galiji Cis-alpinskoj, a i macedonskim upraviteljima, nego to ništa ne čini za prednja doba; a ti konzuli biće da su držali, kao što Hostilius svoga pretora ili upravitelja, zvao se makar praeses, barem s toga, što je to rimsko-ilirska država toliko van ruke ležala.

U ostalom ako gori pomenuti i oni, koje povijest nije zabilježila, nijesu bili pravi upravitelji rimsko-ilirske države, onda s istih uzroka ne bi se moglo primiti ni to, da je Vatinius tu čast obnašao. Da je bilo pak upravitelja prije Vatinija dokazuje Ljubić na temelju natpisa našasta od njega god. 1856. na Visu i priopćenog g. 1867. u časopisu „Bulletinus dell' istituto acheologico de Roma. Po tom natpisu bio je prije Vatinija O. Numerius Rufus. Natpis glasi:

Q. NUMERIVS · Q · F · VEL
RUFUS · LEG · PATRON
PORTIC · REFICIVND
DE SVA · PECVN. COER
IDEMQVE · PROB.

Čita se: Quintus Numerius Quinti Velina Rufus Legatus patronus, porticum reficiendum de sua pecunia (curavit), idemque probavit. Momsen stavlja ovaj natpis oko god. 697. Rima, 57. prije K.

[33]) Dio Kasije, lib. 48. pag. 450. veli: „κἂν τοάτω μὲν καῖσαρ μὲν Σαρδώ τε καὶ Δελματίαν τήν τε Ἰβηρίαν καὶ τὴν Γαλατίαν, Ἀντώνιος δὲ τἆλλα πάντα τά ὑπέρ τὸ Ιονίον, τά τε ἐν τῇ Εὐρώπῃ καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀσίᾳ τοῖς Ῥωμαίοις ὄντα, ἀπέλαχεν . . . τὰ τε γὰρ ἐν τῇ Λιβύῃ ἔθνη ὁ Λέπιδος καὶ τὴν Σικελίαν ὁ Σέξτος εἶψεν.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

Prilog §. 2.

Rodoslovje kraljeva ilirskih.

Bardila (1i.) kralj ilirski oko god. 360. pr. K.

Glaucija (Glaukias), kralj Taulanta, u današnjoj Hercegovini i jednom dijelu Albanije, nekako oko alb. Drima. (Vladao istodobno kad i Klito.)

Klito (sin Bardile) kralj ilirski poslije god. 330. vladavina ovoga prostirala se je od izvora Bijelog Drima sve do rijeke Krke.

Pleurat, kralj ilirski.

Demetrij hvarski, namjesnik Agronov.
Žena: Triteuta (1a.) žena Agronova.

Agron, kralj ilirski oko g. 250 — Triteuta 1a. žena Agronova.
Za njegovog vladanja zauzimala je Ilirija najveći opseg i bila na vrhuncu svoje moći. — Teuta 2a. žena Agronova.

Pines (sin Agronov) kralj ilirski, umro god. 218—217.
Žena: Bircena.

Skordilak (Skrdilaida), brat Agronov, kralj ilirski.

Karavancij, brat Gencijev
Žena: Etleva. — Svi ujedno dopadoše rimskog sužanjstva.

Pleurat, kralj ilirski.

Gencijo (Gentius), zadnji kralj ilirski, — dopade rimskog sužanjstva god. 168.

Pleurat i Skrdilaida (Skordilak) sinovi Gencijevi dopadoše god. 168. istog sužanjstva.*)

*) Pisci neki tvrde, da Pleurat i Skordilak, nijesu sinovi Gencijevi, nego Karavancijevi od njegove žene Etleve.

BIBLIOTEKA PUBLICE "MARIN BARLETI" (2018) SHKODËR

§ 3. Macedonija.

Povijest Macedonije dade se zgodno odijeliti u 3 dijela, a to s toga jer moramo razlikovati dobu postanka i razvitka ove kraljevine od dobe njezinog procvata, kao i od dobe njezine propasti.

Povijest ove kraljevine bolje je poznata i to s razloga, da je ona bila bliže Grčkoj i da su Grci smatrali Macedonce svojim suplemenicima premda im Herodot poriče helensko ime. Budući su oni često dolazili u doticaj sa Grcima, bilježili su vijesti o njima[5]) premda o drugima narodima nijesu, a pa pošto je grčka povijest do nedavna bila središte povjesnog ispitivanja staroga vijeka, to nam je više dijelova macedonske povijesti relativno dobro poznato.

Svoju srodnost sa Grcima izvagjaju Makedonci iz pričâ o postanku kraljevine Macedonske. Tukidid na ime pripovijeda, da je po nagovoru proročišta Eraklovac Karan otišao iz Argosa i došao sa četom Grka u zemlju Orešćana (Glavna plemena macedonska bijahu: Elimbani, Orešćani, Linkešćani, Eordejci, Pelagonci i Macedonci, koji življahu samostalno jedno od drugoga pod svojim poglavicama). Kralj Orešćana lijepo ga je primio, te mu je dobro došao, osobito u ratu koji je vodio s Erdejcima; — kralj ga silno zavoli te mu dapače daruje Ematiju, pokrajinu na sjeveru termajskog zaljeva. Karana vele, da je koza dovela u Edesu i s toga da je dao gradu ime Aega (koza). Aega bijaše kasnije glavni grad sve do vremena Filipova. Putovanje Karanovo po Tukididu pada u deveti vijek prije Krista.

Herodot, kojemu su se uopće više milile bajke nego Tukididu, znade više pripovijedati o dolasku Grka u Macedoniju i o ostatku macedonske države. Gauane, Aezop i Perdika, braća, koji potjecahu od roda Temenova, četvrtog potomka Eraklova, biđu izgnani iz Argosa. Oni pogju najprije u Iliriju, a odatle u gornju Macedoniju, gdje stupe u službu kralju lebejskoga, kojemu čuvahu stada. Nu kada bi god kraljica pekla kruh za sluge, hljeb Perdikin bio bi svaki put dva puta veći. Začudivši se ona tome, pripovijedi sve svome mužu, koji se prestraši jer nazrijevaše u tome za sebe veliku pogibelj. Zbog toga dozva braću i zapovijedi

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

im da se udalje iz njegove zemlje. Oni rekoše, da će to odma učiniti, ali neka im prije naplati trud. Neznajući kralj, što da odgovori na to, reče pokazujući na zrake sunčane, što su krpz otvoren krov nad ognjištem prodirale u kuću: „Eto vam plaće, to zaslužujete za vašu službu“. Starija dva brata ostadoše zapanjena na ovaj odgovor, ali se najmladji Perdika odma snagje i reče: „Dobro, mi to primamo“, te načini nožem što je imao na svodu okrug oko sunčane svijetlosti, pa se pokloni tri puta, kao da hoće da sunčane zrake uhvati u nabore svoje haljine i da ih podijeli sa svojom braćom. Tada otigjoše, a neki od dvorjana upozori kralja na ono što je radio mlagji brat. Kralj se s početka uznemiri te pošalje konjanike u potjeru za braćom, da ih pogube. Došavši do rijeke nagjoše je konjanici silno nabujalu, te nijesu mogli preko nje preći. Braća dobiju drugu zemlju u Macedoniji i stanu osvajati druge njezine dijelove a nastane se do Midinih vrtova, nad kojima se diže gora Birmij, u kojima rastu ruže sa šesdeset listova[1]).

To je izričito priznala najjasnije i sama Grčka onda, kada je Aleksandru, sinu Aminte, darovala da se natječe u olimpičnim igrama, kao što i kasnije Filipu i Aleksandru Velikome.

Sasvijem je pak drugo mnijenje da li su Makedonci zbilja helenskog porijetla ili ne. U tom pogledu ima više različitih mnijenja. Za helensko porijetlo ratovahu mnogi, osobito dr. Otto Abel (Makedonien vor König Philipp. Leipzig g. 1847.) Nu ovo mnijenje počam od Herodota do danas ima mnogo protivnika, megju kojima se ističe osobito Ottfried Müller (Über die Makedonier, eine etnografische Untersuchung), koji Macedonce pridijeljuje velikom ilirskom stablu. Ovom se pridružuje Heyne, koji veli: (Opise. Acad. IV. p. 165) „Macedonas e multis barbarorum populis, Thracum imprimis et Pelasgorum, quibus Graecorum exigua pars acceserat, coaluisse; kao što i Schlözer (Weltgeschichte i. S 290), koji veli: „Makedonier, Brüder der Thracier, und gänzlich verschieden von Griechen, bei denen sie lange Barbaren hiessen, zogen in ihrem gebirgigen Lande in 150 Horden vertheilt herum, als ein Heraklide . . .“[2])

Dr. Hahn (Albanesische Studien Str. 360) izražuje treće, posredujuće mnijenje, Die Makedonen, veli on, sind Illyrier, d. h. Pelasger, und als solche Vettern der Hellenen, denn diese gingen nach unserer Ansicht aus der Verschmelzung zweier an sich nicht grundverschiedener Volkselemente, dem pelasgischen und dem griechischen (Γραικοί, Aristoteles), hervor von denen letzteres das erstere überschichtete, und seine Sprache zur herrschenden machte. Was nun den Makedonen und Hellenen gemeinsam ist, das

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

erklärt sich aus dem Pelasgerthume zu welchem die Makedonen gehören, und welches einen Factor des Hellenenthumes bildet; das aber, worin sie von einander abweichen, ist eines theils den Graekoi als eigenthümlich zuzuschreiben, andern theils ist es das Product des geistigen Bildungsprocesses, welchen die Völkermischung in Hellas erzeugt und welchen die unvermischten Pelasger des Nordens nicht durchmachen [3] i [4]).

Budući je stručnjacima teško dokazati svoje mnijenje i budući je pitanje o porijetlu macedonskog naroda još sub judice, to ostavljamo kompetentnim sucima da riješe ovo pitanje, dok mi znamo da imade još i takovih, koji i današnje stanovnike Macedonije ne smatraju ni Srbima ni Bugarima, već posebnom narodnošću, valjda baštinicima starih Macedonaca. Tako n. pr. veli Karl Hron (Das Volkstum der Slaven Makedoniens. Ein Beitrag zur Klärung der Orientfrage. Wien 1890 St. 16) „Demnach kann behauptet werden, dass die makedonische Sprache sowohl nach ihren eigenen Gesetzen der Lautentwiklung, wie auch nach ihren grammatikalischen Regeln eine eigene Sprache bildet, welche bis lang zwar keine eigene Literatur besitzt und sich demzufolge an die ihr nächstliegende bulgarische Literatur vielfach angelehnt hat die aber trotzdem zu derselben in keinem näheren Verhältnisse als dem einer blos allgemeinen Verwandtschaft steht. Weiters ist sicher, dass die makedonische Sprache dem Bulgarischen immer noch näher steht als dem Serbischen“ [5] i [6]).

Prva perioda povijesti Macedonskog naroda dosta je tamna. Mnogim kraljevima sačuvalo se samo ime i ništa više. Tu je bilo više samostalnih plemena, nad kojima naskoro dobi macedonsko pleme premoć i njihov kralj postane vrhovnim gospodarom. Mudrom i lukavom politikom znali su macedonski vladari osvajati sve više i više novih zemalja i širiti megje svoje kraljevine. Tako nam se sačuvaše nekoje vijesti o raznim ratovanjima pojedinih kraljeva kao n. pr. na Ilire, Pierijce, Edonce i druge.

Macedonska kraljevina osobito poraste prigodom perzijskih vojna na Grčku. Kraljevi macedonski držali su se uviek lukavo, te premda su priznali vrhovno gospodstvo perzijsko, nastojali su uzdržati dobre odnošaje po mogućnosti i sa Grcima. Uspjesi Perzijanaca, kao i njihovi gubici bijahu na korist Macedonije, jer ona tek poslije perzijskih vojna procvate novim životom. Izrabljivanje pojedinih kraljevina bilo Atenjani ili Sparte, još ih više osili. Smionu i vještu politiku vodio je onaj sjajni zastupnik i pravi utemeljitelj macedonske sile, Filip, otac Aleksandra Velikoga. Njime započinje druga perioda macedonske povijesti, koja je bila kratka, ali sjajna i velebna. Malo je na-

BIBLIOTEKA PUBLIKE
„MARIN BARLETI“
SKRADER (2018)

roda, koji mogu pokazati na takva dva vladara kao što bijahu Filip i Aleksandar; malo je naroda, koji imaju tako sjajnih tačaka u svojoj povijesti. Izmegju najsjajnijih stranica povijesti staroga vijeka jesu jamačno one, koje nam pričaju povijest Filipa i Aleksandra. Povijest ne znade koga da više uzveliča, da li Filipa, koji je osvojio i pokorio Grčku, ili Aleksandra, koji je prodro pobjedonosno do Indije. Jedan dopunjuje drugoga; bez uspjeha Filipovih ne bi bilo Aleksandra. Ovom nam se prigodom ne treba zanimati time, ni o tom govoriti, jer je to opće poznato, te ne bi mogli nego opetovati već rečene misli, a opet bi nas to odvratilo od one dobi, kojom se nama osobito valja zanimati, dobom doticaja rimsko-macedonskih, što spada u treću periodu.

Veli se, da je Aleksandar Veliki namjeravao, kad se vrati sa istoka, pokoriti zapad, osobito Rimljane, te osvojiti cijelu Italiju, te da je bio stupio u dogovore sa Kartažanima. Nu čovjek snuje a Bog boguje, pa Aristotelovu učeniku nije bilo sugjeno više vratiti se sa svoje sjajne vojne na istok.

Svakako je Aleksandar Veliki svratio pozornost Rimljana na sebe; kao što su ih morali strošiti njegovi sjajni uspjesi, tako su se oni morali veseliti borbama, koje su nastale poslije njegove smrti. Jagma, koja je nastala o baštinu Aleksandrovu mogla je samo oslabiti moć Macedonske države. Vojvode, zavigjajući jedan drugome i željan svaki vlade, nijesu se žacali nikakovih sredstava samo da dogju do cilja. U tim borbama poginuše Olimpija, majka Aleksandrova, Roksana, žena mu, te Aleksandar Aego i Erakle, njegovi sinovi, budu ubijeni, država bude rastrgana. Na državu iznemirenu nutarnjim borbama navale sada ljuti Gotti, koji unište falangu, koja im se oprla, kralja zadave, a zemlju strahovito poharaše. Stanje zemlje najbolje nam karakteriziraju ove riječi Justinove: »I vrhu zidina svojih gradova dizahu ruke k nebu, zazivljući imena Filipa i Aleksandra, kao bogova zaštitnika otadžbine svoje“.

Nu i nad glavom Rimljana vijahu se grozni oblaci. Anibal, koji se na žrtveniku zakleo ocu svome, da će uvijek mrziti na Rimljane, bijaše već više puta potukao vojske rimske i već je Rimom odjekivao grozni glas: „Hanibal ante portas“. Nu Rimljani ipak ne klonuše duhom, već upriješe sve svoje sile, da unište kartaškog silnika. Premda je on održao nekoliko sjajnih pobjeda, ipak je bio oslabio i tražio saveznika. Anibal baci svoj pogled na istok, osobito na Macedoniju. Tu vladaše Filip V. (neki hoće III.).

Filip bijaše slavohlepan vladar, koji si postavi za uzor Aleksandra Velikoga. On bijaše i hrabar, ali manjkaše mu od-

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

lučne volje, manjkaše energije. On bijaše baštinio rat s Grčkom i sve je svoje sile uložio u to, da ponovno Grčku pokori Macedoniji. To mu bijaše ideal. Toga radi on podupiraše ahajski savez, koji se sa etolskim savezom borio za premoć u Grčkoj. Filip je pomagao Arata, vogju ahajskog saveza, ali pobjedu izrabi na svoju korist, jer postavi čvrsto nogu u Grčku. No kada nije više trebao Arata, on ga odstrani, dade na ime potajno otrovati toga poštovanog starca. Dade mu po jednom svom časniku lagani otrov. Arat opazi da je otrovan, ali se nije tužio, već je strpljivo podnašao svoju nevolju, samo kada ga je jedan prijatelj, pošto ga vigje, da pljuje krv, upitao, što mu je, odgovori mu: „Dragi Kefalone, evo to je plod kraljevskoga prijateljstva“.

Smatrajući Filip Grčku već sebi pokornu, odluči potjerati Rimljane sa epirskog i albanskog tla, gdje se poslije rata sa Kirskim gusarima g. 229. bijahu učvrstili. Pobjedu, koju je Anibal kod Kane (216.) održao nad Rimljanima, dade mu pobudu na to, jer smatraše to najzgodnijim časom. Osobito ponukom Demetrija Hvarskoga, koji bijaše k njemu pribjegao, odluči Filip poslati poslanstvo k Anibalu u Italiju, da s njime ugovori savez. Nu prvo poslanstvo uhvatiše Rimljani i tek drugomu pogje za rukom sklopiti ugovor sa Anibalom g. 215. Po tom ugovoru Filip je morao preko mora provaliti u Italiju, te složno sa Kartažanima udariti na Rimljane. Kada budu pokoreni Rimljani, pomoći će Anibal Filipu sasvijem pokoriti Grčku.

Ali Filipu manjkaše odlučne volje, ne bijaše stalan u svojim odlukama. Mjesto da pošalje po obećanju 200 lagja u Italiju, on dugo otezaše, te konačno odluči navaliti na Skrdilaida, koji prije bijaše njegov saveznik, a poslije pristade uz Rimljane. Filip prodre do Apolonije, te je opsjedne, kada mu dogje glas, da dolazi jaka rimska vojska na njega povrati se natrag. On povjerova toj krivoj vijesti, povuče se natrag i zapusti najbolju prigodu, jer Rimljani oslabljeni porazom kod Kane, ne mogoše sakupiti nego samo deset lagja, da pošalju u Ilirik.

Slijedeće godine provali Filip ponovno i pogje mu za rukom, da je jednim samim udarcem osvojio neprobitnu tvrgjavu Leš (Λίσσον καὶ Ἀκρολισσον). Ovo osvojenje učini takav utisak na druge gradove da su se odmah svi predali. Ὑπὸ δὲ τοῦτον, veli Polibij (lib. VIII. c. 16) μὲν οὖν, παραδόξου τοῦ ἐγκρατοῦς γενομένου τῶν προειρημένων τόπων, ἅπαντας τοὺς περὶ ὁποχεροῦς ἐπτοήθησαν διὰ ταύτης τῆς πράξεως. ὥστε τοὺς πλείστους τῶν Ἰλλυριῶν ἐθελόντην ἐπιτρέπειν αὐτῷ τὰς πόλεις[7]).

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ SHRODER (2018.)

Kako Livij pripovijeda, bijaše Filip baš zauzeo Oricum i opsjeo Apoloniju, kada otplovi iz Brunduzija pretor M. Valerius Laevinus, kojemu pogje brzo za rukom oteti Oricum. Tada pošalje L. Naeviusa u pomoć Apoloniji. Ovaj provali jedne noći iznenada iz grada na tabore Filipove, te ga sasvijem porazi. Sam kralj moragjaše bježati (prope seminudum fugiens) da se spasi. Brodovlje mu bi uništeno i spaljeno.

Ali se Laevinus ni time ne zadovolji, već nastojaše zadati novih neprilika Filipu u Grčkoj. Etoljani, proti kojima je Filip pomagao Ahajce, pristanu uz savez sa Rimljanima tim više što im ovi obećavaše, da će za sebe pridržati samo plijen i da će im ustupiti polovicu Epira. Na taj savez pristane i Šparta, takogjer iz nužde na Ahajski savez, a Atena iz zavisti što se više govori o malim ahajskim gradovima nego o njoj. Uz Rimljane pristajahu još Pleurat i Skrdilaida, vladari u Iliriji i Atol, kralj trački.

Pošto se ratovalo više godina različitim uspjehom, dogje g. 205. do mira. Filip ugovori mir najprije sa Etoljanima, pa s Rimljanima. U Epiru sastanu se prokonzul P. Sempronius i Filip, te sklope mir. Filip izgubi nekoliko zemalja na zapadnoj strani, koje morade ustupiti Rimljanima. Livij (XXIX. 12) veli da je Sempronij zahtijevao „ut Parthim et Dimalum et Burgulum et Eugenium Romanorum essent, Atintania, si, missis Romam legatis, ab senatu impetrasset, Macedoni accederat.“

Rimljani ovim postignuše svoj cilj, jer zadržaše moćnog neprijatelja Filipa u Grčkoj, koji da je prešao u Italiju i sdružio se s Anibalom, mogao je Rimljanima zadati sto muka i jada. Nu i ovaj mir smatrali su Rimljani samo primirjem. Njima je dobro došlo, da Filip miruje, dok su im ruke bile pune posla sa Kartagom, ali zato nijesu odvrgli misao, da što prije unište Filipa, pa su tomu tražili zgodnu priliku.

Od silne baštine Aleksandra Velikoga kristalizirale su se poslije toliko bojeva tri velike države: Macedonija, Sirija i Egipat. Za vrijeme Anibala, dok Filip II. vladaše Macedonijom, vladaše Sirijom Antioh III. Veliki, a Egiptom Ptolomej Filopator. Iste godine, kada je Filip sklopio mir sa Rimljanima, umre Ptolomej i ostavi petgodišnjeg sina Ptolomeja Epifana. Filip se posluži ovom malodobnošću kralja Egipatskoga te se dogovori s Antiohom, da podijele njegove zemlje. Filip je morao dobiti Ciklade i Kirenu, a Antioh Egipat i Cipar. Prema tomu dogovoru započe Filip odmah osvajanje gradova na tračkoj obali; pregje u Malu Aziju, gdje osvoji Kalcedon, a razori Kios i tako zauzme dobar dio egipatskih posjeda.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

Svaka batina ima dva kraja, veli narod, pa ako je on zauzimao na istoku novih zemalja, to ga je dovelo do sukoba s Rimljanima, koji ga veoma oslabe. Radi se na ime o prvom t. z. macedonskom ratu 200—197).

Egipćani u stisci poradi navala Filipovih, zatraže pomoć u Rimljana, koje zamole da preuzmu skrbništvo nad malodobnim kraljem. Rimljani na to rado pristanu, te pošalju u Egipat g. 201 mladog Marka Emilija Lepida. Megjutim Filip napredovaše uspješno te zauze i vrlo važno mjesto Abid. Tu dogje preda nj rimsko poslanstvo pod vodstvom Lepida, koji saopći Filipu zapovijed senata, da ne smije ratovati sa saveznicima rimskim, da mora vratiti Egiptu otete zemlje, a osvojenim gradovima dati slobodu. Lepidu bijaše namjera izazvati Filipa na rat, nu on vrlo lukavo odgovori Lepidu, da mu prašta žestinu govora, jer da je mlad, lijep i Rimljanin.

Megjutim su sa sviju strana dolazile tužbe u Rim na Filipa. Attalus kralj Pergama, saveznik rimski, moljaše pomoć jer Filip prijetaše da će osvojiti Pergam; Rogjani, takogjer saveznici rimski, moljahu zaštitu proti premoći Filipovoj; iz Ilirika dolažahu tužbe, da se Filip ne drži ustanovljenih megja; saveznici rimski u Grčkoj, osobito Etoljani i Atenjani tužahu se, da im Filip pustoši zemljište, te javiše da je poslao Anibalu, kada je bježao iz Italije 4000 vojnika u pomoć.

Rimljani su megjutim sakupljali i spremali saveznike na rat proti Filipa, ali još ne bijaše zgodno vrijeme, jer su bili zabavljeni velikim punskim ratom, još ne bijaše nadošao odlučni čas bitke kod Zame. Poslije Zame stanu Rimljani ozbiljno snovati o ratu proti Filipu. Ali narod izmučen toliko neprestanim godišnjim ratovanjem, ne htjede ni da čuje o tome ratu, dapače u skupštini glasovahu 35 tribuna proti.

Kada rekoše narodu, da se vojuje na Filipa i da ne bi poput Filipa, Pirra ili Anibala, prodro u Italiju, pristanu ovi na vojnu. Uz Rimljane pristane osim već spomenutih saveznika Ammundar, kralj epirskih Atamana; Bato kralj Dardanaca, Pleurat, kralj Ilira. G. 200. navijestiše dakle Rimljani rat Filipu obožavši da brane svoje saveznike. Sve se bijaše vratilo (srotilo) proti Filipu, na sve strane mu nicahu protivnici, a prijatelji ga ostavljahu. Senat se nadaše u brzo svršiti ovaj rat, jer ne posla proti Filipu rego samo dvije legije, koje povjeri konzulu Sulpiciju. Nu Filip se hrabro branio kroz dvije godine, dapače zauzme na vojuši (Aousu) vrlo čvrstu poziciju, koja je branila Tesaliju i Epir.

Ali naskoro se sreća promijeni. Rimljani imenuju Quinta Flaminija konzulom i tek ovomu miljeniku puka, diplomatu i

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ" SHKODËR (2018)

vojskovogji, pogje za rukom potjerati Filipa iz njegovih pozicija i to po stazi, koju mu je pokazao neki pastir, te došavši tako za legja Filipu, prisili ga da se povuče. Tada započnu pregovori o miru ali se ne dogje do nagode, jer je Flaminij tražio od Filipa da se odreče Tesalije. Četrdeset dana stajahu jedna vojska na prama drugoj, vodeći pregovore o miru. Iznenada udari sada Flaminij na Filipa i ovaj se morade povući sve do u dolinu Tempe, rušeći iste svoje gradove, koje ne mogaše braniti.

Prvi uspjeh Flaminijev pribavi mu mnogo novih saveznika, osobito u Grčkoj, gdje su se divili stezi njegove vojske, njegovoj uglagjenosti i zanosu, koji je iskazivao za slavu i slobodu Grčke. U malo obljubi ga cijela Grčka, kojoj se on prikaza spasiteljem. Videći Filip, da se svakim danom pogoršava njegov položaj, poče opet ugovarati sa Flaminijem, na koje je ugovaranje on pristao dotle, dok mu je trebalo da se spremi na daljnje ratovanje, a tada uputi Filipa na Rim. Filip pošalje svoje poslanike u Rim. Kada ovi dogjoše pred senat, zapitaše ih, da li imadu punomoć o ostupu cijele Grčke, jer htjedoše Filipa riješiti svih vanjskih posjedovanja, kao i Kartagu. Kada poslanici odgovoriše, da te punomoći nemaju, ne htjede senat o tome dalje ni da raspravlja. Sada je vidio Filip, da nije druge nego nastaviti rat i pokušati bojnu sreću, jer su ga svugdje ostavljali saveznici,

Megjutim na predlog tribuna bude Flaminiju produljeno zapovjedništvo i za buduću godinu 197.

Velika bitka bijaše neizbježiva, jer se vojske bijahu približile kod Kinoskefala, a brojem bijahu ravne jedna drugoj, samo što su Rimljani imali više konjanika. Filip oklijevaše zametnuti bitku, jer zemljište ne bijaše prikladno za falangu i jedan odio vojske bijaše otišao po hranu. Nu na nagovor svojih pobočnika upusti se u bitku, koja se vodila osobitom žestinom, ali se svuda slabo po Filipa. Macedonaca osta mrtvih 8000, a zarobljenih 5000. Rimljani izgubiše samo 700 vojnika. Filip se povuče natrag, da opet okupi vojsku, ali njegove sile bijahu iscrpljene, dok gavedi i zadnji saveznici ostaviše. Ne osta mu ino nego prihvatiti sve uvjete, koje su mu Rimljani nudili: predade sve gradove grčke u Evropi i Aziji, sve svoje lagje (osim njih pet), obveza se platiti 1000 talenata i obeća, da ne će držati više od 5000 vojske, da ne će s nikim ratovati bez dozvole Rimljana, dati svoga sina Demetrija kao taoca. Filip solam Macedoniju retinu (Justinus XXX.

U pravi čas bijaše sklopljen ovaj mir, jer se baš tada dizaše na Rimljane Antioh, potican od Aniba. Flaminij, veli Plutarh, sklopio je u zgodno vrijeme mir izmegju ova dva rata, na koncu

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

prvoga, a prije nego li se počeo drugi, uništi jednim mahom posljednju nadu Filipovu, a prvu Antiohovu".

Da predusretne svaki slučaj i priliku, kojom bi se Antioh okoristio nalazeći u Grčkoj saveznika, proglasi Flaminij Grke „slobodnima". Kod istamskih igara proglasi ovu odluku: „Rimski senat i T. Quintij Flaminij, zapovjednik rimski, konzulskom vlašću, pošto je pobijegjen kralj Filip, i Macedonce proglašuju kao što i slobodnima od svake posade i svakog nameta Korinćane, Lokrane, Fočane, Eubaejce, Ahajce, Etionćane, Maguete, Tesalce, Perrebe dopuštajući im da žive po svojim zakonima".

Ludo veselje obuze sve Grke, igre budu prekinute, klicanju kraja ni konca, te skoro i ne povjerovaše svojim ušima već su tražili da im se odluka ponovno pročita. Zlatne vijence nošahu „osloboditelju Elade", i obasipali ga hvalama i cvijećem. jednom riječju bijahu skroz omamljeni od veselja.

Naivnih li Grka, jer ne mogahu uvidjeti, da ih je Flaminij prepustio anarhiji pod imenom slobode!

Za rata Rimljana sa sirskim kraljem Antiohom III. bijaše Filip na strani Rimljana, jer bijaše postao njihov saveznik, ali za to on ipak ne prestade mrziti Rimljane i sve što je pristajalo uz Rimljane, te je uvijek snovao kako da im se osveti. Svaki dan po njegovoj naredbi, čitali su mu sramotni ugovor s Rimljanima; gdje god je mogao radio je proti Rimljanima; dapače vlastitog sina Demetrija dade otrovati, jer pristajaše uz Rimljane. Na to ga zavede Perzej, pokazavši mu krivo pismo Flaminijevo Demetriju. Tužan i nevoljan, uz grižnju savjesti umre Filip V. g. 179.

Naslijedi ga sin Perzej, kojemu jedva bijaše 31 godina. Macedonci, koji su teško podnosili poniženje, što im ga prouzrokovaše Rimljani, čekahu osloboditelja, nadajući se, da će se opet roditi drugi Aleksandar, koji će ih osvetiti. Te nade gojahu u mladoga Perzeja, za kojega su znali da je zakleti neprijatelj Rimljana, vidjeli su kako se od mladenačkih nogu vježbao sa drugom mladeži u bojnoj vještini, pa im ja to uljevalo nadu, da je on odregjen, da bude njihov osloboditelj. Nu ne samo Macedonci, ma i dobar dio Elena gledaše u njemu svoga osvetnika.

Da se održi na vladi, položi krunu pred noge cezara i time steče naklonost rimsku. Tako postupahu u ono doba mnogi kraljevi. Već se i Filip bijaše oporavio. Svoju zemlju bolje uredio, novima daćama i nametima napunio blagajnu, podigao prihod rudnika, trgovine i poljodjelstva, te se opskrbio dobro hranom i oružjem. Perzej nagje dakle dosta čvrsto prijesto u svojoj zemlji i sada mu bijaše jedinim ciljem, da sastavi koaliciju proti Rim-

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

ljanima, ali za pravo nije mogao računati na nikoga, nego samo na sebe, jer svako obećavaše, ali niko ne posla pomoći. Kada je poslao poslanike u Kartagu, senat ih kartaški primi potajno i drhćući, te mu ne dade nikakve pomoći. Nastojaše naći pomoćnika u Italiji, ali više ne bijaše Samnićana, ni Galla, ni Grka, koji pomagahu Anibalu. Kako je uz njega pristao ilirski kralj Gencij, već nam je poznato. Odlučno i ustrajno uz njega pristane samo Kotis, kralj Odrisâ. Silnim darovima, ljubežljivošću i naklonošću podigne pouzdanje Macedonaca, a većim dijelom i Elena, osim aristokracije elenske, koja bijaše zlato rimsko. Sklopi prijateljstvo sa imućnim Rimljanima, koji dovedoše njegovu vjerenicu iz Antiohije, jer sirske lagje nijesu smjele ploviti egejskim morem, te ju bogato nadarili. Ona bijaše kćer Seleuka Filopatora, a zvaše se Laodicija. Svoju sestru dade za ženu Prusiji, kralju Bitinskom.

U Grčkoj takmio se za prvenstvo sa Pergamskim kraljem Eumenom, koji bijaše odlučni pristaša Rimljana, a nastojaše steći naklonost Elenâ. Ali oni polupaše sve njegove kipove po Grčkoj. Biracion, premda se nalazaše u pergamskoj državi, zatraži pomoć proti Tračanima od Perzeja, koji mu je pruži; a u Samotraku dolažahu poslanici grčkih gradova k Perzeju na dogovor. On dade u Larisi, u Delfima i na Delu proglasiti, da se svi Crci mogu povratiti i dade im ponovno njihove službe. Svim tim nastojaše steći neki protektorat nad Grčkom.

Kada je još htjeo po svojim ljudima ubiti Eumena na povratku iz Delfa, što mu ne pogje za rukom, pogje sam Eumen u Rim (172) da traži pomoć i da dokaže, kako su Macedonci prekršili ugovor sa Rimljanima, te da ih uputi u stanje stvari na Istoku, osobito u Macedoniji. Kad im još viški poslanici javе, da poslanici Gencijevi u Rimu služe Perzeju kao uhode, odluči senat u tajnoj sjednici rat. Senat posla poslanstvo Perzeju, kojemu ovaj izjavi, da prekinutim smatra ugovor od 176.

Time bijaše faktično rat navješten. Nu velika pogrješka bijaše Perzejeva, da mu u času, kada je trebalo energično raditi, nestajaše ustrajnosti. On je mogao lako vojsku prevaliti u Grčku, gdje je imao dosta pristaša, zauzeti glavnije gradove, postaviti na upravu svoje ljude; mogao je prevaliti u Epir, gdje su Rimljani imali samo 5000 vojnika pod Knejom Sinijem. On zatraži od Rimljana da na novo ugovaraju i u tom izgubi vrijeme, te proteče zima, koju Rimljani vrlo dobro upotrijebe, da pripreme vojsku i da mu u Grčkoj podignu više neprijatelja. Čim su godine 171. prispjele rimske legije, ostavi Perzeja sve. Svi oni, koji ga prije poticahu proti Rimljanima, bijahu sada prvi, koji ga za-

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

pustiše, te on ostade sam. Ne klone ipak duhom. Imagjaše 43.000 momaka megju kojima 21.000 falanžana a 400 konjanika. Rimska vojska bijaša 40.000 stalnlh četa, 10.000 drugih naroda i 40 lagja. Vogja kopnene vojske bijaše konzul Publij Licinij Kraso, a pomorski Gajo Lukrecij.

Glavna sila rimska kretaše iz Apolonije put Tesalije. Perzej ju čekaše kod Ose, gdje potuče Rimljane tako, da je to bio najžešći poraz, što su ga Rimljani pretrpjeli zadnjih 40 godina.

Perzej ponudi opet mir, ali Rimljani koji nijesu obećavali nikad poslije poraza sklapati ga, odbiju ponudu. Perzej se pokaza takogjer nesposoban da vodi rat, jer je morao sada navaliti na Rimljane i posve im uništiti vojsku, ali on se držaše defensive i pusti Rimljanima, da se spreme. Ipak za dvije godine Rimljani ne mogahu se pohvaliti nikakovim uspjehom. Da se nije Perzej pokazao škrtim, bio bi mogao valjda postići mnogih uspjeha, ali on uskrati Genciju obećanu novčanu pomoć, ne htjede se pogoditi sa Klaudikom, vogjom Kelta, koji mu nugjaše 10.000 pješaka i 10.000 konjanika; ne htjede sipati novce u Eladu, gdje bi time bio mogao dignuti bunu.

Rimljani skupiše sada ogromnu vojsku od 100.000 momaka, koju povjere najboljem svom vojskovogji Luciju Emiliju Paulu, sinu istoimenog konzula, koji pogibe kod Kane. Lucij se odlikovao bio već u ratovima u Španiji i Liguriji, ali ga puk ne ljubljaše, jer bijaše odgojen u duhu stare aristokracije; bijaše „jedan od onih Rimljana onoga doba, kojim se ne mogaše dati novac“. Dugo je on privatno živio, baveći se odgojem svojih sinova, dok ga narod u potrebi ne pozva da vodi macedonski (drugi) rat.

Uspostavivši stegu u vojsci, ode proti svome protivniku. Naskoro dogje do bitke. Dne 22. juna 168. zametne se kod Pidne velika bitka, koja odluči sudbinom kraljestva Aleksandra Velikoga. Pred gradom Pidnom prostiraše se ravnina i na njoj poreda Perzej svoje čete i uredi falangu. Bici bijaše po običaju svagja, koja je nastala izmegju predstraža, kada su napajali konje. U noći prije bitke nasta pomrčina mjeseca, što silno prestraši Macedonce, jer nazrijevahu u tome kobni znak. Paulo Emilij dade to unaprijed po tribunu Sulpiciju Gaju rastumačiti vojsci. Vojska bijaše Paulu silno odana, jer kada je nekoliko dana prije trpjela silnu žegju dade Paulo kopati i potiče obilne vode. Taj dogogjaj smatraše vojska znakom bogova. Kada započe bitka, jaka falanga macedonska razbi redove rimske vojske, te sam Paulo strahom gledaše, gdje mu vojska uzmiče na jedan brežuljak tik do tabora. Ali to bijaše njezina greška, jer čim je falanga došla

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

na neravno zemljište, udare Rimljani u pilotine sa sviju strana i hametom potuku Macedonce. 20.000 ljudi osta na bojištu, 11.000 ih bijaše zarobljeno. Sudbina Macedonije bijaše odlučena.

Perzej pobježe u Pelu, gdje ga svjetovahu da se povuče u gorske krajeve, te da pomoću svojih pristaša nastavi rat. Ali mu svi uskratiše pomoć te pojedini gradovi otvarali su vrata pred rimskim zapovjednicima. Tada pobjegne u Samotraku noseći sobom 6000 talenata zlata (15 milijuna). Nu ni tu ne bijaše siguran, htjede pobjeći u Traciju k Kotisu, ali već bijaše kasno. Ne osta mu ino nego pitati mir, pa pisa pismo konzulu, ali konzul ne htjede primiti list, jer se Perzej u njemu nazivaše kraljem. Morade mu stoga napisati drugi bez tog naslova i predati mu se bezuvjetno. Budući mu je neki Krećanin obećao, da će ga svojom lagjom odvesti u Traciju, pa kada je isti ukrcao blago, otputova bez Perzeja; i pošto je doznao da su neki uhode izdali Rimljanima njegovu obitelj i da je pretor Oktavij brodovljem opkolio otok, predade se na milost i nemilost.

Paulo Emilij dočeka ga okružen od svih svojih časnika, pruži mu ruku i reče nek se uzda u blagost rimskog naroda, dok svojim časnicima progovori: „Držite na pameti ovaj zamjeriti dokaz promjenljive sreće i nek vas pouči, da prava odvažnost sastoji u tome, da se u sreći ne uzoholiš, ili u nesreći ne kloneš duhom.“ Kada je Perzej molio pobjednika da ga poštedi, te ga ne vodi u triumf, odgovori mu ovaj: „To stoji do tebe“, ali Perzeju manjkaše snage, da si sam oduzme život.

Dok je Paulo Emilij čekao dolazak povjerenika senata, da urede novu zemlju, pogje on da razgleda Grčku, jer bijaše zaneseni prijatelj grčke znanosti i umjetnosti. Razgleda sve znamenitosti Grčke, prinesav žrtvu Jupitru i Olimpiji, priredi velike igre u Amfipolu. Tu bijahu izložene sve dragocjenosti, kipovi, uresi, posugje, oružje, što je Paulo oteo Perzeju. Oružje bude naslagano na veliku rpu, a Emilij ga sam zapali. Ova žrtva paljenica navijesti Grcima propast macedonskog kraljevstva, što kao što požar Perzepola nekoć naznačivaše propast perzijskog kraljevstva.

U senatu bude zaključeno, da se odnošaji macedonski moraju tako urediti, e da više ne bude moguće ikomu dignuti se proti Rimljana. Poslaše deset povjerenika, koji sa Paulom Emilijem urediše Macedoniju. Na skupštini u Amfipolu proglasi zaključke njihove Emilij prije na latinskom jeziku, a zatim pretor Oktavijan na grčkom. Macedonija bude razdijeljena u četiri dijela sa glavnim gradovima Amfipolom, Tesalonikom, Pelom i Pe'a-

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ SHRANJENO (2018)

gonom. Megjutim pokrajinama bude zabranjena trgovina (commercium) i ženidba (connubium). Zabranjeno je držati vojsku i i mornaricu. Macedonci budu razoružani i neke tvrgjave porušene. Važnije pristaše Macedonije morahu seliti, ali ustav zemaljski i macedonsko pravo osta u krjeposti.

Paulo Emilij ugje u Rim u triumfu, kakva se nije još do onda vidjelo. Znamo da je malo prije slavio triumf nad Ilirima Anicius, ali taj se ne dade ni prispodobiti sa Emilijevim. „Non Gentius Perseo, veli Livij (XLV, 43), non Illyrii Macedonibus, non spolia spoliis, non pecunia pecuniae, non dona donis, comparari poterant."

Ovaj triumf opisuje Cantù (Storia degli italiani. Tomo I. p. 317) ovako; „Paulo Emilio entró nel Tevere sopra la nave regia di sedici ordini di remi; e tre giorni duò la pompa tra una folla che mai la maggiore. Nel primo, mille ducento carri portavano gli scudi d' argento massiccio, altritanti gli scudi di bronzo, trecento le le aste, le sciabole, gli archi, i dardi; precedovano nomini colle armadure di bronzo o colle statue, poi ottocento barelle cariche d' armi d' ogni maniera. Nel secondo giorno comparvero mille talenti coniati, duemilla ducento in verge, un infinitá di tazze cinguecento carri d' immaginette e statue, poi scudi d' oro e molte statue delle reali gallerie. Nel terzo, cenventi bovi affatto bianchi ducento venti vasi d' argento, un' anfora tempestata di gemme del valore di dieci talenti d' oro, e dieci altri in massarizie pur d' oro; due mila deti d' elefanti da tre cubiti; un cocchio d' avorio, messo a oro e pietre; un cavallo col fornimento aspro didi gemme, e la restante bardatura d' oro, con coperte a fiorami; una lettiga a oro e porpora; qutrocento corone regalate dalle citta; e sopra uno stupendo carro eburneo il trionfante. Dietro di lui Perseo a bruno, cinto da amici in catene, da due figliuoli e da una fanciulletta, alla quale i conduttori inseguavano a tendere le innocenti manine al popolo romano per invocarne commpassione, piutosto per lusingarne la vanita col mostrargli a che misiserie esso potesse ridurre i monarchi."

Zaista veličanstven i ganutljiv prizor!

Perzej bude bačen u tamnicu, gdje ga mučijahu gladom, a poslije mu ne dadoše zaspati, dok ne pogine strahovitim mukama. Jedini sin, koji ga je nadživio, življaše kao pisar[8]).

Ovaj dogagjaj proslaviše pjesnici, govornici i povjesničari[2]), jer da je Emilij na zadnjem potomku Eahove roda osvetio svoje djedove trojanske[9]).

Macedonci su teškom mukom podnosili jaram nametnut im od Rimljana. Ono malo autonomije pojedinom od četiri dijela

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETIĆ" SHKODËR (2018)

bijaše uzrokom megjusobnim trvenjima. Pojedine su stranke tražile pravdu u Rimu, ali uvijek je ostala jedna stranka nezadovoljna, i to obično jača, jer je politika rimska bila pomagati slabije proti jačima. Ako se je ko tužio proti rimskih upravitelja u Rimu, nije bio uslišan, te su oni po miloj volji tlačili i sisali narod, što je ovoga još više ogorčivalo proti mrskome Rimu. Ušljed istrage, koju Rimljani bijahu zametnuli proti potajnim pristašama Perzejevim, mnogi budu u Rim povedeni, te tu zatvoreni. Samo iz Ahaje bijaše ih 1000, a megju njima povjesnik Polibij. Sedamnaeste su godine ovi jadnici, izloženi svakim mukama i patnjama, molili da se započne parnica, ali dugo morahu čekati, dok je progovorila ta slavljena aequitas romana. Tek kada je poslije 17 godina Kato izjavio, da se cijela ta stvar sveła na to pitanje, da li se ovi jadnici imaju pokopati na rimski ili na grčki način (jer bijahu više mrtvi nego živi), usliša ih senat, te ih pusti. Ali niti trećina ih se ne povrati, jer izginuše ili od gladi ili od muka. Povrativši se ovi, još više poticahu na mržnju proti Rimljanima. Macedonci osobito bijahu kivni na Rimljane, jer ne mogahu zaboraviti slavne predaje o Filipu i Aleksandru Velikome, te oni za stalno vjerovahu, da će se opet roditi novi Aleksandar, koji će ih ne samo osloboditi jarma rimskoga, već ih učiniti opet gospodarima svijeta. Toga radi nije čudno, ako su oni pristali uz mladog Andriska, koji se je izdavao za sina Perzejeva Filipa. Andrisko življaše dvanaest godina kod nekog siromaka, koji mu kasnije očituje, da je on sin Perzeja i jedne suložnice. Slušajući uzdahe cijeloga naroda, odluči Andrisko, da ga digne na oružje proti Rimljanima. Premda su mnogi bili uvjereni, da je Filip, sin Perzejev poginuo u Italiji, ipak pristaše uz njega. On se obrati na svoga ujaka, kralja sirskoga Demetrija Sotera, da mu pomogne do prijestola macedonskoga, ali ga ujak uhvati i predade Rimljanima. No Rimljani nijesu podavali mnogo važnosti Andrisku, tako da mu pogje za rukom pobjeći u Milet. Ovdje ga opet uhvate i htjedoše predati rimskim povjerenicima, koji prezirno rekoše da ga puste na slobodu. Andrisko pogje tada u Traciju i tamo nagje odmah mnogo pristaša, megju inim Teres, Barsabas i Bizant. Odatle provali on u Macedoniju, te kod rijeke Strimoma (u Odomantiki) pobjedi Macedonce i dobi time cijelu Macedoniju. Rimljani ne imagjahu ovdje vojske, a znagjahu da je Kartaga poslala Andrisku poslanstvo, da stupi s njime u savez. Rimljani misleći, da će sve lako urediti, pošlju svog povjerenika Scipiona Nasiku u Grčku. On je znao finom politikom odvratiti Grke od Andriska, ali ipak Andrisko potuče pretora Juvencija, koji izgubi i život u bitci. Nu sada Rimljani

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETIĆ" SHRODER (2018)

pošlju jaku vojsku pod Quintom Cecilijem Metelom, koji pomoću pergamskog kralja prodre u Macedoniju i potuče Andrisku kod Pidne 148. g. Andrisko pobježe u Traciju k Biresu, ali poslije druge pobjede, morade se predati, te bude preveden u triumfu u Rim.

Macedonija postaje sada provincijom rimskom. Prijašnja razdioba bude ukinuta, budu joj proširene megje do jonskog mora, te dobi posebnog namjesnika. Tako izgubi slobodu kraljevina Aleksandra Velikoga, potvrgjujući onu Gundulićevu:

Kolo od sreće u okoli
vrteći se ne prestaje:
tko bi gori, eto je doli,
a tko doli, gori ustaje!

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

Bilješke §. 3. (o Macedoniji).

[1]) Stariji povjesničari, koji govore i o Macedoniji jesu: Herodot, Giustin, Tukidid, Arrijan, Diodor Sikulski, Plutarch, A Curtius i drugi. Za spoznanje vremena Filipova služe mnogo govori Eschinovi i Demostenovi.

[2]) Erodot (Lib. VIII, cap. 132—135. Edidit Andreas Wilhelm. Vindobonae MDCCCLXX) veli: „Τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου τούτου · ἕβδομος γενέτως Περδίκκης ἐστὶ ὁ κτησάμενος τῶν Μακεδόνων τὴν τυραννίδα τρόπῳ τοιῷδε. ἐξ Ἄργεος ἔφυγον ἐς Ἰλλυριούς τῶν Τημένου ἀπογόνων τρεῖς ἀδελφοί, Γαυάνης τε καὶ Ἀέροπος καὶ Περδίκκης, ἐκ δὲ Ἰλλυριῶν ὑπερβαλόντες ἐς τὴν ἄνω Μακεδονίην ἀπίκοντο ἐς Θεβαίην πόλιν. ἐνθαῦτα δὲ ἐθήτευον ἐπὶ μισθῷ παρά τῷ βασιλεΐ, ὁ μέν ἵππους νέμων, ὁ δέ βοῦς, ὁ δὲ νεώτατος αὐτῶν Περδίκκης τὰ λεπτὰ τῶν προβάτων. ἦσαν δὲ τὸ πάλαι καὶ αἱ τυραννίδες τῶν ἀνθρώπων ἀσθενέες χρήμασι, οὐ μόῦνον ὁ δῆμος. ἡ δὲ γυνὴ τοῦ βασιλέως αὐτὴ τὰ σιτία σφι ἔπεσσε. ὅκως δὲ ὀπτῷτο ὁ ἄρτος τοῦ παιδὸς τοῦ θητός, τοῦ Περδίκκεος, διπλήσιος ἐγένετο αὐτὸς ἑαυτοῦ. ἐπεὶ δὲ αἰεὶ τώυτὸ τοῦτο ἐγενετο, εἶπε πρὸς τὸν ἄνδρα τὸν ἑαυτῆς. τὸν δὲ ἀκούσαντα ἐσῆλθε αὐτίκα ὡς εἴη τέρας καὶ φέροι ἐς μέγα τι. καλέσας δὲ τοὺς θῆτας προεγόρευε σφι ἀπαλλάσσεσθαι ἐκ γῆς τῆς ἑαυτοῦ. οἱ δὲ τὸν μισθὸν ἔφασαν δίκαιοι εἶναι ἀπολαβόντες οὕτω ἐξιέναι. ἐνθαῦτα ὁ βασιλεὺς τοῦ μισθοῦ πέρι ἀκούσας, ἦν γὰρ κατὰ τὴν καπνοδόκην ἐς τὸν οἶκον ἐσέχων ὁ ἥλιος, εἶπε θεοβλαβὴς γενόμενος · „Μισθὸν δὲ ὑμῖν ἐγεὼ ὑμέων ἄξιον τόνδε ἀποδίδωμι, δέξας τὸν ἥλιον“. ὁ μὲν δὴ Γαυάνης τε καὶ ὁ Ἀέροπος οἱ πρεσβύτεροι ἔστασαν ἐκπεπληγμένοι, ὡς ἤκουσαν ταῦτα · ὁ δὲ παῖς, ἐτύγχανε γὰρ ἔχων μάχαιραν, εἶπας τάδε, „Δεκόμεθα, ὦ βασιλεῦ, τὰ δίδοῖς“, περιγράφει τῇ μαχαίρῃ ἐς τὸ ἔδαφος τοῦ οἴκου τόν ἥλιον, περιγράψας δὲ, ἐς τὸν κόλπον τρὶς ἀρυσάμενος τοῦ ἡλίου, ἀπαλλάσσετο αὐτὸς τε καὶ οἱ μετ' ἐκείνου. Οἱ μὲν δὴ ἀπῄϊσαν · τῷ δὲ βασιλεΐ σημαίνει τις τῶν παρέδρων, οἷόν τι χρῆμα ποιήσειε ὁ παῖς καὶ ὁ μὲν νόῳ ἐκείνων ὁ νεώτατος λάβοι τὰ διδόμενα. ὁ δε ταῦτα ἀκούσας οἱ ὀξυθελὲς πέμπει ἐπ' αὐτοὺς ἱππέας ἀπολεόντας. ποταμὸς δὲ ἐστι ἐν τῇ χώρῃ ταύτῃ, τῷ θύουσι οἱ τούτων τῶν ἀνδρῶν ἀπ' Ἄργεος ἐπόγονοι σωτῆρι οὔτος, ἐπεὶ τε διέβησαν οἱ Τημενίδαι, μέγας οὕτω ἐρρύη ὥστε τοὺς ἱππέας μὴ οἵους τε γενέσθαι διαβῆναι. οἱ δὲ ἀπικόμενοι ἐς ἄλλην γῆν τὴν Μακεδονίης οἴκησαν πέλας τῶν κήπων τῶν λεγομένων εἶναι Μίδεω τοῦ Γορδίεω, ἐν τοῖσι φύεται αὐτόματα ῥόδα, ἓν ἕκαστον ἔχοντα ἑξήκοντα πλήθεϊ τε ὑπερφέροντα τῶν ἄλλων. ἐν τούτοισι καὶ ὁ Σιληνὸς τῶν σφι ἐστὶ ἥλω, ὡς λέγεται ὑπὸ Μακεδόνων. ὑπὲρ δὲ τῶν κήπων οὖρος κέεται Βέρμιον οὔνομα, ἄβατον ὑπὸ χειμῶνος. ἐνθεῦτεν δὲ ὁρμεόμενοι, ὡς ταύτην ἔσχον, κατεστρέφοντο καὶ τὴν ἄλλην Μακεδονίην.“

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETIĆ“ SHKODËR (2018)

Nasljednici Perdike po Erodotu bijahu Argej, Filip, Aerop, Alcet, Aminta i Aleksandar. Kako iz početka ove Erodotove stavke doznajemo, vladaše u vrijeme, kada su Perzijanci išli na Grčku, Aleksandar, koji je kao prijatelj Perzijanaca morao ih slijediti na vojnu proti Grčkoj. Nije to on svoje volje radio, jer vidimo da on nastoji gdje može pomoći Grcima; on ih je naputio, da napuste Tesaliju, on je uoči bitke kod Plateje dojahao po noći u grčki tabor i otkrio Grcima osnove Perzijanaca.

[3]) Istoga je mnijenja Fallmerayer, koji veli: „das allbanische Volk ist nichts anders, als ein Fragment jenes grossen illyrischen Stammes welcher den ganzen gegen Miternacht und Abend von Hellas gelegenen Erdestrich mit Einschluss von Makedonien und eines Theiles von Thessalien erfüllte.

[4]) O Macedoncima veli Cantu (Storia universale. Tomo III. pag 225). „la popolazione (Macedonije), come quella dell' Epiro e dell' Illiria, puo credersi venuta da mescolanza dei Pelasgi cogli Sciti".

[5]) Isti veli na drugome mjestu (Str. 32): „Jedenfalls lässt sich aus ihrer Geschichte ebenso wie aus ihrer Sprache nachweisen, dass die Makedonier weder Serben noch Bulgaren, sondern ein eigener Volksstamm sind".

[6]) Victor Duruy (Povjest Grčke, preveo Dr. Petar Tomić St. 374) veli: Čini se, da su (Makedonci) bili narod pomiješan od Grčkoga i barbarskoga plemena, koje je napučilo Illiriju i Epir, akoprem se za vrijeme Polybija Illyrci i Makedonci ne mogahu razumjeti bez tumača. Kada su Helleni provalili na sjeveru u Grčku, jedna se grana toga naroda zaustavi bez dvojbe u južno zapadnoj Makekoniji, na gornjem toku Haliakmona i Erigona, dočim pripadoše sjever od Azije do Strymona velikomu illirskomu plemenu Paeonjaca, koji se smatrahu za potomke Trojanaca, jug pripadaše napokon Thračanom, Mygdoncem, krestoncem, Edoncem, Bisaltom i Sithoncem. Pieriski stanovali su na jugu izmegju gore Bermja i mora. Boćani, koji se zvahu Krećani, nu koji su po svoj prilici bili Thraćani, kao i susjedi njihovi, stanovahu izmegu ušća Haliakmona i Aksija. Uslijed doticaja s timi barbari promijeni se grčko pleme te postade pomiješan narod, kojemu poriče Herodot hellensko ime, no koji se lako mogaše naučiti jeziku Hellena. Njekojih grčkih slova nije mogao Makedonac nikada pravo izgovoriti".

[7]) Isti Polibij veli: οὐδεμία γάρ ὀχυρότης ἔτι πρὸς τὴν Φιλίππου βίαν, οὐδ' ἀσφαλεία τοῖς ἀντιταττομένοις προὐφαίνετο, κεκρατημένων μετὰ βίας τῶν προειρεμένων ὀχυρωμάτων."

[8]) Cantu (Storia degli Italiani. Tomo I. pg. 317) veli: L' ultimo re di Macedonia fú gittato in tenebrosa segreta, dove tenevansi i rei fino al momento del supplizio, e sette giorni lasciato senza nutrimento: gli altri prigionieri divisero con lui lo scarso cibo che i carcerieri gettavano loro in mezzo alle lordure, egli offersero un laccio ed un coltello; ma aurora non osó far getto della sua vita. Paulo Emilio o per umanitá o per riverenza alla sventura ottenne dal senato di mutarlo in meno squalida stanza, ove dopo due anni i suoi eutrodi si presero il barbaro giucco d' impedire che piú dormisse, sicchè possato i mori. Il solo figliulo sopravissutogli guadagnó il vitto facendo da tornitore, e divenne scrivano dei magistrati d' alba".

[9]) Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, caesis insignis Achivis.
Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Aeacidem, genus armipotentis Achillei;
Ultus avos Troiae, temerataque templa Minervae.
Vergilij. Aeneida VI. 836.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

Prilog §. 3.

Kraljevi macedonski.

Kraljestvo macedonsko utemelji kolonija Pelazga oko g. 1392. — Do Karana nemamo niza kraljeva i spominju se samo Macedon, Pelagon, i Asterapej oko g. 1280.

Karan	796—766	Pausanija	397—396
Ceno	766—738	Aminta III.	396—390
Tirima	738—695	Argej II.	390—388
Perdika I.	695—647	Aminta IV.	388—370
Argej I.	647—609	Aleksandar II.	370—369
Filip I.	609—576	Tolomej Aloritanac	369—366
Agerop	576—556	Perdica III.	366—360
Alceta	556—538	Filip II.	360—336
Aminta I.	538—496	Aleksandar III.	336—324
Aleksandar I.	496—452	Filip Aridej	324—317
Perdika II.	452—429	Aleksandar Ego	324—311
Arhelaj I.	429—405	Regenti: Perdika	324—320
Orest	405—402	Piton	320
Arhelaj II.	402—398	Antipatar	320
Aminta II.	398—397	Polisperkon	320—311

Novo kraljestvo macedonsko.

Kasandar		311—298
Filip, Antipatar, Aleksandar	sinovi Kasandrovi	298—295
Demetrij sin Antigonov		295—287
Pirro, kralj epirski		287—286
Lizimah, kralj trački		286—282
Seleuk, kralj zirski		282—281
Tolomej Ceraun		281—279
Meleager, brat Cerauna		279
Antipatar Kasandrov (drugi put)		278
Antigon Gonat, sin Demetrija I.		278—242
Pirro, kralj epirski, oko		277
Aleksandar, sin Pirrov, oko		267
Demetrij II.	242—232	
Antigon Doson	232—221	
Filip III.[1])	221—178	
Perzej	178—167	(pobijegjen od Rimljana)
Andrisko	152—148	kada Macedonija postade provincijom rimskom.

[1]) ili Filip V. ako se ubroji Filipa Arideja i Filipa sina Kasandrova.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

DRUGO POGLAVLJE.

Odnošaji Albanije na pram Rimljanima

za vrijeme carstva (do god. 395. posl. Kr.)

Ako je povijest ikojega naroda znamenita u sebi i u svojim pošljedicama, to se bez sumnje može reći o povijesti rimskoj. Rimski genij u istinu nije bio tako lak ni poletan kao grčki, da je mogao onako divno i velebno zamišljati, ali ipak znao je silna djela izvagjati; bio je skroz praktičan i u tome, što je onu izvanrednu prednost, kojom je uplivisao na potomstvo znao prenijeti i na sve potonje vijekove, ostavivši nam sjajni primjer ustavne vlade i do sitnica razvivši javno i gragjansko pravo. Pa ako se ikoji narod može pohvaliti, da je učinio i stekao što za čovječanstvo, to punim pravom može reći rimski narod.

U povijesti rimskog naroda ima sjajnih perioda, ima tačaka, koje će ostati uvijek žive u pameti ljudskoj, te nema toga, koji će zanijekati, da izmegju tijeh ne zauzimlje toli odlično mjesto baš povijest rimskoga carstva, — te velebne i silne zgrade, koju je stvorio genij rimske premoći.

Kada je 18 godišnji boležljivi mladić pitomac škole u Apoloniji, došao u Rim, da traži ostavštinu svoga poočima, kô bi bio rekao, da će on izvesti djelo, koje će biti odlučno za sudbinu, ne samo rimskoga naroda, nego i naroda skoro cijelog poznatog svijeta? Kô bi rekao da će taj mladić znati i moći sakupiti u svoje ruke svu silu rimsku i njome kretati po miloj volji; nametnuti svoju volju cijelome narodu i gospodariti kao apsolutni vladar najvećom u to vrijeme prosvijetljenom državom?

I upravo to bijaše „Divus Augustus“, baš onaj koji je državu posve uredio, neprijatelje umirio, — postao imperator, praefectus morum, princeps senatus, u jednu riječ, skupio svu vlast u svoje ruke, a u državu uveo red i zakon; — kad no na jednom onih dana god. 27. prije Krista dogje u senat i izjavi, da se odriče svojih tereta, jer da je izvršio svoju zadaću, postavivši mir i red, i da je već vrijeme, da otpočine i naužije se željenog mira. Nu senat, koji

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI“ SHKODËR (2018)

je već bio obikao vladi jedne osobe i nazrijevajući u njemu jedinu sposobnu osobu, koja će putem mira voditi puk daljnjem napretku i uvjeren, da je on spasio državu iz stoljetnih, gragjanskih borba, baš usuprot njegove izjave, stane ga moliti i zaklinjati, da i dalje ostane na vladi; — dapače stvori senat sa narodom zakon, kojim se Augustu podijeljuje neograničena vlast nad vojskom, da može po miloj volji zapovijedati vojsci, — povećati je ili umanjiti, dapače o ratu samostalno odlučivati i mir sklapati. Uz vojničku vlast ponude mu upravu pokrajina. Većina se povjesničara slaže u tome, da je to bilo samo hinjeno, koji je htio, da mu i sam puk zakonitim putem potvrdi onu moć, koju je već faktično u svojim rukama imao. Lukav kao što je bio, izjavi da prima naslov imperatora, ali na deset godina, a ne doživotno, kao što mu se nugja. Što se tiče uprave pokrajina izjavi, da će se primiti jedino onda, kada bi i senat s njime htio podijeliti ovaj teški teret. Na ime, da će jedan dio pokrajina prepustiti senatu i to baš unutarnje, koje su mirne i sasvim pokorne, a pogranične, gdje treba vješto i oprezno raditi i uvijek na borbu pripravan biti, da će pridržati za sebe. I zaista Oktavijan je uzeo teži dio, ali je znao, da se jedino u tome dijelu može proslaviti, jer mu samo on pruža zgodne prilike, da pokaže svoje državničke i vojničke vještine.

U zadnje doba republike dijelio se je vanjski posjed rimski u 14 pokrajina, u kojima su zapovijedali prokonzuli i propretori, prema tome da li je bilo potrebito, da ih čuva vojska ili ne. — August ih kako rekosmo podijeli u dva dijela. Pokrajine senatove bijahu: „Afrika s Numidijom, Azija, Grčka s Epirom, Dalmacija, Macedonija, Sicilija, Kreta s Cirenajkom, Bitinija s Pontom, Sardinija i Betika; carske pole bijahu: Tarakonska i Luzitanija, Galija Akvitanska, Narbonska, Lugdanska i Belgička, zatim Celtinija, Cicilija, Cipar s Egiptom.

O tome veli Dio Kasij (lib. LIII. T. II. p. 37.) "Κ[illegible]ενομίσθη διὰ ταῦτα ἥ μὲν Ἀφρικὴ μαὶ ἡ Νουμιδία ἡ τε Ἀσία καὶ ἡ Ἑλλὰς μετὰ τῆς Ἠπείρου, καὶ τὸ Δαλματικὸν τό τε Μακεδονικὸν κ[illegible] Σικελία Κρήτη τε μετὰ Λιβύης τῆς περὶ Κυρήνην καὶ Βιθυνία μετὰ τοῦ προκειμένου οἱ Πόντου, Σαρδὼ τε καὶ Βαιτικὴ τοῦ τε ὀίμου καὶ τῆς γερουσίας εἶναι, τοῦ δὲ ὁῆ Καίσαρος ἥ τε λοιπὴ Ἰβηρία ἥ τε περὶ Ταρράκωνα καὶ ἡ Λυσιτανία, καὶ Γαλάται πάντες οἵ τε Ναρβωνησιοι καὶ οἱ Λουγδουνήσιοι, Ἀκυιτανοί τε καὶ Κελτοὶ, αὐτοί τε καὶ οἱ ἀποικοίσαντες .... ταῦτά τε οὖν καὶ ἡ Συρία ἥ κοίλη καλουμένη ἥ τε Φοινίκη καὶ Κιλικία καὶ Κύπρος καὶ Αἴγυπτος ἐν τῷ τοῦ Καίσαρος μερίδι τότε ἐγένοντο."

Kako vidimo iz ove razdiobe, [illegible] su krajevi spadali pod senat. Namjesnika je imenovao senat i to na godinu dana, nosio

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETIĆ" SHRODER (2018)

je senatsko odijelo, praćen je bio od 12 liktora i potezao masnu kraljevsku plaću. Nema sumnje, da je stanje carskih pokrajina bilo bolje od senatskih i to s toga razloga, što je u carskim pokrajinama bilo više stege; propretori su imali manju plaću, a nijesu se mogli dati na mekoputnost i raskoš, jer su skoro uvijek bili zaokupljeni velikim poslovima. Propretori su imalu manju čast (samo 5 liktora), ali za to veću moć od prokonzula. Prvi su imali veću moć nad vojskom „jus vitae necisque", mogli su sklapati ugovore i voditi rat; dok prokonzul nije imao nikakve vlasti nad vojskom: propretori su stajali u provinciji, koliko se imperatoru svigjalo, a prokonzuli samo jednu godinu. Nad propretetorom bdio je sam car, koji ga je mogao svaki čas opozvati i dozvati na odgovornost, pa je s toga svaki nastojao što savjesnije vršiti svoju dužnost, a da ne bude kažnjen. Tako im bude oduzeta moć i prilika u carskim pokrajinama plijeniti, globiti i sisati narod, dok je baš to bila najveća mana i grjeh prokonzula u pokrajinama senata. Toga radi nije čudo, ako je koja pokrajina zaželjela preći iz vlasti senata u vlast carsku. I doista već u početku vlade Tiberijeve moli Macedonija, da bude mjesto uprave senata povjerena upravi carskih legata.

Glede prokonzula, kojemu je bila povjerena uprava senatskih provincija veli Dio Kasij (lib. 53. p. 38.): „ἔπειτα δὲ τοὺς μὲν καὶ ἐπετηλίους κληρωτοὺς εἶναι... καὶ ἐκ τε τοῦ κοινοῦ τῆς γερουσίας συλλόγου πέμπεσθαι μήτε ξίφος παραζωννυμένους μήτε στρατιωτικῇ ἐσθῆτι χρωμομένους, καί ἀνθυπάτους καλεῖσθαι μὴ ὅτι τοὺς δύο τοὺς ὑπατευκότας ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς ἐν τῶν ἐστρατηγηκότων ἤ δοκούντων γε ἐστρατηγηκέναι μόνον ὄντας." O carskim pak pokrajinama veli: „τῇ τε οὖν ἐπικλήσει τῇ τῶν ἀντιστρατήγων τοὺς αἱρετοὺς χρῆσθαι, καὶ ἐπὶ πλείνω καὶ ἐνιαυτοῦ χρόνον, ἐφ' ὅσον ἂν ἐαυτῷ δόξοι, ἄρχειν ἐποίησε, τήν τε στρατιωτικὴν στολὴν φοροῦντας καὶ ξίφος, οἷς γε καὶ στρατιώτας δικαιῶσαι ἔξεστιν, ἔρχοντας" [1]).

Od sada življaše jedan dio naših zemalja pod upravom senata, a drugi pod upravom Augusta. Sada se je zbivao u jednom i u drugom dijelu onaj važni proces romanizacije, u čemu Rimljani, kao još nijedan narod, bijahu majstori. Sredstva, koja su služila, da pospiješe razvitak toga procesa, bijahu različita, a sva su služila za jače učvršćenje rimske vlasti u tim krajevima. Zemlje bijahu umirene, uprava je obično redovito tekla, tužbe su teško dopirale do Rima i s toga nam povjesničari zabilježiše vrlo malo vijesti o ovim krajevima. Dogagjaja zamašite važnosti nema, pa se moramo ograničiti na pabirčenje izsitnijih vijesti, koje nam se o toj dobi sačuvaše.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

Za vlade Oktavijana Augusta (od g. 30. pr. Kr. do 19. kolovoza 14. god. pr. Kr.) spominju se neke vijesti o našim krajevima.

Kada god. 22. pr. Kr. August poslije dvogodišnjeg boravka u Rimu bijaše krenuo na put preko Sicilije na istok, da osobno pregleda stanje istočnih pokrajina, dogje u Grčku.

Tu uspostavi i preuredi amfiktijonsku skupštinu, koja je brojila 30 glasova. Svaka državica imala je samo jedan glas, samo grad Nikopolis, koji je on u spomen svoje pobjede kod Akcija sagradio na jugozapadnom rtu Epira ne daleko Preveze, imagjaše šest glasova. Da napuči svoj Nikopolis, veli se, da je August raspučio skoro cijelu Akarnaniju i Etoliju.

Za vlade Oktavijana Augusta sagradi senat cestu kroz Epir i Macedoniju. Ta je znamenita cesta poznata pod imenom „Via Egnatia", koja je vodila iz Dyrrhachija preko Thesalonike (Soluna) u Bizant. Njoj se tragovi i danas još opažaju. Zove se Via Egnatia po mjestu Egnatia u Italiji (ruševine kod Tore d' Egnazzo) gdje je prestajala. Via Appija, koju je sagradio Appij Claudij Caecus od Rima do Capue, a Trajan je produžio do Brunduzija. Via Egnatia bijaše na neki način nastavak Appijeve ceste, a bila je spojena sa drugim cestama na Balkanskom poluotoku, n. pr. sa cestom Dyrrhachium—Salona, koja je vodila preko Skadra, Budve (Butua), Risna, Kleka ad Turres i Narone u Solin. — Ova je cesta zabilježena i u putokazu Antoninovu.

Naše su zemlje živjele mirno pod upravom velikoga Augusta, ali ipak moradoše trpjeti s navala barbara. Baš kada sa poslije trogodišnjega putovanja August vratio s istoka te ga sve dočekalo kao slavnog pobjednika i država bila na vrhuncu svoje moći, dogje glas, da su Germani na Rajni, s koje je strane carstvu prijetila uvijek pogibao, pobunili i oteli Lobiju, oda pete Legije. Nemiri odjeknuše odma i na Dunavu, te ga barbari pregjoše i pustošeći nemilice prodru do u Macedoniju. Ali odlučni koraci Augustovi umiri Germane, te se i drugi barbari povukoše u svoje predjele, vrebajući priliku, kada će moći opet poletjeti na plijen u pitome krajeve balkanske, koje su sve već dugo vremena pod rimskom vlašću lijepo razvijale.

Tome im se pruži zgoda do nekoliko godina. Kada je Druso pošao u Galliju i odatle sretno ratovao s Germanima, koji su se bili opet pobunili, ustaše opet svi narodi od Norika do Crnoga mora. — Cijela Macedonija i Tracija dogje u ruke barbara, te jedino vrsnome vojvodi L. Pisonu treba zahvaliti, da su ove pokrajine spašene. Ove pokrajine spreda on kralju Rhoematalku, rimskom vazalu u Traciji.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETIĆ" SHRODER (2018)

Nu tim ne prestadoše provale barbara u ove krajeve. Kad je mladi Markomanac Marbod podigao svoj narod proti Rimljama, dotle se pobune na jugu na Balkanu svi narodi. Sastave tri silne vojske od kojih jedna provali u Macedoniju, druga osta u zemlji, a treća krene proti Nauporta (Vrbniku kod Ljubljane). I sam se silni August prestraši pred takovom silom i stane žurno sakupljati stare svoje Veterance, te pošalje Tiberija proti ustašima. U proljeće 7. g. pr. Kr. povede mladi Germanik Tiberiju pomoćnih četa, ali sa svom tom silom ne bi opravio ništa, da glad ne prisili barbare da se predadu.

Dugo vremena iza toga nemamo nešto znamenitijih vijesti o našim krajevima. Rimsko carstvo za prvih careva silno se razvi, raširi svoje megje na sve strane, cijeli svijet predáše pred rimskim oružjem, a u državi vladaše red i mir.

Istina, svi carevi ne bijahu dorasli velikoj ovoj zadaći. Pokvarenost i razuzdanost bijaše obuzela i dosta okrunjenih glava, što konačno i potkopa ovo carstvo, koje je ipak za prva dva svoja vijeka bilo jako i čvrsto.

Pokrajine bile su mirne, živjele su dosta samostalno i upravljane su bile pomoću gradova, kolonija rimskih.

Tako ponikoše mnogi gradovi, kojima je kasnije carstvo bilo posuto.

U mnogim pak gradovima, osobito u Aziji, Bitiniji i Macedoniji bijaše se još za Antonija održao prvobitni demokratski ustav.

Ali kada je kao naravna pošljedica monarhičnog ustava, sva vlast došla u ruke vojske, osobito pretorijanaca, počne vojska podizati, skidati i ubijati careve, ili da se jednom riječi reče: poče rušiti ogromnu gragjevinu Julijevaca i Antonina. Svaki je bogataš mogao kupiti carsku čast, kojom su vojnici pazarivali.

Dosta nam se sjetiti dražbe prijestola, što nam je zabilježio Dio Kasij, izmegju Didija, Julijana i Sulpicijana tasta Pertinaksova. Sulpicijan bijaše u taboru pretorijanaca, a Julijan pred njime, te su se nadmetali, koji će bolje platiti pretorijance. Prvi konačno obeća svakom pretorijancu 5000 denara (20.000 sestercija — preko 5200 kruna), a drugi povlada nadodav preko toga još 1250 denara. Tako dobi svaki pretorijanac preko 6724 krune.

Sami ovaj čin pokazuje jasno, koliko je bila spala moć rimska i da je ona velebna zgrada već bila sagnjila, da su se temelji rasklimali, premda je svaka čuvala još svoje sjajno obličje.

Ako se uzme u obzir još ona raspuštena moralnost, kojom su se odlikovali svi slojevi rimskog pučanstva, ona okrutnost

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIJI BARLETI" SHKODËR (2018)

nedostojnih careva, razumjećemo da rimsko carstvo nije moglo obraniti ni sebe, a kamo li udaljene krajeve od navale barbara.

Rajna i Dunav bijahu dvoja vrata kroz koja je barbarski svijet ulazio u rimsko carstvo.

Što se na Rajni zbivalo za nas je od male vašnosti, ako pak ne bijaše uzrokom ili povodom dogagjajima na Dunavu. Dunav dugo vremena megja i obrana carstva, zadavaše Rimljanima dosta muke i posla. Tu su prodirali barbari željni plijena, a Rimljani su morali uvijed budno paziti na te surove, ali žilave i hrabre susjede. Kako vidjesmo, već za Augusta nijesu bile rijetke provale barbara u balkanske pokrajine carstva, ali još za dva vijeka, dok je ono cvalo, bijaše barbarima ipak teško provaliti i oplijeniti rimske pokrajine na Balkanu.

Pa i ako im je kada i pošlo za rukom, to nije imalo zamašitih posljedica. Ali kada je carstvo oslabilo, te car nije mogao ni svoj život obraniti, bijahu ove pokrajine izložene navalama barbara. Povijest ovih zemalja u ovo doba ne bilježimo, nego neprestane provale i pustošenje barbara.

Balkanske pokrajine, a na po se naše zemlje, pretrpješe najviše od navale Gota.

U polovici drugoga vijeka poslije K. stane ovaj narod sa Baltičkog mora silom prodirati prema jugu. Budući narod mnogobrojan i jak, zavlada sad mnogo srodnih plemena, te se protura do rimskih granica. Njihovo gospodstvo sezalo je od današnje Češke do Krima.

Obična politika Rimljana, kojom su darovima i novcem predobijali male vladare pojedinih barbarskih naroda, nije djelovala na Gote, jer se mnoštvo ratoborne momčadi nije moglo obuzdati, ono je vidjelo pred sobom bogate pokrajine, pa čemu od požude da ih poplijeni. Povijest nam bilježi mnogobrojne provale ovoga naroda, koji dovedoše do kobne po Rimljane bitke kod Adrijanopola 9. kolovoza 378. gdje pogibe i sam car Valent.

Provale barbara na balkanski poluotok ostavljaju užasnih tragova; gradovi budu osvojeni, a razvaline poruše sve krajeve; narod bude što ubijen, što u ropstvo povedjen. Dokle su prodirale te barbarske čete, kakve su kobne posljedice ostavljale i kako su od njih trpjele i naše zemlje najbolje ćemo razabrati ako navedemo riječi Amijana Marcelina[2]), koji veli: „Skiski čopori prevališe na svojih 2000 splavi Bospor i Propontidu, opustiše obale Egejskog mora, a kada ih je preko polovice izginulo, vratiše se natrag...

Gradovi Pamfilije redom očutješe sve strahote opsade; Auhilaj bi zauzet, mnoga ostrva opustošena, a gradove Kizik i

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2013)

Tesaloniku obilažahu i posjedovahu duže vremena silni neprijateljski čopori. Cijela Macedonija plamenom planu, a Epir, Tesaliju i Grčku poplaviše neprijatelji. Takove su se provale često ponavljale.

„Nebrojeno bijaše tu bojeva, veli Rabar i okršaja, kojima nije moguće tačno opredijeliti vrijeme ni mjesto.

U tim se je bojevima odlikovao mnogi rimski vojvoda, stekao si naklonost pokrajinaca i ljubav svojih vojnika, koji su mu napokon narinuli i carsko dostojanstvo, dar u ono doba veoma sumnjive vrijednosti.

Megju svima najviše se istakao junačina Aurelijan, koji će kasnije kao znameniti car pet godina vladati državom. Valerijan ga u pismu na gradskog prefekta god. 257. nazivlje osloboditeljem Ilirije, koju je očistio od barbara.

Kad se za Galijena 254.—268. podigao u Galiji proti njemu M. Casianus Latinius Postumus; na istoku Makrijan pa Odaemat; u Iliriku prije Tugenuo, pa Regalijan, anarhija vladaše rimskim carstvom, a Gotima pogje za rukom zauzeti istu Tesaloniku (Solun).

Poslije cara Decija, koji je glavom platio, kada je kušao udariti na Gote, niko se ozbiljno ne lati posla, da tog strašnog neprijatelja odbije. Istina, nutarnje borbe i takmljenja za prijestoljem ne prepustiše vremena vojvodama, da misle na Gote, ta svaki je smišljao samo, kako će se ogrnuti grimizom. Ovo bezvlagje dodija nekim vrsnijim vojvodama; oni ubiju Galijana i proglase vrsnog Klaudija II. carem.

O njemu veli Trebelije Pollion: „Hrabar poput Trajana, dobar poput Antonina, umjeren poput Augusta, posjedovaše Klaudije sva svojstva najvrsnijih vladara, i to tako, da se nije trebao u njih ugledati, već kad od njih ne bi nikoga prije bilo, sam bi bio uzorom drugima.

Za kratke dvogodišnje vlade pokaza se ravan prvim vrijednim carevima rimskim.

Prva mu je odluka bila obraniti balkanski poluotok od navala Gota, sbog kojih je, kako smo već vidjeli, dugo i strašno trpio.

God. 269. uputi se silna Gotska vojska, koja je brojila 320.000 bojnika i 2000 (Zosim veli 6000) splavi, da kopnom i morem plijeni posve balkanski poluotok. Klaudije skupi svu svoju vojsku, ostavi brata Quintila u Aquileji, da brani prijelaz u Italiju, a sam pogje u susret neprijatelju, te udari glavni tabor kod grada Scupi (Skoplja) u sjevernoj Macedoniji. Glavna je sila gotska išla Mezijom prema dolini Plodne Morave.

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

Proti odjelu, koji bijaše na jug dopro i već opsjedao Solun, (koji su opet Rimljani zauzeli) posla svoga zapovjednika konjaništva, vrlog Aurelijana, koji ih potuče. Klaudije pregje sada preko Šare planine, da udari na glavnu silu neprijatelja, te ga strašno potuče u odlučnoj bici kod Niša (Naissus).

Do 50.000 Gota pokri bojno polje, a mnoštvo ih bje zarobljeno. Ovom je pobjedom Klaudije postigao, da su ove zemlje za stò godina skoro uživale mir sa strane Gota.

Za jedan će vijek otpočinuti ove pokrajine, da poprave svoje porušene gradove, da urede svoja opustošena polja, da opet oživu i da se oporave. Toli odlučna bijaše ova bitka, toli zaslužan bijaše Klaudije II. za naše krajeve, koje je obranio od neprestanih pljačkaša Gota.

Dogagjaji, koji su slijedili poslije smrti Klaudijeve, nijesu od osobite važnosti za naše krajeve. Ako je i bila koja provala barbara, to se ni iz daleka nije mogla ubrojiti u red onih prije bitke kod Niša. Što se je pak dogadjalo u Rimu, koje su se promjene zbivale na carskom tronu, to nije imalo velikog upliva na naše pokrajine.

Poslije više slabih careva uspe se na prijestolje Deoklecijan, rodom Solinjanin. Njime počimlje u carstvu nova era. On, osnovatelj apsolutne monarhije, koji je zabacio sasvim onaj republikanski plašt, što je do sada zastirao carstvo; prenio središte vlasti iz ruku vojske u svoj kabinet, kao što ga ova bijaše otela senatu.

Kao obnovitelj rimske države izveo je zamašitih promjena u svakom polju. Nas zanima njegova razdioba carstva, e da znamo, kamo i kome su dopale naše pokrajine. Što je navelo Deoklecijana na diobu zemalja i koliko je umjestan bio njegov korak, nije naša dužnost ispitivati.

Dne 1. svibnja 285. proglasi on svoga druga Maksimilijana cezarom i slijedeće godine Augustom, te mu preda zapadne zemlje, dok on zadrža sebi istočne.

Nu ni tijem se ne zadovolji, već 1. ožujka 293. proglasi u Nikodemeji Kostancija Klora i Galerija Maksimijana cezarima. Prvoga dodijeli Maksimijanu, a drugoga pridrža sebi. Toga radi razdijeli i državu pogledom na upravu u četiri dijela: Istok, Egipat, Libiju, grčke otoke i Traciju zadrža za se: Podunavlje, Ilirik, Macedoniju, Grčku i Kretu dade Galeriju: Italiju i Afriku i Španiju, Maksimilijanu Galiju i Britaniju.

Kao što iz ovoga slijedi, naše zemlje bijahu većim dijelom podvrgnute vladi Galerija[a]), a bijahu dio Ilirika, koji sastojaše od 1.) Dacia, i to Mediter. i Ripensis; Moesia I., Praevalitania, Dar-

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

dania; 2.) Achaia; 3.) Macedonija, i to I. i II. Salut, Creta, Thessalia, vetus i nova."

Za Dioklecijana nasta velika promjena i u Dalmaciji, kojom je upravljala, kako se veli (Farl. Illyr. Sacr. II. 366.) Diokleciјanova mati. Dioklecijan je razdijeli u dva dljela i to na pravu Dalmaciju sa glavnim gradom Solinom i Praevalitaniju sa Skadrom. — O tome veli Momsen (Corp. Inscr. Lat. III. 1. 280.) Diocletianus Dalmatiam divisit in provincias duas: Dalmatiam, id est Salonitanam, et Praevalitanam, id est Scodrensem, quarum deinde in divisione imperii haec orienti cessit, illa occidenti."

Da su suvladari bili ravni Dioklecijanu jamačno bi za državu rimsku bila od ne male koristi ova razdioba, ali to baš dade povoda, da je on za života morao vidjeti borbe izmegju vladara. Tek nakon duže borbe pogje Konstantinu god. 323. za rukom, da opet ujedini svu državu rimsku. Povijest ga zove Velikim. Jeli ovaj naslov opravdan, vrlo je sumnjivo, jer bi tada mnogo careva rimskih još prije bilo zaslužilo. — Ali kao što sada u životu često opažamo, tako je i prije bilo, da se prijatelju pogrješke kroz prste gledaju, a malene se vrline silno uznose, tako su i Konstantinu prijatelji mu kršćanski povjesničari, po riječima kojih, mi sudimo, proglasiše Velikim, dakako bez obzira i ispitivanja, da li ga u istinu zaslužuje, — svi ga redom poprimiše, svakako spram one već poznate, koja glasi:

„Vox populi, vox Dei"! Često je i to u oprijeci sa očitom istinom, te se glas neki nameće kao opće mnijenje. Bilo što bilo, on je upro sve sile da ujedini carstvo, dao mu novu prijestolnicu, novi ustav, ali je i sam to carstvo megju sinove svoje razdijelio.

Kada je zasjeo da vlada u Konstantinopolu, zasnovao je i novi ustav svome carstvu. „Najprija veli Ljubić (op. cit.) razdijeli sve carstvo u četiri predsjedništva (Praefectus Praetorio). Veli Zozinus: cum essent duo praefecti... Constantinus autem in quatuor imperia discerpit... per orientem, per Illyricum, per Italiam, per Galliam. Rim i Carigrad kao prijestolnice imale su svoga predstojnika na po se, a da ove predstojnike krunu nesposobnima učini, riješi ih od svakoga upletanja u vojničke poslove, koje samostalno uredi. Ova četiri predstojnika rastavi na 13 dioceza, svaka sa svojim namjesnikom (Vicarius) predstojnikom na čelu, a ove opet podijeli na 116 pokrajina, od kojih su tri stajale pod upravom prokonzula (proconsules) 37 konsularskih osoba (consulares), pet korektora (correctores), a 72 predstojnika (praesides), kojim je dotično pripadao naslov: illustris spectabilis, clarissimus, perfetissimus. Upravitelji pokrajina u koliko se ticalo

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETIĆ" SHRODER (2018)

pravde i financija putem namjesnika potpadali su pod predstojnika; u ostalom su u koliko nije bilo na po se odregjeno, sasvim na svoju ruku u svojoj oblasti radili. Istina u svakoj pokrajini ušljed predstojnikove dozvole svake se godine uredio jedan put, a do potrebe i više puta sakupljao sabor u glavnom gradu, na kom su učestvovali počasnici, uredovnici (curiales) i slobodni posjednici, ali samo kao svjetujući zbor, a ne kao zakonodavno tijelo, pošto je pokrajinski upravitelj imao pravo njihova riješenja obustaviti.

Naše su zemlje spadale pod predsjedništvo ilirsko. Ono se dijeli na dvije dioceze i na 17. provincija. „Provintias, veli Sextus Rufus, Habet Illiriens septem et decem: Noricum duas, Panoniarum duas, Valeriam, Saviam, Dalmaciam, Moesiam, Daciarum duas; et in diocesi Macedoniae, provinciae sunt septem, Macedonia, Thesalia, Achaia, Epiri duae, Praevalis et Creta."

Oni, koji proglasiše Konstantina Velikim, jer je ujedinio rimsko carstvo, zaboraviše, da ga je on god. 335. razdijelio megju svoja tri sina[4]). Konstantinu II. dade Španiju, Galiju i Britaniju; Konstaciju II. Aziju, Sibiriju i Egipat; a Kostantu Italiju, Afriku i Iliriju. Traciju, Macedoniju i Ahaju dade nećaku Dalmaciji, a Pont Kapadociju i Malu Armeniju nećaku Hanibalijanu.

Ove neprestane razdiobe države, česte promjene na prijestolu, pošljedice megjusobnih borba ne mogoše nego oslabiti državu. Carevi nijesu mogli braniti niti svoj život, a kamo li udaljene pokrajine, za to je bilo moguće, dok su se takmaci borili za rimsko prijestolje, barbarima prodrijeti u istočnu Europu na istočne pokrajine rimske. U tome se osobito odlikovao strašni narod hunski. Istočni Goti pod starcem Hermanarihom moragjahu im se pokloniti, a zapadni zamoliše Valenta, da ih primi u carstvo. On to dopusti uz uvjet da polože oružje. Kada se ovi novi pripadnici carstva tlačeni od carskih činovnika nagjoše u najvećoj oskudici, pograbiše i oni, koji su prije carstvo branili za oružje i udariše na cara Valenta. Žalosni svršetak car dne 9. kolovoza 378. kod Adrianopola izgorjevši u kolibi, u koju bje prenešen ranjen sa bojišta.

Kakove su posljedice slijedile ovaj pokret, najbolje nam dokazuju riječi sv. Jeronima: „Tamo je već dvanaest godina, veli on, što se na potoke prolijeva krv rimska od Bospora pa sve do Julskih Alpa.

Mezija, Tracija, Macedonija, Dacija, zemlje Tesalaca, Dalmata i Dardonaca, Ahaja, oba Epira, jedna i druga Panonija, sve vrvi barbarima, koji nesmiljeno plijene i ubijaju.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

Ko bi izbrojio sve plemenite gospogje i Bogu posvećene djevice i odličnu gospodu, koja su tek bila igračka surovosti njihove? Ogroman je broj bio biskupa odvučenih u ropstvo, svećenika ubijenih, crkava porušenih, a kô da izbroji, koliko su puta na našim žrtvenicima barbari hranili svoje konje!"

Poslije nego što uništiše vojsku rimsku kod Adrianopola, stanu Goti plijeniti balkanske zemlje na sve strane, ali i uživati plodove svojih pobjeda u punoj mjeri.

U prekomjernom uživanju oslabe, a razne bolesti prorediše njihove redove. Rimskom caru Teodoziju pogje teškom mukom za rukom sastaviti novu vojsku da tjera Gote, i tako ga 6. srpnja 379. nalazimo u gradu Scupi (Skoplje). Videći da je slab, a da sasma otjera Gote, pristane na mir, o kojem mu je već njegov drug, zapadni car Gracijan ugovarao. Dne 3. listopada 382. bude potpisan mir u Carigradu i tim svrši gotski rat. — Uslovi mira bijahu, da će Goti dobiti opustošenu zemlju izmegju Dunava i Balkana, da će biti slobodni od daća, ali da će služiti u rimskoj vojsci i braniti državu.

Pošljedice ovome bijahu, da se do malo vojska sastojala isključivo od Gota. Car im je morao u svemu ići na ruku, dapače ugagjati im tako, da je poradi njih sam silno poniženje pretrpio.

Jedan od najznamenitijih gradova Ilirika bijaše Solun na istoimenom zaljevu. Ovo je stara Thermae (Tukidid I. 61.) nazvana kašnje Thessalonike po kćeri macedonskoga kralja Filipa, koja bijaše žena Kasandra. Za dugo bio je glavnim gradom Macedonije secundae. Njegova luka bijaše na glasu, a Konstantin Veliki je proširi. Tu su često carevi sakupljali svoju vojsku, prije nego li bi se uputili na vojnu, n. p. Konstantin prije nego li je krenuo proti Liciniju; Teodozij godine 388. prije neko li je krenuo proti Maximu. Kako znamo, stajao je na znamenitoj cesti Via Egnatia, pa je po tome bio važna tačka kopnene i pomorske trgovine. To mu pribavi dosta bogatstva, pa su se i u Solunu mogli gragjani lako podati nasladama u cirkusu.

Kada je jednoga dana Boterih, zapovjednik gotske posade u gradu, zatvorio zbog zločinstva jednog obljubljenog kočijaša, te ga na sve molbe puka ne htio pustiti na slobodu, pobuni se narod ubije Boteriha i više časnika. Kada je dočuo car silno se ražljuti i odluči strašno osvetiti Gote, jer premda je silno volio, ipak moragjaše imati silnih obzira prema Gotima. Ali nagovorom biskupa milanskoga, znamenitog Ambrozija, pričini se car kao da se umirio.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

On dade prirediti sjajne igre, a mnoštvo naroda nagrne u cirkus. Dok se puk zabavljao igrama, navali vojska unutra, te stane klati i ubijati bez ikakva obzira.

Neki vele da je tom prilikom poginulo 7000 ljudi, a drugi 15.000 ljudi.

Kada je Teodozije htjeo poslije toga da ugje u milansku crkvu zakrči mu put biskup Ambrozij, te ga izopći iz crkve sve do Božića god. 390.

Car je morao zbog pokolja solunskoga teško se kajati, a kada je opet ušao u crkvu, baciti se ničice, te moliti javno oproštenje.

Iz svega ovoga razabire se jasno uopće stanje rimskoga carstva, a na po se naših pokrajina.

Carstvo se je više puta dijelilo, ali se opet i ujedinilo. Za zadnji puta razdijeli ga Teodozije[5]) siječnja 395. megju svoja dva sina. Starijemu Arkadiju (imao je 18 godina) dade istok, a mlagjemu Onoriju (imao je 10 godina) zapad. Mjesto prvoga vladao je Rufin (Gal), a mjesto drugoga Stiliko (Vandal). Od istočnih pokrajina dogje u ruke Onoriju samo Norik, Panonija i Dalmacija, a naše zemlje potpadnu pod Arkadija. Zapadno carstvo pade napokon plijenom barbara.

Odoaker, vogja Herula i Ruga, dne 28. kolovoza 476. sruši zadnjeg cara, dok se je na istoku još za 10 vijekova sve do 1453. održalo carstvo, ali ne već rimsko, jer glavnih biljega rimskih već u sebi ne imagjaše, nego bizantinsko. — Poganstvo propade, kršćanstvo slavi svoj triumf; dok barbari poplaviše zemlju, ispuniše vojsku te svojom barbarskom pjesmom tmine, uzljuljaše rimski genij na vječni počinak."

Bilješke drugom poglavju.

[1]) O prvim upraviteljima naših krajeva sačuvale su se neke vijesti. Budući je pojam „Ilirik" vrlo elastičan pošto je skoro svaki čas mijenjao svoj opseg, to je teško opredijeliti, koji su zapovjednici neposredno zapovijedali u našim stranama, tim više, što je jedan dio spadao pod provinciju Dalmaciju, a drugi pod Macedoniju. O rimskim zapovjednicima u Dalmaciji, gledaj Š. Ljubić: „Upravitelji Dalmacije za rimskoga vladanja". Kod jugoslavenske Akademije, knjiga VI. XI.

Prvi o kojem za stalno znamo da je upravljao gornjim Ilirikom, i pod kojega je spadao veći dio naših zemalja, jest P. Cornelius Dolabella, konzul g. 10 po K. To nam svjedoči natpis nagjen u Cavtatu, staroj Epidauru (Corpus. Inscr. Lat. III. p. 288. u. 174).

P. CORNELIO
DOLABELLAE. COS
VII. VIRO. EPVLONI
SODALI. AVGVSTALI
LEG. PRO. PR. DIVI. AVGVSTI
ET. TI. CAESARIS. AVGVSTI
CIVITATES. SUPERIORIS
PROVINCIAE. HILLYRICI

BIBLIOTEKA PUBLIKE
„MARIN BARETI"
SKODER (ZOS)

Momsen ga pripisuje ili Teodoziju I. i Arkadiju (383—393 ili Teodoziju II. i Valentinianu III. (423—450). „Po nas ne može biti, veli Š. Ljubić, nego od god. 392—95, kada je Teodozij I. cijelo carstvo u svojim rukama držao. Honorija pocario bio, te mu opredijelio zapadnu krunu. Tada se Teodozij morao za dugo boriti s Evgenijom, koji se bijaše proglasio Augustom u Italiji. Dalmacija od god. 379 do 392 spadala je na Valentiniana II., a za Teodozija II. na Valentiniana III. te Teodozij II. nije nikada nad Dalmacijom zapovjedao". (S. Ljubić: O upraviteljih Dalmacije za rimskoga vladanja St. 54.).

[6]) Via Egnatia. Tragove ovoga puta ispituje Vilhelm Tomaschek u svojoj raspravi: „Zur Kunde der Hämus Halbinsel II. Die Handelswege in 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi". Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Vissenschaftent. C. XIII. Band I. Heft. Jahrgang 1886." Str. 353—360.

Poznati ispitivač Balkana Tomašek, dovodi prvi put u njemačkom jeziku prijevod Idrizijeve knjige.

Idrisi, arapski učenjak življaše u Palermu na dvoru Rugjera II., koji se vrlo bavio znanostima, osobito zemljopisom, te okupljao učenjake svake struke na svoj dvor. Osobito je nastojao da upozna dobro svoje zemlje, pa i one svojih susjeda. U tom ga poslu najbolje pomagaše Idrisi. (O njemu gledaj Tomašek op. c. St. 285—291; Klaić; Vijenac; Š. Ljubić: rad jugoslavenske Akademije knjiga LXXXV), koji napisa zemljopis tih zemalja. U cijelosti bje prevedeno ovo djelo prvi put na Francuski od Amadeja Jauberta u Recneil de voyages et de mémorres geografičkog društva u Parizu (I om V. VI. 1836—40), ali je prevod slab. Pojedine su dijelove mnogi prevodili. Za Italiju su osobito zaslužni M. Amari i C. Schiaparelli (L' Italia descritta nel libro del re Rugjero compilato da Idrisi. Testo Arabo' pubblicato con versione e note da M. Amari e C. Schiaparelli. Roma 1883.) Tomašek je preveo onaj dio, što se proteže na Balkanski poluotok, a taj prevod govori o cesti Via Egnatia: „Von Duras am Meere von Benedhiga sind landeinwärts 2 Tage nach Beturla, einer hochgelegenen Veste. Von da sind vier Tagreisen zumeist über Gebirgsketten nach der grossen Stadt: sie liegt auf einer Anhöhe, nicht weit von einem grossen See, der sich weit gegen Süden erstreckt und drei Tagreisen Umfang hat; er wird von Fischern auf Barken beschifft, welche reiche Beute finden, an seinen Ufern befinden sich zahlreiche Dorfschaften. Von Aychrida ein zwei Tagreisen gegen O. zu der schön gelegenen und in jeder Hinsicht bedeutenden Stadt Cûdili; von der ist ein halber Tagmarsch zu dem Städtchen Axerlîn, das an einer Berglehne liegt und von Dörfern, Weingärten und Aeckern malerisch ungeben wird. Von da sind 1½ Tage zur Stadt Ostrôbô, (Ostrovo) welche am Nordende eines See's von 1½ Tagreisen Umfang liegt, der gleichfalls Fische aller Art enthält. Von da ist eine Tagreise auf der Heerstrasse zu der Stadt Bodhîâna, wo das Gebirge sich zur Ebene absenkt. Von da sind noch zwei Tagreisen (über den Flus Fardââi) zu der grossen, am Meere von Qostantinia gelegenen Stadt Saloniq". Tomašek op. ect. St. 353—354).

Da je pak Dolabella upravljao istodobno i doljnjim Ilirikom svijedoče tom drugi natpisi (n. p. Corp, Inscr. Lat p. 376 n. 2908 i p. 406—7 u 3198—3501). Nu nije ništa čudno, da je jednoj osobi povjerena uprava dviju pokrajina, jer znamo, da je to i Tiberij činio, kako nam svijedoči Tacit, koji veli (Annalis I. p. 80), prorogatur Poppaco Sabino provincia Maesiae, additis Achaia et Macedonia".

[2]) Bijaše Grk iz Antiohije, koji je napisao povijest rimskih u 31 knjigu (Res gestae) i to od g. 96—378 to jest od Nerve do smrti cara Valenta. Sačuvale su se samo knjige od 14—31. Budući je mnogo toga sam vidio, bio čovjek iskren, pošten i ozbiljan, služi kao dobar izvor povijesti ove dobi.

[3]) Aur. Victor (De caesaribus veli: „Illyricique oras usque [illegible]nti Gallerio".

[4]) O tome veli Sex. Aur. Victor (Hist. Aug. Epit) „hi (scilicet Constantini M.) singuli hos partes habuerunt: Constantinus junior cunctas trans Alpes; Constantinus a freto Propontidis, Asiam atque Orientem; Constantinus Illiricum, Italiamque et Africam, Dalmatiam, Thratiam, Macedoniamque et Achajam".

[5]) G. 1846. iskopao se u Solinu natpis, po Momsenu ovako popunjen (Corp. Iscr. Lat. III. I. u 1984 p. 311).

SALVIS DO NN THEODO — — — — — muros
CUNCTASQUE TURRE s... — — — — reliquasque
RES MUNIMENT CIVITAT is necessarias — — — — —
ACENS VIC IMINENTIV m virorum praefectorum praetorio
— — — QUAE LAB — — — — — —

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETIĆ" SHKODER (2018)

Prilog drugom poglavju.

„Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium in partibus orientis et occidentis."

Obično pisci rimske povijesti govore nam o činima i djelima rimskoga naroda, dok malo i posve mršavo u unutarnjem ustroju države rimske kao i o životu rimskoga naroda, zbog čega nam povijest ovoga naroda ostaje uvijek mutna i tamna. Bez poznavanja u nutarnjeg ustroja ne možemo pojmiti ni funkcije koju proizvagja taj ustroj. Koncem četvrtoga, a početkom petoga vijeka bijaše sastavljena tako zvana „Notitia dignitatum", koja nam predočuje okosnicu rimske uprave. To je vrlo važan dokumenat obzirom na stanje zemalja u ono vrijeme. Ova na ime temelji se na uredbi Konstantina Velikog, ali u mnogo nečem poboljšanoj i popunjenoj. U ostalom mi ćemo iz nje crpiti sve ono, što se odnosi na naše krajeve. Pa pošto su ovi većim dijelom i redovito spadali pod prefekturu ilirsku, to ćemo iz ove navesti po mogućnosti sve ono, što nam se govori o toj prefekturi. Megjutim spomenut nam je, da je ovu notaciju najbolje rekonstruirao Böcking (Bonae 1839.—1853.). Istina, nama je pri ruci izdanje Cantua (Delle legislazioni, appendice alla storia universale di Cesare Cantù. Torino 1842), sa komentima Guida Panciolia (Venezia 1602).

Sve su časti i službe bile podijeljene na pet skupina prema naslovu, koji su nosili pojedini časnici. Ti naslovi jesu: illustris, spectabilis, clarissimus, perfectissimus, egregius.

U istočnom rimskom carstvu bilo je 101 sa naslovom illustris. Na naše zemlje spada od tih:

1. Praefectus praetorio per Illyricum.

a) Od njega ovise provincije;

α) u diocezi Macedonskoj: Akaja, Macedonija, Kreta, Tesalija, Epir stari i novi, i dio Macedoniae Salutaris;

β) u diocezi Dacije: Dacia, Mediterranea, Di ripensis, Mesia, Dardania i Praevalitania.

b) Njegovo vijeće bijaše sastavljeno ovako:

a) assessores, izabrani izmegju juresconsulta, kojima bi

BIBLIOTEKA PUBLIKE „MARIN BARLETI" SHKODËR (2018)

prefekt dao parnice da ih proučavaju, te bi u civilnim sami odlučivali, a u penalnim (predlagali bi njemu);

β) advocati: 1. prvoga razreda, bilo ih 64, od kojih su se svake godine odabirali dvojica da brane pravde careve (patroni fisci); 2. drugoga razreda, bilo ih 96;

c) njegovi časnici. Bijaše ih mnogo, a dijelili su se na dvije skupine.

α) Scrinari, koji se dijelili su u:

1. Princeps, primiscrinius officii. Glavni tajnik, koji je odregjivao posao drugima. Imao je tajnog savjetnika (cancellarius) i više drugih činovnika.

2. Cornicularius. Zadaća ovoga bila je popisivati i proglašivati naloge prefekta, nazirati tamnice i provagjati osude. I ovaj kao i drugi imao je više podregjenih činovnika, a služio je obično godinu dana.

3. Adjutor, pripomagaše kornikularija u izvršivanju kaznenih osuda. Megju inim i njemu podvrženim činovnicima bijaše i speculator (kronik).

4. Commentariensis. Nadzire i upravlja tamnice (commentaria). Ima dvanaest činovnika.

5. Actuarius. Bijaše poput bilježnika, te sastavljaše oporuke i ugovore.

6. šest numeraii [1]) (n. rerum privatorum: 2. n. largitionum; 3. n. auri; 4. n. operum publicorum),

7. Subadjuvae, pripomoćnici pomoćnika.

8. Cura epistolarum, vodila je dopisivanje izmegju cara i prefekta.

9. Regendarius.

10. Exceptores; brzopisci.

11. Adjutores, prepisivači.

β) Cohortales (singulari). Bijahu tjelesna straža prefekta, a bijahu mu i liktori poslužnici, a dijelili su se u skupine (po tome ducenarri, centenarii, sexagenarii).

γ) Znakovi njegove časti. Na tablici pokrivenoj svilom bijaše diploma imenovanja. Pred njime se nosio lik cara na pozlaćenom štapu i dva kipa žene sa posudama punim zlata, što je predstavljalo dvije podvrgnute diocèze. Sjedjaše na kurulskoj stolici, a vozili su ga četiri bijelca.

c) Sjedište bijaše prije u Sirmiumu, poslije u Solunu (kada su Huni oplijenili Panoniju. Justinijan podigao svoje rogjeno mjesto na veliki grad (Justiniana I. Lychnidum, Ahrida. Justinianopolis preseli u nj iz Solana prefekta ilirskoga.

Magister Militum per Illyricum. Njegove čete bijahu:

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

I. 2 vexillationes comitatenses: α) equites sagitarii seniores; β) equites Germaniciani seniores.

II. 1 legio palatina.

III. 8 legiones comitatenses: a) Martiarii constantes, b) Martii, c) Bianenses, d) Germani seniores, e) secundani, f) lancearii augustenses, g) Minervii, h) lancearii juniores.

IV. 9 legiones pseudocomitenses: a) Timancenses auxiliarii, b) felices Theodosiani juniores, c) Burgaracenses, d) Scupenses, e) Ulpianenses, f) Metenses, g) secundi Theodosiani, h) Balistarii Theodosiani juniores, i) Scampenses.

V. 6 auxilia: a) ascarii seniores, b) ascari juniores, c) patrilantes juniores, d) sagitarii lecti, e) invicti juniores, f) Atecotti.

VI. 6 mornarica: a) u Siciliji, b) i c) Mesiji I., d) u Mesiji II. e) i f) u Daciji. Praefektu ilirskom bijahu podvrgnuti dva vicaria.

1. Vicarius Macedoniae, koji upravljaše sa pet provincija, dočim sa šestom Achajom upravljaše proconsul Achaiae sa dva konsulara (Macedonije i Krete), te tri praesides (Tesalije, Novog i Starog Epira).

2. Vicarius Daciae:

Sa naslovom clarissimus bijahu tri vrste, megju tima konsulari što upravljahu Kretom i Macedonijom, te tri presida u diocezi Macedonije i četiri u diocezi Dacije.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

KAZALO.

Strana

Predgovor . . . . . 5.

I. dio. A. Prirodni zemljopis:

1. Položaj, megje i veličina . . . . . 7.
2. Orografija . . . . . 15.
3. Hydrografija . . . . . 20.

B. Topografija . . . . . 21.

C. Žiteljstvo:

1. Život i običaji . . . . . 35.
2. Razdioba i karakteristika pojedinih plemena . . . . . 60.
3. Vjersko-socijalno stanje . . . . . 63.
4. Podneblje i trgovačke prilike . . . . . 71.
5. Kulturni razvitak i školstvo . . . . . 73.

II. dio. Povjesne bilješke:

1. Odnošaji Albanije na pram Rimljanima i to za republike §. 1. Epir . . . . . 85.
2. §. 2. Ilirija . . . . . 97.
3. §. 3. Macedonija . . . . . 127.

Drugo Poglavlje.

1. Odnošaji Albanije na pram Rimljanima i to za carstva do 395. god. po Kr. . . . . 145.
2. Prilog drugomu poglavlju . . . . . 158.

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

Ispravci

opaženih krupnijih pogrješaka.

Strana	5.	red	10.	odozdol	čitaj	Cittavecchia	mjesto	Cittavecchla
„	7.	„	7.	odozgor	„	Αμος	„	Αμος
„	11.	„	16.	odozdol	„	ne bi	„	nebi
„	15.	„	5.	„	„	o	„	u
„	24.	„	19.	odozgor	„	Onoriju	„	Onoriji
„	25.	„	2.	odozdol	„	ove	„	eve
„	25.	„	17.	„	„	premoći	„	promoći
„	28.	„	16.	„	„	crkve	„	crkva
„	30.	„	11.	odozgor	„	uspomena	„	uspomene
„	48.	„	19.	„	„	tražilo	„	tražio
„	55.	„	3.	„	„	dijeliti	„	dijelim
„	60.	„	23.	„	„	navedenu	„	navedeno
„	62.	„	13.	odozdol	„	dijelom	„	djelom
„	66.	„	1.	„	„	kakovih	„	kokovih
„	68.	„	5.	odozgor	„	i	„	f
„	72.	„	2.	odozdol	„	Janjeva	„	Janjepa
„	74.	„	13.	odozgor	„	lingua	„	ligua
„	81.	„	19.	„	„	bio je	„	bio
„	89.	„	19.	odozdol	„	nepristraniji	„	nepristaniji
„	91.	„	2.	odozgor	„	poslije	„	posilje
„	102.	„	13.	„	„	branio	„	brndio
„	105.	„	3.	„	„	Perzej	„	Perzij
„	105.	„	18.	„	„	odveć	„	odvoć
„	109.	„	19.	„	„	Brunduziju	„	Bruduziju
„	109.	„	13.	odozdol	„	Epir	„	Dpir
„	111.	„	16.	odozgor	„	Kasij	„	Kisij
„	111.	„	19.	odozdol	„	Oktavijana	„	oktavijanâ
„	111.	„	18.	„	„	zapriječiše	„	zapričiše
„	111.	„	17.	„	„	može	„	mszc
„	111.	„	13.	„	„	boj	„	Boj
„	111.	„	13.	„	„	izmegju	„	izmeg.u
„	112.	„	8.	odozgor	„	Kserksu	„	Ksersu
„	113.	„	2.	„	„	obuzimao	„	obuzimao
„	113.	„	2.	odozdol	„	opasuju	„	opasaju
„	127.	„	8.	odozgor	„	[1])	„	[5])
„	128,	„	3.	odozgor	„	kroz	„	krpz
„	131.	„	8.	„	„	otrovati	„	otrorovati
„	131.	„	16.	„	„	Ilirskim	„	Kirskim
„	133.	„	18.	„	„	prijećaše	„	prijetaše
„	135.	„	3.	„	„	Antiok	„	Antiohu
„	139.	„	25.	„	„	dent	„	deti
„	139.	„	27.	„	„	di	„	didi

BIBLIOTEKA PUBLIKE "MARIN BARLETI" SHKODER (2018)

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)